

AJER
AKADEMIC JOURNAL OF
EDUCATIONAL RESEARCH

ISSUE 3

**AKADEMIC JOURNAL
OF EDUCATIONAL RESEARCH (AJER)
INTERNATIONAL SCIENTIFIC JOURNAL**

March 2025

WWW.AJERUZ.COM

International Scientific Journal
AKADEMIC JOURNAL OF EDUCATIONAL RESEARCH (AJER)
March 2025

Tashkent 2025

“Academic Journal of Educational Research (AJER)” international scientific journal, issue 1, page 1-52. March, 2025

"Academic Journal of Educational Research (AJER)" magazine publishes in the form of scientific articles the results of scientific research conducted by professors and teachers of higher education institutions and independent researchers in our Republic and International. Also, scientific articles of the employees who are working in the international and other scientific institutes, production organizations and enterprises of our Republic and conducting scientific research will be included in the magazine.

All articles were posted to the journal's electronic scientific base at www.ajeruz.com

Editorial

Chief editor
Technical editor

Arzikulov Zayniddin
Lutfiddinov Ziyodxon

Ilmiy tahririyat kengashi	
Myxamedov Gafurjon Isroilovich	O'zbekiston Respublikasi fan arbobi, Kimyo fanlari doktori, professor Chirchiq davlat pedagogika universiteti
Eshchanov Baxodir Xudayberganovich	Fizika-matematika fanlari doktori, professor Chirchiq davlat pedagogika universiteti
Tadjibaev Ikrom Uralbayevich	Fizika-matematika fanlari doktori, dotsent Chirchiq davlat pedagogika universiteti
Fayzullaev Normurot Ibodullaevich	Texnika fanlari bo'yicha fan doktori (DSc), professor Samarqand davlat universiteti
Abduraxmonov Ergashboy	Kimyo fan doktori, professor Samarqand davlat universiteti
Qurbanova Aypara Djoldasovna	Kimyo fanlari nomzodi, dotsent Chirchiq davlat pedagogika universiteti
O'roqov Sirojiddin Xudayberdiyevich	Biologiya fanlari doktori (DSc), dotsent Samarqand davlat universiteti
Turayev Baxodir Xatamovich	Iqtisod fanlari doktori, professor Toshkent davlat transport universiteti
Negmatova Shaxzoda Shuxratovna	Falsafa fanlar doktori, professor O'zbekiston – Finlandiya pedagogika instituti
Abriyev Ro'ziqul Buronovich	Tarix fanlari bo'yicha falsafa doktori Samarqand davlat universiteti
Raxmonov Dustmurod Abdunazarovich	Falsafa fanlar bo'yicha falsafa doktori (PhD), dotsent Toshkent amaliy fanlar universiteti
Irzayev Bahrom Shaymamatovich	Tarix fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), dotsent Qatag'on qurbonlari davlat muzey
Usarov Jabbor Eshbekovich	Pedagogika fanlari doktori, professor Chirchiq davlat pedagogika universiteti
Ximmataliyev Do'stnazar Omonovich	Pedagogika fanlari doktori, professor Chirchiq davlat pedagogika universiteti
Bunyamin Maftuh	Indonesian education university Prof. Dr, M.Pd., M.A. Vice Rector for Research, International Affairs, Partnership, and Business
Buxoriy Ahmad Muslim	Indonesian education university P.hD Director for Directorate of International Affairs
Xamrayev Abdurashid Jurakulovich	Tibbiyot fanlari doktori, professor Toshkent pediateriya tibbiyot instituti
Baykulov Azim Kenjayevich	Tibbiyot fanlar nomzodi, dotsent Samarqand Davlat tibbiyot unversiteti
Niyozov Xakim Bakoyevich	Veterinariya fanlari doktori, professor Samarqand davlat veterinariya meditsinasi, chorvachilik va biotexnologiyalar universiet
Axmurzayev Shavkat Isakovich	Qishloq xo'jalik fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), dotsent Toshkent davlat agrar universiteti

O‘SMIRLIK DAVRIDAGI PSIXIK HOLAT

Ozodqulov Olimjon Bahodir o‘g‘li
CHDPU Psixologiya kafedrası o‘qituvchisi
olimjonozodqulov30@gmail.com

Iskandarova Ruxshona Sherali qizi
CHDPU Amaliy psixologiya 2-kurs 23/2-guruh talabasi
ruxshonaiskandarova862@gmail.com

Аннотация: Подростковый возраст – один из самых сложных и динамичных периодов жизни человека, в течение которого психическое состояние человека претерпевает существенные изменения. В данной статье освещены основные характеристики психического состояния подросткового возраста, личностной идентичности, эмоциональной нестабильности, социальных отношений и самосознания. В статье также анализируются факторы, влияющие на психическое состояние в подростковом возрасте (семья, социальное окружение, биологические изменения). Правильное понимание психического состояния подросткового возраста и его значения важно для дальнейшего развития человека. В данной статье описаны психологические условия подросткового возраста, анатомо-физиологическое и физическое развитие организма подросткового поколения, образ жизни подростков и особенности психических состояний у них.

Ключевые слова: подростковый возраст, психическое состояние, личностная идентичность, эмоциональная нестабильность, социальные отношения, Я-концепция, влияние семьи, социальное окружение, биологические изменения.

Abstract: Adolescence is one of the most complex and dynamic periods of a person's life, during which a person's mental state undergoes significant changes. In this article, the main characteristics of the mental state of adolescence, personal identity, emotional instability, social relations and self-awareness are covered. The article also analyzes the factors affecting mental state during adolescence (family, social environment, biological changes). A correct understanding of the mental state of adolescence and its importance is important for the future development of a person. This article describes the psychological conditions of adolescence, the anatomical, physiological and physical development of the organism of the adolescent generation, the lifestyle of adolescents and the characteristics of mental conditions in them.

Key words: adolescence, mental state, personal identity, emotional instability, social relations, self-concept, family influence, social environment, biological changes.

KIRISH

O'smirlik davri inson hayotining 12-18 yosh oralig'ini qamrab oladi va bu davrda shaxsning psixik holati sezilarli o'zgarishlarga uchraydi. Bu davrda o'smirlar jismoniy, hissiy, ijtimoiy va kognitiv jihatdan tez rivojlanadi. O'smirlik davri shaxsiy identifikatsiya, hissiy beqarorlik, ijtimoiy munosabatlar va o'zini-o'zi anglash kabi murakkab jarayonlar bilan tavsiflanadi. Ushbu maqolada o'smirlik davridagi psixik holatning asosiy xususiyatlari, shuningdek, bu davrda psixik holatga ta'sir ko'rsatuvchi omillar keng yoritilgan. O'smirlik davri haqida bir qancha olimlar turli nuqtai nazardan fikr bildirgan. Bu davr inson psixikasida katta o'zgarishlarni keltirib chiqaradigan, hayotiy tajribalar bilan to'lib toshgan, ko'plab murakkabliklar va ichki kurashlarni o'z ichiga olgan davrdir

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODLAR

Bolalikdan kattalikka o'tish davri juda murakkab hisoblanadi. Fiziologik nuqtai nazardan o'smirlik yoshi jinsiy balog'atga etish davri hisoblanadi. Bu davrda shaxsiyatning shakllanishi, mustaqillikka intilish, tanqidiy fikrlashni rivojlantirish, jamiyatdagi xulq-atvor qoidalarini o'zlashtirish, dastlabki kasbiy yo'nalish va asosiy hayotiy pozitsiyalarni belgilash amalga oshadi. Bola dunyoqarashining o'zgarishi natijasida ota-onalarning roli va obro'si kamayadi.

O'smirlik davrining davomiyligi etnik kelib chiqishi, madaniy va shaxsiy xususiyatlarga bog'liq. Jahon sog'liqni saqlash tashkiloti 10 dan 19 yoshgacha bo'lgan davrni ajratadi. Biroq, ba'zi tadqiqotchilar psixika va kognitiv funktsiyalarning to'liq shakllanishi faqat 23 yoshda tugallanadi, deb hisoblaydilar. Voyaga etish jarayoni shartli ravishda 3 bosqichga bo'linadi. Har bir bosqich o'ziga xos xususiyatlarga ega.

Ushbu voyaga etish davri 10 dan 14 yoshgacha davom etadi. Qizlarda bu davr biroz erta boshlanadi (6-sinf dan), yigitlarda esa bir yil–bir yarim yil keyinroq, bu esa o'qishdagi muvaffaqiyatsizlikka olib kelishi mumkin. Ota-onalar va o'qituvchilar buni hisobga olishlari kerak, chunki yuqori talablar o'quv yukini oshiradi.

O'rta o'smirlik davri: bu davr 14 yoshda boshlanib, 16–17 yoshda tugaydi. O'rta o'smirlik davrida jinsiy balog'atga etish va organizmning gormonal qayta qurilishi tugaydi. Bu davrda jinsiylik va qarama-qarshi jinsga qiziqish shakllanadi. Qizlar va yigitlar impulsivlik va labillik bilan ajralib turadi.

Natijada, o'smirlar ijtimoiy hayotda qiyinchiliklarga duch kelishadi. Ular ko'pincha o'z fikr va e'tiqodlarida qat'iyatli bo'lib, qaror va harakatlarining oqibatlarini yaxshi tushunmaydilar.

Emotsional kechinmalar oldinga chiqadi. Shaxsiy makon tushunchasi shakllanadi, norozilik va rad etish reaksiyasi keskin namoyon bo'ladi.

O'smirlar o'zlarida jismoniy kamchiliklar yoki nomukammalliklarni topadilar, bu komplekslarning rivojlanishiga olib keladi. Bu vaqtda qizlar va yigitlar uchun ota-onalar va o'qituvchilarning fikri o'z ahamiyatini yo'qotadi, chunki shaxsiyat shakllanishi, o'zining tanqidiy fikrlashining rivojlanishi faol sodir bo'ladi. O'smirning psixologiyasi

hali ham bolalikka yaqin, lekin organizmda tezkor fiziologik o'zgarishlar sodir bo'ladi. Bu davrda jinsiy balog'atga etish boshlanadi va gormonlar ishlab chiqarilishi kuchayadi. Kayfiyat tez-tez o'zgaradi.

Kech o'smirlik yoshi: bu davr 17–18 yoshga to'g'ri keladi, ammo qiz yoki yigitning yashash sharoitlariga qarab 23 yoshgacha davom etishi mumkin. Bu davrda o'sishning barcha fiziologik jarayonlari allaqachon tugagan, gormonal fon barqarorlashgan, shuning uchun hissiy holat kamroq labillik bilan tavsiflanadi.

O'smir allaqachon nimani xohlashini biladi va o'z pozitsiyasini tinchlik bilan tushuntira oladi. Kasbiy afzalliklarning shakllanishi kuzatiladi. Ko'pincha bu yoshdagi yigitlar va qizlarda birinchi ish tajribasi, romantik va jinsiy munosabatlar paydo bo'ladi.

O'smirlar uchun kattalikka o'sish kuchli stressdir. Ular tashqi tomondan tez o'zgaradi, shaxsiy o'sadi. Ushbu davr nafaqat tanaga, balki kelajakdagi kattalarning psixikasiga katta yuk yaratadi. Ko'pincha atrofdagi ota-onalar va o'qituvchilar o'zgarishlarga moslasha olmaydilar, bu esa kattalarning obro'sining tez yo'qolishiga, ularning istaklari va ko'rsatmalarini e'tiborsiz qoldirishga, tez-tez mojarolarga olib keladi.

O'smirlik davridagi psixik holat quyidagi asosiy xususiyatlar bilan tavsiflanadi:

Shaxsiy identifikatsiya: O'smirlik davrida shaxs o'zining shaxsiy identifikatsiyasini shakllantirishga intiladi. Bu davrda o'smirlar o'zlarining qadriyatlari, e'tiqodlari va kelajakdagi maqsadlarini aniqlashga harakat qiladi. E. Eriksonning psixosotsial rivojlanish nazariyasiga ko'ra, bu davrda o'smirlar "kim men?" degan savolga javob topishga intiladi.

Hissiy beqarorlik: O'smirlik davrida hissiy holat tez-tez o'zgarib turadi. O'smirlar bir lahza quvonch, keyin esa g'azab yoki qayg'u his qilishi mumkin. Bu davrda gormonal o'zgarishlar hissiy beqarorlikka sabab bo'ladi.

Ijtimoiy munosabatlar: O'smirlik davrida do'stlik va ijtimoiy munosabatlar muhim ahamiyat kasb etadi. O'smirlar o'z guruhlarida qabul qilinishga intiladi va bu ularning ijtimoiy qobiliyatlarini rivojlantiradi. Shu bilan birga, oila bilan munosabatlarda ziddiyatlar paydo bo'lishi mumkin.

O'zini-o'zi anglash: O'smirlik davrida o'smirlar o'zlarining qobiliyatlari, kamchiliklari va shaxsiy xususiyatlarini anglashga harakat qiladi. Bu davrda o'ziga ishonch va o'zini qadrlash hissi shakllanadi.

L.S.Vigotskiyning fikricha o'smirlik davri ijtimoiy o'zgarishlar va o'z-o'zini anglash jarayonining ahamiyati, yoshlar o'zning psixologik rivojlanishi boshqalar bilan o'zaro aloqalar va madaniy tajribalar orqali amalga oshiradi. O'smirlik 11 yoshdan 15 yoshgacha bo'lgan davrni tashkil etadi. Hozirgi o'smirlar avvalgi yillarga nisbatan jismoniy, aqliy va siyosiy jihatdan bir muncha ustunlikka egadir. Ularda ijtimoiylashuv, psixik o'sish, jinsiy yetilish birmuncha oldinroq namoyon bo'lmoqda. "Endi o'smir bola emas, lekin katta ham emas" shu ta'rif o'smirlik davrida katta ahamiyatga ega. O'smirlik

bu bolalikdan o'tish davri bo'lib, psixologik fiziologik jihatdan o'ziga xos xususiyatlari mavjud. Bu bosqichda jismoniy va psixik taraqqiyoti juda tezlashadi, turli narsalarga qiziqishi ortadi, xarakteri shakllanib boradi, ziddiyatlar avj olgan bo'ladi. O'smirlik davrida balog'atga yetish, yangi hislar, sezgilar rivojlanib boradi. Fiziologik jihatdan olib qaraydigan bo'lsak, qiz bolalarda bo'y o'sishi 5-7 smga tezlashadi, og'iz bo'shlig'i va halqumdagi o'zgarishlar oqibatida tovush tembri ham o'zgaradi. O'g'il bolalarda esa bo'y o'sishi 5-10 smga tezlashadi, tovushi vazminroq bo'lib do'rillaydi.

Bu davrda jinsiy bezlar faoliyati kuchayadi. Shuning uchun ularda jismoniy-biologik o'zgarishlar natijasida psixik dunyosida tub burilishlar ro'y beradi. Jinsiy yetilish o'smirlarda xulq-atvoriga asosiy biologik omil sifatida ta'sir ko'rsatib, bu ta'sir bevosita emas, balki bilvositadir.

O'smirlik davrida psixik holatga quyidagi omillar ta'sir ko'rsatadi:

Oila ta'siri: Oila o'smirlarning psixik holatiga katta ta'sir ko'rsatadi. Ota-onalarning qat'iy yoki haddan tashqari qo'llab-quvvatlovchi munosabati o'smirlarning hissiy holatiga salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin. Ayniqsa, oiladagi ziddiyatlar va notinch muhit o'smirlarning psixik holatini yomonlashtirishi mumkin.

Ijtimoiy muhit: O'smirlik davrida do'stlar va sinfdoshlar bilan munosabatlar muhim ahamiyatga ega. Ijtimoiy muhitda qabul qilinmaganlik yoki izolyatsiya hissi o'smirlarda depressiya va kayfiyat pasayishiga olib kelishi mumkin.

Biologik o'zgarishlar: O'smirlik davrida gormonal o'zgarishlar hissiy holatga katta ta'sir ko'rsatadi. Bu davrda jinsiy yetilish boshlanadi, bu esa o'smirlarning hissiy holatini beqaror qiladi.

Madaniy va ijtimoiy omillar: Madaniy va ijtimoiy omillar ham o'smirlarning psixik holatiga ta'sir ko'rsatadi. Masalan, jamiyatda qabul qilingan qadriyatlarining o'zgarishi yoki globalizatsiya sharoitida o'smirlar yangi qiyinchiliklarga duch kelishi mumkin.

O'smirlar o'zlarini kattalardek tutishga harakat qiladilar ular o'zlarining layoqat, qobiliyat va imkoniyatlarini ma'lum darajada o'rtoqlari va o'qituvchilariga ko'rsatishga intiladilar. O'smirlik davri "o'tish davri", "krizis davr", "qiyin davr" kabi psixologik nomlar bilan xarakterlanadi. Chunki bu davrda yangi sharoitlarda o'z o'rnini topa olmagan, xarakatlari bilan muqobilligidan psixik portlash hollari ham kuzatiladi. L.S.Vigotskiy bunday holatni "psixik rivojlanishdagi inqiroz" deb nomlagan. Katta yoshli odamlarga ega bo'lgan hamma narsalardan foydalanishga, erkin, mustaqil va ozod bo'lishga intiladi.

NATIJALAR

O'smirlik davrida kimningdir xatti-harakatini imitatsiya qilish xosdir. Ko'pincha ular o'zlariga tanish va yoqadigan kattalarning xatti-harakatlariga imitatsiya, taqlid qiladilar. O'smirlar bu davrda chekish hamda spirtli ichimliklarga qiziqib qolishlari ham mumkin. Shuningdek o'smirlik davrida o'zidan qoniqmaslik ham yuzaga ham keladi.

O'smirlik davrida bilish jarayonlarining nutq og'zaki va yozma mavjud bo'lishi bilan kuchli vosita hisoblanadi. Nutqni o'zlashtirishga harakat bu o'smirning muomala,

bilish va ijodiy faoliyatga kirishiga ehtiyoj va intilishdir. O'smirlik davrida nutqning rivojlanishi bir tomondan so'z boyligining oshishi hisobiga bo'lsa, ikkinchi tomondan tabiat va jamiyatdagi narsa, voqea hodisalarning mazmun mohiyatini anglashlari hisobiga bo'ladi.

Kichik maktab davrida ixtiyorsiz diqqat ustunlik qilsa, o'smirlik davrida o'z diqqatni o'zi boshqara oladi. Dars davomida intizomning buzilishi aksariyat hollarda o'quvchilar diqqatsizligidan emas, balki ijtimoiy sabablar bilan belgilanadi. O'smir o'z diqqatini to'la ravishda o'zi uchun ahamiyatli bo'lgan va yuqori natijalarga erishishi mumkin bo'lgan faoliyatlarga qaratadi.

O'smirlik davrda xotiraning barcha turlari o'zining ko'rsatkichlari asosida jadal rivojlanadi. Ularda faol ravishda mantiqiy xotira rivojlanib boradi. Mexanik xotira esa biroz sustlashadi. Mexanik xotiraning sustlashuvi ma'lumotlarni eslab qolishda muommolarni keltirib chiqaradi va o'smirlar tomonidan xotiralari zaiflashuvi haqidagi shikoyatlariga va o'z-o'zidan o'qishga bo'lgan qiziqishlarining pasayishiga sabab bo'lishi mumkin. Buning uchun o'quvchi o'quv materiallarining mazmunining tahlil qilishi, undagi mantiqiy tuzilishini bilishi mumkin.

O'smirlik davrida nazariy tafakkur yuqori ahamiyatga ega bo'la boshlaydi. Chunki bu davrdagi o'quvchilar atrof-olamdagi bog'lanishlar mazmunini yuqori darajada bilishga harakat qiladilar. Bu davrda o'smirlarning bilishga bo'lgan qiziqishida keskin rivojlanish sodir bo'ladi. Ilmiy-nazariy bilimlarning egallab olinishi o'smir tafakkurning rivojlanishiga olib keladi. Buning ta'sirida isbot, dalillar bilan fikrlash qobiliyati rivojlanadi. Unda deduktiv xulosalar chiqarishga qobiliyati paydo bo'ladi. J.Piajening ta'kidlashicha, "Ijtimoiy hayot uch narsaning ta'siri-til, mazmun, qoidalar asosida shakllantiriladi". Bu borada o'zlashtirilgan ijtimoiy munosabatlar o'z-o'zidan tafakkurning yangi imkoniyatlarini yaratadi.

O'smirlik davrida kattalardan masofa saqlash va begonalashish ro'y beradi. Haqiqatan ham o'zini kattalarga qarshi qo'yish, mustaqil subyekt sifatida o'zinikini, o'z fikrini ajratish yaqqol namoyon bo'ladi. O'smirning bir tomondan kattalar bilan huquqlardan teng ekanligini prinsipial jihatdan talab qiladi, ikkinchi tomondan kattalarning yordamiga, qo'llab-quvvatlashiga, himoyasiga, bahosiga ehtiyoj sezadi. Kattalar o'smir uchun muhim, o'smirda ham kattalarga nisbatan empatiya kuchli, lekin amalda nazoratning "bolalarcha" saqlanib qolganligiga, haddan tashqari g'amxo'rlik qilishlariga qarshi chiqadi.

Ota-onalar bilan o'zaro munosabatlardagi muommolar, o'qituvchilar bilan nizolashishlar-o'smirlik davri uchun odatiy hol bo'lsa-da, bunday holatlarning namoyon bo'lish tezligi kattalarning unga bo'lgan munosabatiga, oilaviy tarbiya uslubiga, o'smir xulq-atvoriga nisbatan hurmat bilan munosabatda bo'lish ko'nikmasiga bog'liq. O'smir va kattalar orasida qulay munosabatlarni o'rnatishning zaruriy sharti kattalarning tashabbusi bilan ular hayotida umumiylikni yaratish, hamkorlik sohalarini kengaytirish,

mazmunli aloqalarni amalga oshirish, o'zaro yordam va ishonch muhitini yaratishdan iborat.

MUHOKAMA

O'smirlik davridagi psixik holat shaxsning kelajakdagi rivojlanishi uchun muhim ahamiyatga ega. Bu davrda shakllanadigan shaxsiy identifikatsiya, hissiy barqarorlik va ijtimoiy qobiliyatlar insonning keyingi hayotida muhim rol o'ynaydi. O'smirlik davridagi psixik holatni to'g'ri tushunish va uning ahamiyatini anglash shaxsning kelajakdagi rivojlanishi uchun muhim hisoblanadi.

O'smirlar kattalarning ularga bildiradigan ishonchlariga katta ehtiyoj sezadilar. Kattalarning o'smir yoshdagilarga ta'sir ko'rsatishi, tarbiya berishi uchun eng qulay sharoit-bu umumiy mehnat bilan shug'ullanishdir. Agar kichik yoshdagi bolalar yordamchi bo'lish rollaridan qoniqsalar, o'smirlar, ayniqsa katta o'smirlar kattalar bilan teng ravishda faoliyat ko'rsatayotganlaridan, lozim bo'lganda ularning o'rnilariga ham ishlay olishlaridan qoniqadilar. Kattalar o'smirlar bilan do'stona, uni to'la tushungan holda va aql bilan rahbarlik qilsalar, bunga o'smirlar ijobiy qaraydilar, lekin bu rahbarlik kattaning xohish-istagiga ustunligida kechsa, unday holda ular qarshilik ko'rsatadilar. Bu qarshilik ko'pincha salbiy natijalarga, ba'zan depressiya holatini ham yuzaga keltirishi mumkin. Bu holat ko'pincha ota-onasi avtoritar munosabatda bo'luvchi o'smirlarning oilalarda uchraydi. Bunday oilalarda tarbiyalanayotgan o'smirlar hayotda mustaqil holda harakat qilishlari o'z rejalarini amalga oshirishlari, qiyin mas'uliyatni o'z zimmalariga olishlari birmuncha qiyin kechadi.

Ular ko'pincha intellektual xarakterdagi muommalarni ham qiyinchilik bilan yengadilar. O'smirlik davrida bolalarning atrofdagi odamlar bilan shaxsiy va ish yuzasdan bo'ladigan munosabatlardagi mavqei o'zgaradi. Endi o'smirlar o'yin hamda damga kamroq vaqtlarini ajratgan holda ko'proq jiddiy ishlar bilan shug'ullana boshlaydilar va ularda bilish jarayonlari jadal rivojlana boshlaydi.

XULOSA

O'smirlik davri insonning hayotidagi o'ziga xos va muhim psixologik o'zgarishlar davridir. Bu davrda yoshlar o'zlikni anglash, mustaqillikka intilish, emotsional holatlar va ijtimoiy munosabatlarni shakllantirish kabi murakkab jarayonlarga duch keladilar. O'smirlar o'z kimligini aniqlashga, o'z dunyoqarashlarini rivojlantirishga va o'zaro aloqalarini mustahkamlashga kuchayadi va tez-tez o'zgarib turadi. Mustaqil fikrlash va ijtimoiy roldan kelib chiqadigan qiyinchiliklar yoshlar uchun psixologik jihatdan katta sinovlar yaratilishi mumkin. Biroq, o'zini anglash, o'ziga ishonchni rivojlantirish va ijtimoiy qobiliyatlarini o'zlashtirish bu davrning asosiy vazifalaridir, To'g'ri qo'llab-quvvatlash va tushunish orqali o'smirlarning psixik rivojlanishi sog'lom va barqaror bo'lishi mumkin.

O'smirlik davri inson hayotining eng murakkab va dinamik davrlaridan biri bo'lib, bu davrda shaxsning psixik holati sezilarli o'zgarishlarga uchraydi. Ushbu davrda shaxsiy

identifikatsiya, hissiy beqarorlik, ijtimoiy munosabatlar va o'zini-o'zi anglash kabi murakkab jarayonlar sodir bo'ladi. O'smirlik davridagi psixik holatni to'g'ri tushunish va uning ahamiyatini anglash shaxsning kelajakdagi rivojlanishi uchun muhim hisoblanadi. Oila, ijtimoiy muhit, biologik o'zgarishlar va madaniy omillar o'smirlik davridagi psixik holatga katta ta'sir ko'rsatadi. Shu sababli, bu davrda o'smirlarga to'g'ri yondashish va ularning psixik holatini qo'llab-quvvatlash har bir ota-ona, pedagoglar va jamiyatning asosiy vazifasi hisoblanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Z.T.Nishanova, N.G.Komilova, D.U.Abdullayeva, M.X.Xolnazarova "Rivojlanish psixologiyasi. Pedagogik psixologiya", "O'zbekiston faylasuflari milliy jamiyati" nashriyoti. Toshkent-2018
2. Jo'rayev O'tkir Toshpo'latovich "Rivojlanish psixologiyasi" fanidan ma'ruzalar matni
3. G'oziyev E. "Umumiy psixologiya" "O'zbekiston faylasuflari milliy jamiyati" 2010
4. Musurmonova O. Ma'naviy qadriyatlar va yoshlar tarbiyasi. –T.: O'qituvchi, 66-bet
5. K.Hoshimov, S.Ochilov O'zbek pedagogikasi antologiyasi // Tuzuvchi-mualliflar:. – Toshkent: O'qituvchi, 1995. – 137-bet
6. Ozodqulov Olimjon Bahodir o'g'li. (2024). Rahbar va xodim munosabatlarining boshqaruv jarayonidagi psixologik xususiyatlari. Образование наука и инновационные идеи в мире, 41(1), 110–113. Retrieved from <https://www.newjournal.org/index.php/01/article/view/12079>
7. Sirojiddin Amangeldiyev Nurg'aliy o'g'li. Psixologik maslahat gipotezalarini shakllantirish. Central asian academic journal ISSN: 2181-2489 OF scientific research volume 1 I ISSUE 1 I 2021. <https://search.app/R78CQ7R1YR9Sg7PR6>

Ozodqulov Olimjon Bahodir o'g'li
CHDPU Psixologiya kafedrası o'qituvchisi
olimjonozodqulov30@gmail.com

Yo'ldashova Marjona Bahodir qizi
CHDPU Amaliy psixologiya 2-kurs talabasi
marjonayoldashova786@gmail.com

Аннотация: Дошкольный возраст (3-7 лет) – один из наиболее активных периодов психического, эмоционального, социального и познавательного развития ребенка. В данной статье широко освещены психологические особенности дошкольников, этапы их развития, становления личности, значение игровой деятельности, психологические закономерности в образовательном процессе. Также в статье анализируется влияние семьи, среды и образовательных учреждений на развитие ребенка. Глубокое изучение психологии дошкольного возраста поможет детям стать в будущем успешными личностями. В статье раскрываются умственный потенциал детей, психическое и речевое развитие детей, развитие познавательных процессов у детей и формирование детского «Я», значение игры в жизни детей.

Ключевые слова: дошкольный возраст, психическое развитие, познавательное развитие, эмоциональное развитие, социальное развитие, игровая деятельность, формирование личности, влияние семьи, воспитание.

Abstract: Preschool age (3-7 years old) is one of the most active periods of mental, emotional, social and cognitive development of a child. In this article, the psychological characteristics of preschool children, their stages of development, personality formation, the importance of play activities, and psychological laws in educational processes are widely covered. The article also analyzes the influence of family, environment and educational institutions on the child's development. A deep study of the psychology of preschool age will help children to become successful individuals in the future. In the article, the mental potential of children, mental and speech development of children, the development of cognitive processes in children and the formation of child "I", the importance of play in children's life are put forward.

Key words: preschool age, mental development, cognitive development, emotional development, social development, game activity, personality formation, family influence, education.

KIRISH:

Prezidentimiz Shavkat Mirziyoyev ta'lim tarbiya masalalariga alohida e'tibor qaratib, bu sohani mamlakatmiz kelajagi uchun muhim deb biladi. Ular ta'kidlaganidek "Mamlakatimiz qudratli millatni buyuk qiladigan kuch bu- ilm-fan, ta'lim va tarbiyadir. Ertangi kunimiz Vatanimizning yorug' istiqboli birinchi navbatda, ta'lim tizimi v farzandlarimizga berayotgan tarbiyamiz bilan chambarchas bog'liq". Shuningdek

davlatimiz rahbari maktabgacha ta'lim tizimini takomillashtirishga katta ahamiyat berib, 2017-yil 19-oktabr kuni ushbu masalalarga bag'ishlangan yig'ilish o'tkazgan edi. Bu yig'ilishda maktabgacha ta'lim muassasalarini rivojlantirish va bolalarning erta yoshdan intellectual va ma'naviy tarbiyasini yaxshilash masalalari muhokama qilinga. Umuman olganda, Shavkat Mirziyoyev ta'lim tarbiyani jamiyatimizning taraqqiyoti va yosh avlodning kamoloti uchun asosiy omil sifatida ko'radi.

Hammamizga ma'limki, kelagimiz poydevori bo'lgan yoshlarning ta'lim-tarbiyasi avvalo, oilada shakllanadi. Shaxsga xos bo'lgan barcha xususiyat, xususan xarakter xislatlari va millatimizga xos bo'lgan xususiyatlarimizdan kattalarni e'zozlash kichiklarni izzat qilish. Vatanni sevish va burch kabi hislatlarning barchasi oilada shakllanadi.

Maktabgacha yosh davri (3-7 yosh) bolaning psixik, hissiy, ijtimoiy va kognitiv rivojlanishining eng faol davrlaridan biri hisoblanadi. Bu davrda bola atrof-muhitni faol o'rganadi, shaxsiy xususiyatlarini shakllantiradi va ijtimoiy munosabatlarni o'rganadi. Maktabgacha yosh davri psixologiyasi bolalarning rivojlanish qonuniyatlarini, ularning psixik jarayonlarini va shaxsning shakllanishini o'rganishga qaratilgan. Ushbu maqolada maktabgacha yosh davridagi bolalarning psixologik xususiyatlari, ularning rivojlanish bosqichlari, shaxsning shakllanishi, o'yin faoliyatining ahamiyati va ta'lim-tarbiya jarayonlaridagi psixologik qonuniyatlar keng yoritilgan.

Rus pedagoglaridan P.F.Lesgaftning fikricha, insonning maktabgacha yoshidagi davri shunday bir davrki, ana shu davr mobaynida kelgusida qanday xarakter xislatlari paydo bo'lishi belgilanadi va axloqiy sifatlarining asoslari yuzaga keladi. Insonning kamol topa borishida maktabgacha yoshdagi davrning ahamiyatiga doir P.F.Lesgaftning bu fikri rus pedagogi A.S.Makarenkoning quyidagi fikriga to'la mos keladi. A.S.Makarenko bolalarni juda kichik davridan boshlab tarbiyalash zarurligi haqida gapirib, tarbiyaning eng muhim asoslari bolaning besh yoshgacha bo'lgan davri mobaynida yuzaga keltiriladi. Mana shu davrda qilingan butun tarbiya, tarbiya jarayonining 90% ini tashkil etadi, degan edi. Haqiqatan ham bolaning maktabgacha yoshidagi davri shu qadar mazmundor va faol davrdirki, bu davr bolaning kelgusi o'sishida albatta o'z aksini qoldiradi. Shuning uchun maktabgacha yoshidagi davr ta'sir o'tkazish kuchi jihatidan g'oyat mas'uliyatlidir.

Bola ilk yoshdan maktabgacha davrga o'tgach, uning butun yashash sharoitida jiddiy o'zgarishlar yuz beradi. Birinchidan, bola bog'cha yoshiga o'tgach, uning faoliyat doirasi ancha kengayib, mustaqilligi yanada ortadi. Uning o'yinlari, xatti-harakatlari ham boshqacha mazmunga ega bo'la boshlaydi. Ikkinchidan, bolaning butun faoliyatida nutqning roli orta boradi. Uchinchidan, bola maktabgacha yoshga o'tgach, muayyan dastur asosida maxsus pedagog tomonidan tarbiyalana boshlaydi. Maktabgacha yoshdagi bolaning yashash sharoitida yu-292 zaga kelgan bu o'zgarishlar uning jismoniy va psixik jihatdan o'sib kamol topishniga ta'sir etmay qolmaydi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODLAR

Maktabgacha yosh davrida bolalarning psixik rivojlanishi quyidagi asosiy xususiyatlar bilan tavsiflanadi:

Kognitiv rivojlanish: J. Piaje nazariyasiga ko'ra, maktabgacha yosh davri preoperatsion bosqichga to'g'ri keladi. Bu davrda bola mantiqiy fikrlashni boshlaydi, lekin hali mavhum tushunchalarni to'liq qabul qila olmaydi. Bola atrof-muhitni ramziy tarzda ifodalashni o'rganadi, masalan, o'yinchoqlar orqali haqiqiy dunyoni aks ettirish.

Hissiy rivojlanish: Bu davrda bolaning hissiy dunyosi kengayadi. Bola o'z hissiyotlarini boshqarishni o'rganadi, lekin hali hissiy beqarorlik kuzatilishi mumkin. Masalan, bola bir lahza quvonch, keyin esa g'azab yoki qayg'u his qilishi mumkin.

Ijtimoiy rivojlanish: Maktabgacha yosh davrida bola boshqa bolalar bilan o'ynash va ijtimoiy munosabatlarni o'rganish orqali ijtimoiy qobiliyatlarini rivojlantiradi. Bu davrda do'stlik va hamkorlik kabi ijtimoiy ko'nikmalar shakllanadi.

O'yin faoliyatining ahamiyati: O'yin maktabgacha yosh davrida bolaning asosiy faoliyat turi hisoblanadi. O'yin orqali bola atrof-muhitni o'rganadi, ijtimoiy rollarni o'rganadi va kreativ qobiliyatlarini rivojlantiradi.

Maktabgacha yosh davrida shaxsning shakllanishi quyidagi jihatlarda namoyon bo'ladi:

O'zini anglash: Bu davrda bola o'zining shaxsiy xususiyatlarini, qobiliyatlari va kamchiliklarini anglashni boshlaydi. Bola o'ziga ishonch va o'zini qadrlash hissini shakllantiradi.

Ijtimoiy rollarni o'rganish: Maktabgacha yosh davrida bola ijtimoiy rollarni (masalan, o'qituvchi, shifokor, ota-ona) o'rganish orqali ijtimoiy munosabatlarni tushunishni boshlaydi.

Qadriyatlarning shakllanishi: Bu davrda bola oila va atrof-muhitdan qadriyatlarni o'zlashtiradi. Masalan, adolat, mehribonlik, halollik kabi qadriyatlar shakllanadi.

Maktabgacha yosh davrida ta'lim-tarbiya jarayonlari bolaning rivojlanishiga katta ta'sir ko'rsatadi. Bu davrda quyidagi omillar muhim ahamiyatga ega:

Oila ta'siri: Oila bolaning birinchi va eng muhim tarbiyachisi hisoblanadi. Ota-onalarning ijobiy munosabati bolaning hissiy va ijtimoiy rivojlanishiga yordam beradi.

Maktabgacha ta'lim muassasalari: Bog'cha va boshqa maktabgacha ta'lim muassasalari bolalarning ijtimoiy, hissiy va kognitiv rivojlanishini qo'llab-quvvatlaydi. Bu muassasalarda bolalar o'yin orqali bilim va ko'nikmalar o'rganadi.

Atrof-muhitning ta'siri: Bolaning atrof-muhit bilan aloqasi uning rivojlanishiga ta'sir ko'rsatadi. Masalan, tabiat bilan aloqa bolaning sensor va kognitiv qobiliyatlarini rivojlantiradi.

Maktabgacha yosh psixologiyasi 3 yoshdan 7 yoshgacha bo'lgan bolalarning psixologik rivojlanish xususiyatlarini o'rganuvchi fan sohasi. Ushbu davr bolalarning shaxs sifatida shakllanish, nyutq tafakkur hissiy va ijtimoiy ko'nikmalarning rivojlanishi

bilan ajralib turadi. Maktabcha yosh psixologiyasi bolalarning qiziqishlari, mativatsiyasi va xulq atvorini aniqlash hamda rivojlantirish metodlarini ishlab chiqadi.

Bog'cha yoshidagi bolalarga beriladigan tarbiya ularning murakkab harakatlarini o'zlashtirish, elementlar gigiyena, madaniy va mehnat malakalarini shakllantirish, nutqini rivojlantirish hamda ijtimoiy axloq va estetik didining dastlabki kurtaklarini hosil qilishda yuzaga keladi.

Bog'cha yoshidagi bolalarning ko'zga tashlanib turuvchi xususiyatlaridan biri, ularning harakatchanligi va taqlidchanligidir. Bola tabiatining asosiy qonuni shunday ifodalash mumkin: bola uzluksiz faoliyat ko'rsatishni talab qiladi, lekin u faoliyati natijasidan emas, balki faoliyatning bir xilligi va surunkaligidan toliqadi.

Maktabgacha yoshdagi bolalarda "men" ning shakllanishi.

3-4 yosh bolalarda: bola o'zini alohida shaxs sifatida anglay boshlaydi. "Bu mening o'yinchog'im", "Men o'zim qilaman" kabi iboralar orqali o'zining shaxsiy chegaralarini belgilaydi. Bu yoshda bola mustaqil bo'lishga intiladi.

4-5 bolalarda: bola o'zini tengdoshlari bilan solishtiradi va o'ziga baho bera boshlaydi. "Men yaxshi rasm chizaman" yoki "Men tez yuguraman" kabi fikrlar orqali o'z qobiliyatlarini tushunadi. Bu bosqichda kattalarning bahosi va munosabati bolaning o'ziga bo'lgan ishonchining shakllanishida katta rol o'ynaydi.

5-7 yosh bolalarda: bola o'z qobiliyatlarini va shaxsiyati haqida tushunchasiga ega bo'ladi o'ziga xos "Men" tushunchasini shakllantiradi va mustaqil fikrlashga intiladi. Bu bosqichda bola o'z qobiliyatlari, istaklari va orzularini ifoda etishni o'rganadi.

NATIJALAR

Bolaning kamol topishida qiziqishning ahamiyati shundaki, bola qiziqqan narsasini mumkin qadar chuqurroq bo'lishga intiladi va uzoq vaqt davomida qiziqqan narsasi bilan shug'ullanishdan zerikmaydi. Bu esa o'z navbatida diqqati hamda irodasi kabi muhim xislatlarni o'stirishga mustahkamlashiga yordam beradi. 3-7 yoshli bolalarning psixik rivojlanishida badiiy-ijodiy faoliyat turi bo'lgan musiqa ahamiyati kattadir. Musiqa orqali bolalar ashula aytishga musiqa ohangiga mos ritmik harakatlar qilishga o'rganadilar.

Barchamizga ma'limki, bolaning yoshi ulg'ayib mustaqil harakat qilish imkoniyati oshgan sari, uning atrofidagi narsa va hodisalar bo'yicha dunyoqarashi kengayib borad. Maktabgacha yoshdagi bolalarning yetakchi faoliyati o'yindir. Bu yoshdagi bolalarning o'yinlarini uchga bo'lish mumkin.

Predmetli o'yinlar (15-20 minut o'ynaladi)

Sujetli-rolli o'yinlar (30-60 minut o'ynaladi.)

Qoidali o'yinlar (1 soatdan 2 kungacha o'ynaladi)

O'yin bolalar hayotida shunday ko'p uchraydiki, unda kattalarga mansub bo'lgan mehnat ham turli narsalar haqida tafakkur qilish, xomxayol surish, dam olish va xushchaqchaqlik jarayonlarining barchasi o'yin faoliyatida aniq bo'ladi.

Kichik maktabgacha yoshdagi bolalar hali, qoidaga muvofiq yolg'iz oynaydilar. O'zlarining predmetli va konstruktorli o'yinlarida idrok, xotira, tasavvur, tafakkur va harakat qobiliyatlarini takommilashtirib boradilar. Ushbu yoshdagi bolalar sujetli- rolli o'yinlardida odatda kundalik hayotlarida kuzatadgan kattalarning harakatlarini qayta namoyon etadilar. Shu bilan bir qatorda o'yinli individual faoliyatning ramziy shakllaridan yan bir rasm chizishdir. Unga sekin-asta ko'proq tasavvur, xayol va tafakkur qo'shilib boradi. Bola ko'rganlarini tasvirlashdan vaqti bilan bilganlarini bilganlarini xotirasidagi va o'zi o'ylab topganlarini chiza boshlaydi.

Katta maktabgacha yosh davrida konstruktorlik o'yini mehnat faoliyatiga aylana boshlaydi, o'yin jarayonida bola turmushda zarur bo'lgan nimanidir yasaydi, yaratadi va quradi. Bolalar bunday o'yinlarda odatiy mehnat ko'nikma va malakalarini egallaydilar, ularda amaliy tafakkur faol rivojlanadi. Bola o'yinda ko'plab uy-ro'zg'or asboblari va predmetlaridan foydalanishni o'rganadi. Unda o'z harakatlari rejalashtirish qobiliyatini paydo bo'ladi va rivojlanadi.

MUHOKAMA

Maktabgacha yosh davri badiiy-ijodiy faoliyatida musiqa muhim ahamiyatga ega. Bolalarga musiqiy asarlarni tinglash, musiqiy qatorlarni va tovushlarni turli asboblarda takrorlash quvonch bag'ishlaydi. Bu yosh davrda birinchi marotaba musiqa bilan jiddiy shug'ullanishga qiziqish paydo bo'ladi, u keyinchalik haqiqiy qiziqishga aylanishi va qobiliyatning rivojlanishiga yordam beradi. Bolalar qo'shiq aytishga, musiqa ostida turli ritmik, raqs harakatlarini bajarishga o'rganadilar. Qo'shiq aytish musiqani anglash va vokal qobiliyatlarini rivojlantiradi.

Maktabgacha yosh davri psixologiyasi bolalarning kelajakdagi muvaffaqiyatli shaxs sifatida shakllanishiga yordam beradi. Bu davrda shakllanadigan kognitiv, hissiy va ijtimoiy qobiliyatlar bolaning keyingi hayotida muhim rol o'ynaydi. Maktabgacha yosh davri psixologiyasini chuqur o'rganish bolalarning rivojlanishini qo'llab-quvvatlash va ularga to'g'ri yondashish imkoniyatini beradi.

Maktabgacha yosh davrida bolaning shaxs sifatida shakllanishi, mustaqil fikrlashi, irodasi va hissiyotlarini nazorat qilish qobiliyati rivojlanadi. Bu bosqichda berilgan tarbiya va ta'lim bolaning keying hayotidagi muvaffaqiyati uchun mustahkam poydevor bo'lib xizmat qiladi. Shu sababli, maktabgacha yosh davri psixologiyasini o'rganish, bolalarning ruhiy rivojlanishini tushunish va ularni to'g'ri yo'naltirishda juda muhimdir.

XULOSA

Maktabgacha yosh davri (3-7 yosh) bolaning psixik, hissiy, ijtimoiy va kognitiv rivojlanishining eng faol davrlaridan biri hisoblanadi. Bu davrda bola atrof-muhitni faol o'rganadi, shaxsiy xususiyatlarini shakllantiradi va ijtimoiy munosabatlarni o'rganadi. Maktabgacha yosh davri psixologiyasi bolalarning rivojlanish qonuniyatlarini, ularning psixik jarayonlarini va shaxsning shakllanishini o'rganishga qaratilgan. Oila, maktabgacha ta'lim muassasalari va atrof-muhit bolaning rivojlanishiga katta ta'sir

ko'rsatadi. Maktabgacha yosh davri psixologiyasini chuqur o'rganish bolalarning kelajakdagi muvaffaqiyatli shaxs sifatida shakllanishiga yordam beradi.

Maktabgacha yosh davri bolalarning psixik rivojlanishida muhim bosqich bo'lib, aynan shu davrda ularning shaxsiyati, qobiliyatlari va ruhiy jarayonlari shakllanadi. Bola bu yoshda dunyoni faol o'rganadi, mustaqillikka intiladi va qiziqishi ortadi. Uning nutqi rivojlanib, ijtimoiy muhitga moslashish, muloqat qilish va hissiyotlarni mustahkamlanadi. Bu davrda bolaning o'yin faoliyati asosiy o'rinni egallab, uning tasavvuri va tafakkurining rivojlanishiga kuchli ta'sir qiladi. Maktabgacha yoshdagi bolalarning ruhiy rivojlanishida oila, atrof-muhit va ta'lim muhim ahamiyat kasb etadi. Ota onalar va tarbiyachilar tomonidan berilgan mehr e'tibor va to'g'ri tarbiya bolaning sog'lom ruhiyatini shakllantirishga xizmat qiladi. Shuningdek, bola o'z o'rtog'lari bilan muloqot qilish orqali ijtimoiy qoidalarni o'rganadi va jamoada o'zini qanday tutishni bilib oladi. Shunday qilib, maktabgacha yosh davri psixologiyasini o'rganish va to'g'ri yo'naltirish bolalarning kelajakdagi intellectual va ijtimoiy rivojlanishini ta'minlaydi. Shu boisdan, aynan shu yoshda berilgan ta'lim-tarbiya va psixologik qo'llab-quvvatlash bolaning hayotida mustahkam poydevor yaratadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. «Ta'lim to'grisida»gi qonun, «Kadrlar tayyorlash milliy dasturi». Barkamol avlod – O'zbekiston taraqqiyotining poydevori. – T.: Sharq HMK – 1997.
2. I.A. Karimov. Barkamol avlod orzusi. – T.: «O'zbekiston» – 2000.
3. Z.T.Nishonova, F.N.Vahobova, S.T.Madaliyeva Rivojlanish psixologiyasi. Pedagogik Psixologiya (2017)
4. Vygotsky, L. S. (1978). Mind in Society: The Development of Higher Psychological Processes. Harvard University Press.
5. Erikson, E. H. (1950). Childhood and Society. New York: Norton.
6. Elkonin, D. B. (1978). Psychology of Play. Moscow: Pedagogika.
7. Musurmonova O. Ma'naviy qadriyatlar va yoshlar tarbiyasi. –T.: O'qituvchi, 66-bet
8. K.Hoshimov, S.Ochilov O'zbek pedagogikasi antologiyasi // Tuzuvchi-mualliflar:. – Toshkent: O'qituvchi, 1995. – 137-bet
9. Ozodqulov Olimjon Bahodir o'g'li. (2024). Rahbar va xodim munosabatlarining boshqaruv jarayonidagi psixologik xususiyatlari. Образование наука и инновационные идеи в мире, 41(1), 110–113. Retrieved from <https://www.newjournal.org/index.php/01/article/view/12079>
10. Sirojiddin Amangeldiyev Nurg'aliy o'g'li. Psixologik maslahat gipotezalarini shakllantirish. Central asian academic journal ISSN: 2181-2489 OF scientific research volume 1 I ISSUE 1 I 2021. <https://search.app/R78CQ7R1YR9Sg7PR6>

**BOSHQARISH MUAMMOLARI HAMDA TA'LIM TIZIMIDAGI
BILIMLARNI O'ZLASHTIRISH IMKONIYATLARI.**

Olimova Nozima Ne'mat qizi

CHDPU Boshlang'ich ta'lim yo'nalishi 1-bosqich talabasi
olimovanozima28@gmail.com

Abduqayumova Omatoy Muzaffar qizi

CHDPU Boshlang'ich ta'lim yo'nalishi 1-bosqich talabasi
omatoyabduqayumova@gmail.com

Iskandarova Ruxshona Sherali qizi

CHDPU Amaliy psixologiya 2-kurs 23/2-guruh talabasi
ruxshonaiskandarova862@gmail.com

Аннотация: Эффективное управление системой образования стало основным фактором социально-экономического развития в современное время. В данной статье анализируются основные проблемы в процессе управления образованием и приобретением знаний (нехватка ресурсов, неравномерное применение цифровых технологий, нехватка квалифицированных кадров) и возможности их устранения (искусственный интеллект, платформы дистанционного обучения, инновационные педагогические методы). В исследовании на основе метода сравнительного анализа изучена научная литература, статистические данные и международный опыт. Результаты подчеркивают сложность образовательных проблем и важность технологических инноваций, политических реформ и международного сотрудничества как их решения. Завершается статья практическими рекомендациями, направленными на совершенствование управления образованием.

Ключевые слова: менеджмент образования, приобретение знаний, цифровые технологии, педагогические инновации, управление ресурсами, образовательное неравенство, политические реформы.

Abstract: Effective management of the educational system has become the main factor of socio-economic development in modern times. This article analyzes the main problems in the process of education management and knowledge acquisition (lack of resources, uneven application of digital technologies, lack of qualified personnel) and the possibilities of their elimination (artificial intelligence, distance learning platforms, innovative pedagogical methods). In the research, scientific literature, statistical data and international experiences were studied based on the method of comparative analysis. The results highlight the complexity of educational problems and the importance of technological innovations, political reforms, and international cooperation as solutions to them. The article ends with practical recommendations aimed at improving educational management.

Key words: *educational management, knowledge acquisition, digital technologies, pedagogical innovations, resource management, educational inequality, political reforms.*

Kirish

Ta'lim-inson kapitalini shakllantiruvchi va jamiyat taraqqiyotini ta'minlovchi asosiy tizimdir. Biroq, global miqyosda ta'limni boshqarishda uchraydigan muammolar (masalan, qishloq va shahar maktablari o'rtasidagi resurslar tafovuti, o'qituvchilarning malaka darajasining pasligi, eskirgan o'quv dasturlari) samaradorlikni keskin pasaytirmoqda. Ayni paytda, texnologiyalar rivoji va yangicha pedagogik yondashuvlar bu muammolarni bartaraf qilish uchun keng imkoniyatlar yaratmoqda. Maqolaning maqsadi-ta'lim boshqaruvi sohasidagi mavjud to'siqlarni aniqlash va ularni raqamli innovatsiyalar, global tajribalar va siyosiy qarorlar orqali hal etish yo'llarini ko'rsatishdir.

Har qanday mamlakatning kuchi uning, fuqarolarining ma'naviy yetukligi, intellektual salohiyatga egaligi bilan belgilanadi. Fuqarolarning ma'naviy etukligi, intellektual salohiyati esa ta'lim tizimining mazmuni, shaxsning har tomonlama shakllanishi uchun xizmat qiluvchi moddiy va ma'naviy shart-sharoitlarning mavjudligi, jamiyatda qaror topgan ijtimoiy sog'lom muhit darajasi, ijtimoiy munosabatlar mazmuni, shuningdek, aholining etnopsixologik xususiyatlari, axloqiy qarashlari va hayotiy e'tiqodlari asosida shakllantiriladi.

Ta'lim va tarbiya har qanday jamiyatning ajralmas tarkibiy qismi, madaniyatining ko'rsatkichi va taraqqiyotining asosidir. U ijtimoiy tajriba, ma'naviy-axloqiy va madaniy an'analarning birligini va vorisiyligini hamda jamiyat rivojini ta'minlaydi. Ushbu dastur ta'lim va tarbiyani boshqarishning zamonaviy tizimi va uni boshqarishning asosiy tamoyillari, xususiyatlari Maktabgacha ta'lim tomonidan maktabgacha ta'limni boshqarishning maqsadi, vazifalari, maktabgacha ta'lim va tarbiyani boshqarishning vazifasi, boshqarish usullari, shakllari, tamoyillari, qonuniyatlari shuningdek, turli tipdagi maktabgacha ta'lim tashkilotlarini tashkil etishning prinsiplari va unga ilmiy-nazariy yondashuviga etibor qaratiladi.

TADQIQOT MATERIALLARI VA METODOLOGIYASI

Shu nuqtai nazardan oliy ta'lim muassasalari rahbarlarida mediakompetentlikni rivojlantirish masalasini nazariy asoslarini o'rganib amaliy takliflar ishlab chiqish dolzarblik kasb etadi. Ta'lim menejmentining paydo bo'lishi va rivojlanish bosqichiga bir nazar tashlasak qadim tarixga egadir, ammo boshqaruv nazariyasi faqat 20-asr boshlarida rivojlana boshladi. "Management" inglizcha so'zdan olinga bo'lib o'zbek tilida boshqaruvni tashkil qilish, rahbarlik qilish ma'nosida tarjima qilinadi. Umumiy rejada menejment boshqaruvni bildiradi, ya'ni u yoki bu faoliyat turini (tashkil etishni va rahbarlik qilishni) iqtisodiy, moliyani va boshqa inson hayotidagi ishbilarmonlik sohasini tashkil qilish va boshqarishni bildiradi.

Amerika Qo'shma Shtatlarda 20-asrning boshlarida ilmiy boshqaruv maktablari evolyutsiyasi boshlangan qulay sharoitlar yuzaga keldi. Demokratik mamlakatda ulkan mehnat bozori paydo bo'ldi. Ta'limning mavjudligi ko'plab aqlli odamlarga fazilatlarini namoyon etishga yordam berdi. Rahbarlikning yangi usullari talab qilindi. 1911 yilda Frederik Teylorning "Printsiplar" kitobi, Bu yangi fan - etakchilik sohasida tadqiqotlar uchun asos yaratdi. Guruh ta'sirining odamlarning mehnatga bo'lgan munosabatini o'zgartirishi mumkinligini isbotladi. Menejer turli sohalar bo'yicha bilimlarga ega bo'lishi va amalda tasdiqlangan usullarni qo'llashi kerak. Maktab yirik sanoat ishlab chiqarishida hamma joyda paydo bo'ladigan bir qator muhim boshqaruv muammolarini hal qildi.

Menejmentda eng asosiy vazifa - bu odamlar bilan ishlashdir. Menejment haqidagi keltirilgan tavsiflar shundan dalolat beradiki, u boshqaruv ma'nosini bildiradi turib, ma'muriy buyruqbozlik iqtisodiy boshqaruvdan tubdan farq qiladi. Bu farqlar quyidagicha: Birinchi farq - bu bozor iqtisodiyotiga taalluqli bo'lib, ma'muriy buyruqbozlik xo'jalikni reja asosida olib borish tizimi emasdir. Ikkinchi farq - birinchi farqdan kelib chiqadiki, ya'ni taraqqiy topgan davlatlarda menejment iqtisodiy boshqaruv usuli hisoblanadi. Uchinchi farq - menejmentni sotsialistik tizim boshqaruvidan farqini oxirgi to'rtta tavsifni birlashtirish asosida aniqlash mumkin. Uni "menejment - bu samarali boshqaruv fani va san'ati"dir deyish mumkin. Bunday boshqaruv bu kabi mehnat bilan shug'ullanuvchilarning yuqori malakasi, ya'ni menejerlar hisobiga, ularning bilimdonligi, faol ijodiy ishi, tashabbuskorligi, fikr yuritishining egiluvchanligi, taktik va strategik masalalarni echishdagi qobiliyati, odamlar bilan bevosita ishlay olishi hisobiga amalga oshadi. Oksford izohli lug'atida menejment tavsifi quyidagi oddiy so'z bilan ifodalangan. Unda "Menejment - bu ma'muriy ishni bajarishdagi alohida qobiliyat va bilimdonlikdir", - deyilgan.

TADQIQOT NATIJALARI

Hozirgi davrda menejment - boshqaruviga qo'yiladigan turli talablarni, ya'ni ish usuliga, ishni olib bora olish qobiliyatiga, odamlar harakatini birgalikdagi faoliyatda to'g'ri yo'naltirish san'ati va fanga qo'yiladigan talablarni qattiq ma'muriy talabsiz belgilangan maqsadning bajarilishini o'zida aks ettiradi. Yuqoridagi sifatlarga qo'shimcha qilib, hozirgi zamon menejmenti taraqqiy topgan davlatlardagi 2 ta tavsifini ham keltirish o'rinlidir: 1-Menejerlik korpusining faoliyatini iste'molchi talabiga mos keladigan yuqori sifatli mahsulot olishga yo'naltirilganligi (menejmentda marketing yondashuvi). 2-Menejer ishini tashkilot jamoa a'zolarining faravonligini oshirishga yo'naltirilganligi (boshqaruv faoliyatini insonparvarligi). Pirovard natijada "Menejment" termini yana bitta, aniqrog'i ikkita keng tarqalgan ma'noga ega. U ko'proq to'plash ma'nosida, barcha tashkilot menejerlar jamoasini yoki oliy menejerlar korpusini belgilashda ishlatiladi. Bu kabi ma'nolarda "Menejer" so'zi odatda 2 xil faoliyatni:

boshqaruvchilar (menejerlar) va ishlab chiqaruvchilar (ishchilar) orasida ma'lum qarama-qarshilik ko'zda tutilganda qo'llaniladi.

Ta'limni boshqarish qonuniyatlari boshqaruv jarayonida turli elementlar va hodisalarning ob'ektiv ravishda mavjud bo'lgan, takrorlanuvchi o'zaro aloqalarini aks ettiradi. Ular umumiy va xususiyga bo'linadi. Umumiy qonuniyatlar boshqaruvning barcha tizimlariga xos bo'lsa, xususiylari ayrim ta'lim tashkilotlari va muassasalarining amal qilishi bilan bog'liq. Quyidagilarni boshqaruvning umumiy qonuniyatlari sirasiga kiritish mumkin: ustuvor samaradorlik va ongli rejali boshqarish; boshqaradigan va boshqariladigan tizimlarning, boshqarish sub'ekti va ob'ektining o'zaro munosabati, boshqaruvda mehnat taqsimoti va kooperatsiyasi jarayonlarini kuchaytirish. Ushbu qonuniyatlarni ko'rib chiqamiz.

Ta'limni ongli boshqarishning ustuvor samaradorligi qonuniydir, chunki unda kechayotgan jarayonlarni rejali boshqarish tizimi amalda ushbu jarayonlarni beixtiyor tartibga soladigan boshqarish tizimlaridan samaraliroqdir. Hozirgi ta'limda boshqarishning barcha darajalarida dasturiy-maqсадli yondashuv, tizimli yondashuv va tahlil keng qo'llanilayotganligi buning dalilidir. Boshqaradigan va boshqariladigan tizimlar, boshqarish sub'ekti va ob'ektining o'zaro munosabati qonuniyat ekanligi boshqaruv sohasining boshqaruv ob'ekti talablariga muvofiqligini bildiradi. Chunonchi, iqtisodiyotni rivojlantirishda 90-yillarning o'rtalaridan ko'zga tashlangan siljishlar mamlakatimizda butun boshqaruv apparatini muayyan o'zgartirishni talab qildi, bu hol 1997 yildan boshlangan ta'lim va kadrlar tayyorlashdagi islohotlar majmuida o'z ifodasini topdi. Natijada ta'lim va uni boshqarish tizimi ijtimoiy-iqtisodiy, siyosiy o'zgarishlar, fan-texnika taraqqiyoti talablariga mos tushgan holda barqaror rivojlanish tamoyilini kasb etdi. Boshqaruvda mehnat taqsimoti va kooperatsiyalash jarayonlarining kuchayishini ham ta'limni boshqarishning umumiy qonuniyatlariga kiritish mumkin. Qonuniyat, birinchidan, boshqaruvda mehnatning bundan keyin ham gorizonta va vertika taqsimotini aks ettiradi, bu hol boshqaruvning rivojlanganligi, boshqariladigan tizimlar ko'lami kengayganligi, yangi funksiyalar va faoliyat turlari paydo bo'lganligi bilan bog'liqdir. Ikkinchidan, mehnat taqsimoti uning muvofiqlashtirilishini, ya'ni boshqaruv mehnatini kooperatsiyalashda o'z ifodasini topadigan boshqaruv sub'ektlari ishi muvofiqlashtirilishini taqozo qiladi.

Munozara

Agar umumiy qonuniyatlar umuman boshqaruvga xos bo'lsa, xususiy qonuniyatlar boshqaruvning ayrim tomonlari va tizimlari uchun xosdir. Quyidagilarni xususiy qonuniyatlar sirasiga kiritish mumkin: boshqaruv funksiyalarining o'zgarishi, boshqaruv bosqichlari sonining maqbullashtirilishi, boshqaruv funksiyalarining jamlanishi va nazoratning keng tarqalish qonuniyati kabilar. Ta'limni boshqarish funksiyalarining o'zgarish qonuniyatlari boshqaruvning turli ierarxik darajalarida bir funksiyaning yuksalishi, boshqasining pasayishini bildiradi. Masalan, O'zbekiston Respublikasi Xalq

ta'limi vazirligi darajasida asosan ta'lim mazmunini qamrab olgan strategik vazifalar (o'quv rejalari, dasturlari, davlat ta'lim standartlari, darsliklar, o'quv qo'llanmalar va boshqalar) hal qilinsa, ta'lim muassasasi darajasida ko'proq umumiy o'rta ta'lim maqsadlarini amalga oshirish bilan bog'liq taktik masalalar hal etiladi.

Boshqaruv bosqichlari sonini maqbullashtirish qonuniyatlari boshqaruvning ortiqcha bo'g'inlarini bartaraf etishni taqozo qiladi, bu hol uning moslashuvchanligi va tezkorligini kuchaytiradi. Ta'limni boshqarish funksiyalarini jamlash shundan iboratki, har bir boshqaruv bosqichi funksiyalarni ko'proq jamlashga, ya'ni boshqaruv xodimlari sonini ko'paytirishga intiladi. Barcha mamlakatlarda byurokratik apparat soni oshib borayotgani haqida ma'lumotlar bu qonuniyatni yaqqol namoyish etadi. Nazoratning yoyilganlik qonuniyati qo'l ostidagi xodimlar soni bilan boshqaruv xodimi tomonidan ularning faoliyatiga samarali rahbarlik qilish va ishlarini nazorat qilish imkoniyatlari o'rtasidagi bog'liqlikni aks ettiradi. Ta'limni boshqarishning (ham umumiy, ham xususiy) qonuniyatlari ob'ektiv xususiyatga ega bo'lib, kishilar faoliyatini boshqarish jarayonida amalga oshiriladi.

Ta'limni boshqarish tamoyillarini shakllantirishda boshqaruv qonuniyatlari to'liq hisobga olinishi kerak. Ta'limni boshqarish tamoyillari - bu boshqaruv tizimi, tuzilmasi, boshqaruvni tashkil etishning asosiy talablarini belgilab beruvchi qoidalar demakdir. Boshqaruv tamoyillari ham, qonuniyatlar kabi, umumiy va xususiyga bo'linadi. Ta'limni boshqarishning umumiy tamoyillari universal tabiatga ega bo'lib, boshqaruvning barcha sohalariga ta'sir ko'rsatadi. Quyidagilarni ta'limni boshqarishning umumiy tamoyillari sirasiga kiritish mumkin: aniq maqsadga yo'naltirilganlik, rejalilik, bilimdonlik, intizomlilik, rag'batlantirish, ierarxiklik (pog'onalik). Aniq maqsadga yo'naltirilganlik tamoyili dasturiy-maqsadli boshqaruvning mohiyati bilan belgilangan bo'lib, har bir ta'limni boshqarish organi va uning har bir bo'linmasi oldiga maqsadlar aniq qo'yilishini ko'zda tutadi. Bunda maqsad haqiqatan ham erishish mumkin bo'lgan va iloji boricha aniq-ravshan belgilangan bo'lishi kerakki, bu ish aqlga muvofiq bo'lishini ta'minlaydi, xodimlar sa'y-harakatini uning ijrosiga safarbar etadi. Aniq maqsadga yo'naltirilganlik tamoyili qo'yilgan maqsadlargina emas, balki ana shu maqsadlarning zarur resurslar bilan nisbati darajasini aniqlashni ham nazarda tutadi. Bunda maqsadlarni ularga erishish uchun zarur bo'lgan asosiy resurslar bilan bog'lashni ta'minlashgina emas, balki diqqat-e'tiborni maqsadlarga erishishga xalaqit berayotgan eng zaif bo'g'inga qaratish ham kerak bo'ladi.

Ta'limni rejali boshqarish tamoyili ham dasturiy-maqsadli boshqarish bilan bog'liq bo'lib, harakat dasturini tuzish va uni amalga oshirishni ko'zda tutadi. Rejalilik ish sharoitini normallashtirish va uni ijrochilar o'rtasida taqsimlashda ijrochilar xatti-harakatlarini muvofiqlashtirish va ularga yo'l-yo'riq berishda, shuningdek har bir ishning va umuman dasturning bajarilishini hisobga olish va nazorat qilishni tashkil etishda

namoyon bo'lad. Ushbu tamoyilning amalga bajarilishi butun boshqaruv tizimi reja asosida tashkil etilishiga olib keladi.

Ta'limdagi resurslar muammolari texnologik yechimlar bilan bartaraf etilishi mumkin. Masalan, "One Laptop per Child" loyihasi Latviya maktablarida internetga kirishni 90%ga oshirgan. Shunga o'xshash, O'zbekistonda "ZiyoNET" platformasini kengaytirish qishloq hududlaridagi talabalar uchun imkoniyatlarni tenglashtirishi mumkin. Biroq, texnologiyalarni joriy qilishda pedagogik kadrlarning malakasi asosiy shart bo'lib qolmoqda. Buning uchun davlat tomonidan qo'llab-quvvatlash dasturlari (grantlar, xorijiy stajirovkalar) samarali bo'lishi ko'rsatilgan.

XULOSA

Bilimdonlik tamoyili menejerning boshqaruv ob'ektini bilishini, hech bo'lmaganda, qarorlar qabul qilishda mutaxassislarining foydali maslahatlarini qabul qilishga qodirligini anglatadi. Bilimdonlik tamoyili mehnatning funksiyalar bo'yicha gorizont talqimlanishi bilan bog'liq. Boshqaruvning har qanday tizimida har qanday darajada mavjud bo'lishi kerak bo'lgan intizom boshqaruvning ajralmas tamoyili hisoblanadi. Intizom rahbar ko'rsatmalarining, lavozim vazifalarining, yo'riqnomalarning, buyruqlarning va boshqa direktiv hujjatlarning shubhasiz bajarilishini ko'zda tutadi. Intizom darajasi ko'p jihatdan boshqaruv madaniyatini belgilaydi.

Ta'limni boshqarishdagi muammolar ko'p qirrali bo'lsa-da, zamonaviy texnologiyalar va global hamkorlik ularni engish imkoniyatlarini yaratadi. O'zbekiston uchun muhim qadamlar-raqamlashtirishni jadallashtirish, o'qituvchilarning malakasini oshirishga qaratilgan loyihalarni kengaytirish va xalqaro tajribalarni mahalliy lashtirishdir. Kelajakda ta'lim siyosatini faqat qisqa muddatli emas, balki uzoq muddatli strategiyalar asosida shakllantirish talab etiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Babayeva Dono Razzaqovna, Abdullayeva Masuda Abdubannaevna, Jumasheva Gulnara Xamidullaevna. Maktabgacha ta'limni boshqarishning ilmiy asoslari. O'quv qo'llanma. Toshkent.2020.-B.75.

2. Н.Ф.Ткач. Стратегическое управление в образовании: Учебное пособие для управленческих кадров / Н.Ф. Ткач, С.В. Шишов - Мурманск; Хельсинки: НИЦ "Пазори", 2000.

3. И.Н. Герчикова. Менежмент: Учебник. – 4-йе изд., перераб. и доп. –М.: ЙунитиДана, 2009.

4. В.П. Симонов. Педагогический менеджмент: Ноу-хау в образовании: учебное пособие / В.П. Симонов. - М., Высшее образование, 2007. - 357 с.

5. Ю.В.Полякова. Корпоративная культура как инструмент повышения эффективности деятельности организации [Электронный ресурс]. Режим доступа: http://www.msnauka.com/14_NPRT_2010/Economics/66548.doc.htm

6. О.С.Виханский, А.И. Наумов Менеджмент: Учебник для вузов по эконб. спес. и направл. – Трете изде. – М.: Гардарика, 2008. –С.214.
7. Менеджмент средней и высшей школы: 100 новых понятий: Сравнительный словарь на русском и немецком языке / Авторы-издатели: О. Грауман, Р.В. Кек, М.Н. Певзнер, А.Г. Ширин. - Хильдесхайм, Германия, 2004.
8. Э.Ф. Зеер, Модернизация профессионального образования: компетентностный подход / Э.Ф. Зеер, А.М. Павлова, Э.Э. Сыманюк. - М.: МПСИ, 2005.-216 с.
9. M. Sharifxo‘jaev., Q.Abdullaev. Menejment. Daslik. - T.: O‘qituvchi, 2001.-B.43.
10. Л.В.Пергудов, М.Х.Саидов. Менеджмент экономика высшего образования. - Т.: Молия, 2001.-В.65.

CHAQOLOQLIK DAVRINING O'ZIGA XOS XUSUSIYATLARI

Yo'ldosheva Barchinoy Oybek qizi

CHDPU Boshlang'ich ta'lim fakulteti 1-kurs talabasi

yoldoshevabarchinoy95@gmail.com

Saparboyeva Xusniya Baxrambek qizi

CHDPU Boshlang'ich ta'lim fakulteti 1-kurs talabasi

husniyasaparboyeva@gmail.com

Аннотация: *Детство – один из наиболее важных и чувствительных периодов жизни человека, в течение которого формируются основные физические, эмоциональные, познавательные и социальные навыки. В данной статье широко освещены особенности младенчества, основные закономерности развития, а также факторы, влияющие на развитие ребенка в этот период. В статье анализируются сенсорные и моторные навыки, развитие речи, эмоциональные и социальные отношения, а также влияние семьи и окружающей среды в младенчестве. Правильное понимание периода младенчества и понимание его значения важно для дальнейшего развития ребенка.*

Ключевые слова: *младенчество, сенсорно-моторное развитие, речевое развитие, эмоциональные взаимоотношения, социальное окружение, влияние семьи.*

Abstract: *Childhood is one of the most important and sensitive periods of human life, during which the basic physical, emotional, cognitive and social skills are formed. In this article, the specific characteristics of infancy, the main laws of development, as well as the factors affecting the development of a child during this period are widely covered. The article analyzes sensory and motor skills, language development, emotional and social relationships, as well as family and environmental influences during infancy. Proper understanding of the period of infancy and understanding its importance is important for the future development of the child.*

Key words: *infancy, sensory and motor development, language development, emotional relationships, social environment, family influence.*

KIRISH.

Chaqaloqlik davri inson hayotining birinchi ikki yilini qamrab oladi va bu davrda bolaning rivojlanishi eng yuqori sur'atlar bilan sodir bo'ladi. Bu davrda bola jismoniy, hissiy, kognitiv va ijtimoiy jihatdan tez rivojlanadi. Chaqaloqlik davrini to'g'ri tushunish va uning ahamiyatini anglash bolaning kelajakdagi rivojlanishi uchun muhim hisoblanadi. Ushbu maqolada chaqaloqlik davrining o'ziga xos xususiyatlari,

rivojlanishning asosiy qonuniyatlari, shuningdek, bu davrda bolaning rivojlanishiga ta'sir ko'rsatuvchi omillar keng yoritilgan.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODLAR

Bolaning psixik rivojlanishini kuzatgan psixologlar (L.S.Vigotskiy, P.P.Blonskiy, A.Vallon, J.Piaje va boshqalar)ning aniqlashicha, mazkur kamol topishning o'ziga xos xususiyatlarga asoslangan (senzitiv — qulay) davrlari mavjud bo'lib, ular individning o'zi yashab turgan muhitda (bog'cha, oilada) tutgan o'rni, bilish jarayonlari, o'ziga xos xususiyatlari, holatlari, shaxsi va ongining o'sishi darajasi bilan bevosita bog'liqdir.

Tadqiqotchilarning uqtirishiga ko'ra, tabiat va jamiyatning qonunlari singari kamol topayotgan bola shaxsi rivojlanishining ham o'z qonunlari bor. Bu qonunlar psixologiya fanining maxsus tarmog'i — bolalar psixologiyasining predmetiga kiradi. Ontogenez psixologiyasi sohasi inson psixikasi faqat miqdor jihatdan emas, balki sifat jihatdan ham rivojlanishi, takomillashib borishi va o'zgarishi haqidagi metodologik hamda fenomenologik qoidaga amal qiladi.

Har bir fanning o'z predmeti borligi singari bolalar psixologiyasining ham o'zi tekshiradigan sohasi hamda tadqiqot metodlari bor.

Umumiy psixologiya psixika va uning zohir bo'lishi, rivojlanish qonuniyatlari haqidagi fan bo'lsa, yosh davri yoki ontogenez psixologiyasi turli yoshdagi insonlarning (jinslarning) psixik taraqqiyoti, psixik xususiyatlari va bularning o'ziga xos omillari, mezonlari hamda mexanizmlari haqidagi fandir. Shuningdek, u muayyan yoshdagi insonlarning faqat o'ziga xos xususiyatlarini ham o'rganadi. Shuning uchun ijtimoiy hayotda, ta'lim va tarbiyada, guruhlar hamda jamoalarda, ishlab chiqarishda, oilaviy munosabatlarda ontogenez psixologiyasi alohida o'rin tutadi. Inson shaxsining tarkib topishi va bilish jarayonlarining rivojlanishi muammosini shaxs psixikasining taraqqiyoti qonunlarini hisobga olmay oqilona hal qilib bo'lmaydi. Shuning uchun XXI asrga kelib «inson omili» masalasi dolzarb mavzuga aylandi.

Ontogenez psixologiyasi — inson psixikasining rivojlanish qonuniyatlari va xususiyatlari hamda shu taraqqiyotning bosqichlari to'g'risidagi fandir.

Ontogenez psixologiyasining asosiy vazifasi shaxsning kamol topishi qonuniyatlari va turli yosh davridagi odamlarda vujudga keladigan psixik faoliyat, holat va shart-sharoitlarning o'zaro ta'siri xususiyatlarini aniqlashdan iboratdir.

Ontogenez psixologiyasi ana shu vazifani hal etish bilan amaliy maqsadlarni ro'yobga chiqaradi: ta'lim-tarbiya ishlarini takomillashtirishga yordam beradi, moddiy ne'matlar ishlab chiqarishning samaradorligini oshirishga, millatlararo munosabatlarni yaxshilashga, shaxslararo muloqotni to'g'ri yo'naltirishga, jamoada ijobiy psixologik muhit yaratishga, uzoq umr ko'rish sirlarini ochishga, oilaviy munosabatlarni mustahkamlashga, ajralishlarning oldini olishga xizmat qiladi. Modomiki shunday ekan, kamolotning turli davrlarini insonning yosh va jinsiy xususiyatlarini hisobga olmay turib, yuqoridagi vazifalarni hal qilib bo'lmaydi. Ontogenez psixologiyasida keng

qo'llanadigan metodlardan biridir. Uning yordamida turli yoshdagi odamlarning psixologik xususiyatlari, narsa va hodisalarga munosabatlari o'rganiladi.

Anketa odatda uch shaklda tuziladi. Ularning birinchi xili anglashilgan motivlarni aniqlashga mo'ljallangan savollardan tuziladi. Ikkinchisida esa har bir savolning bir nechtdan tayyor javoblari beriladi. Uchinchi turdagi anketada sinaluvchiga yozilgan to'g'ri javoblarni ballar bilan baholash tavsiya etiladi. Anketadan turli yoshdagi odamlarning layoqatlarini, muayyan sohaga qiziqishlari va qobiliyatlarini, o'ziga, tengdoshlariga, katta va kichiklarga munosabatlarini aniqlash maqsadida foydalaniladi. Tarqatilgan anketalar yig'ishtiriladi va elektron hisoblash mashinalarida hisoblanadi, atroflicha miqdoriy tahlil qilinadi, so'ngra tadqiqotga yakun yasalib, ilmiy va amaliy yo'sinda xulosalar chiqariladi. Anketa metodi inson psixikasini o'rganish uchun boy material to'plash imkonini beradi. Lekin unda olinadigan ma'lumotlar doimo xolisona xususiyatga ega bo'lavermaydi. Bu kamchilikka yo'l qo'ymaslik uchun anketa ichidagi nazorat vazifasini bajaruvchi savollarni puxta ishlab chiqish maqsadga muvofiqdir. Odatda anketa savollariga to'liq javob beriladi yoki qisqacha "ha", "yo'q" deb yozib qo'yiladi; shartli belgilar bilan belgilanadi: bunda (+) tasdiqlashni, (—) inkor qilishni bildiradi; ketma-ket berilgan bir nechta javobdan faqat bittasi tanlanadi va tagiga chiziladi yoki tartib raqami aylana ichiga olinadi.

TADQIQOT NATIJALARI

Chaqaloqlik davri bolaning hayotining birinchi ikki yilini qamrab oladi va bu davrda quyidagi asosiy xususiyatlar kuzatiladi:

1. Sensor va motor rivojlanish: Chaqaloqlik davrida bolaning sensor (sezgi) va motor (harakat) qobiliyatlari tez rivojlanadi. Masalan, birinchi oylarda bola tovushlarga, yorug'likka va teginishga sezgir bo'ladi. 6-9 oylik davrda bola o'tirish, emaklash va birinchi qadamlarini qo'ya boshlaydi. Bu davrda bolaning motor qobiliyatlari rivojlanishi uning atrof-muhitni o'rganishiga yordam beradi.

2. Til rivojlanishi: Chaqaloqlik davrida bolaning til rivojlanishi boshlanadi. Birinchi oylarda bola tovushlar chiqarish orqali o'z ehtiyojlarini ifodalaydi. 12-18 oylik davrda esa bola birinchi so'zlarni aytishni boshlaydi. Til rivojlanishi bolaning ijtimoiy munosabatlarini shakllantirishda muhim rol o'ynaydi.

3. Hissiy va ijtimoiy munosabatlar: Chaqaloqlik davrida bola o'z atrofidagi odamlar, xususan, ona va oila a'zolari bilan hissiy aloqalar o'rnatadi. Bu davrda bolaning hissiy rivojlanishi uning kelajakdagi ijtimoiy munosabatlariga asos yaratadi. Masalan, bolaning onasi bilan bog'lanishi (attachment) uning xavfsizlik hissini shakllantiradi.

4. Kognitiv rivojlanish: Chaqaloqlik davrida bolaning kognitiv (idrok etish) qobiliyatlari rivojlanadi. J. Piaje nazariyasiga ko'ra, bu davrda bola sensorimotor bosqichda bo'lib, atrof-muhitni sezgi va harakatlar orqali o'rganadi. Masalan, bola o'yinchoqlar bilan o'ynash orqali ularning xususiyatlarini o'rganadi.

Chaqaloqlik davrida bolaning rivojlanishiga quyidagi omillar ta'sir ko'rsatadi:

1. Oila va atrof-muhitning ta'siri: Oila, xususan, onaning roli chaqaloqlik davrida bolaning rivojlanishida muhim ahamiyatga ega. Ona bilan bolaning hissiy aloqasi (attachment) uning xavfsizlik hissini shakllantiradi va kelajakdagi ijtimoiy munosabatlariga ta'sir ko'rsatadi. Bundan tashqari, oiladagi ijobiy muhit bolaning hissiy va kognitiv rivojlanishiga yordam beradi.

2. Ijtimoiy muhit: Chaqaloqlik davrida bolaning ijtimoiy muhit bilan aloqasi uning rivojlanishiga ta'sir ko'rsatadi. Masalan, bolaning oila a'zolari, qarindoshlari va yaqin atrofdagi odamlar bilan aloqasi uning ijtimoiy qobiliyatlarini shakllantirishga yordam beradi.

3. Genetik omillar: Bolaning genetik jihatdan meros qilib olgan xususiyatlari uning rivojlanishiga ta'sir ko'rsatadi. Masalan, bolaning motor qobiliyatlari, til rivojlanishi va kognitiv qobiliyatlari genetik omillar bilan bog'liq bo'lishi mumkin.

4. Tashqi sharoitlar: Chaqaloqlik davrida bolaning rivojlanishiga tashqi sharoitlar, masalan, sog'liqni saqlash sharoitlari, ovqatlanish, uyqu rejimi va boshqa omillar ta'sir ko'rsatadi. Masalan, to'g'ri ovqatlanish bolaning jismoniy va ruhiy rivojlanishiga yordam beradi.

Chaqaloqlik davrida bolaning rivojlanishiga quyidagi omillar ta'sir ko'rsatadi:

1. Oila va atrof-muhitning ta'siri: Oila, xususan, onaning roli chaqaloqlik davrida bolaning rivojlanishida muhim ahamiyatga ega. Ona bilan bolaning hissiy aloqasi (attachment) uning xavfsizlik hissini shakllantiradi va kelajakdagi ijtimoiy munosabatlariga ta'sir ko'rsatadi. Bundan tashqari, oiladagi ijobiy muhit bolaning hissiy va kognitiv rivojlanishiga yordam beradi.

2. Ijtimoiy muhit: Chaqaloqlik davrida bolaning ijtimoiy muhit bilan aloqasi uning rivojlanishiga ta'sir ko'rsatadi. Masalan, bolaning oila a'zolari, qarindoshlari va yaqin atrofdagi odamlar bilan aloqasi uning ijtimoiy qobiliyatlarini shakllantirishga yordam beradi.

3. Genetik omillar: Bolaning genetik jihatdan meros qilib olgan xususiyatlari uning rivojlanishiga ta'sir ko'rsatadi. Masalan, bolaning motor qobiliyatlari, til rivojlanishi va kognitiv qobiliyatlari genetik omillar bilan bog'liq bo'lishi mumkin.

4. Tashqi sharoitlar: Chaqaloqlik davrida bolaning rivojlanishiga tashqi sharoitlar, masalan, sog'liqni saqlash sharoitlari, ovqatlanish, uyqu rejimi va boshqa omillar ta'sir ko'rsatadi. Masalan, to'g'ri ovqatlanish bolaning jismoniy va ruhiy rivojlanishiga yordam beradi.

MUHOKAMA

Chet el psixologlari testlarni shaxsning iste'dod darajasini aniqlash vositasi deb biladilar. Biroq test tekshirilayotgan hodisalarning psixologik mezoni hisoblanmaydi. Malumki, bir muammoning yechimini izlash turli psixologik vositalar bilai amalga oshiriladi. Chet el testologlari tadqiqot ob'ektlarini o'zgartirib turadilar va qobiliyat, tafakkur, bilim, ko'nikma hamda malakalarni aralash holda o'rganishga intiladilar. Sinash

jarayonida sinaluvchilarning emotsional holati va salomatligiga bog'liq ruhiy kechinmalarni inobatga olmaydilar. Psixologlar K.M.Gurevich, V.A.Kruteskiy va boshqalar qo'llaydigan testlar tubdan boshqacha prinsip asosida tuzilgan. Ular testlarning tafakkur ko'rsatkichi (indikator) bo'lishi uchun harakat qildilar va muayyan yutuqlarga erishdilar. Shuningdek, tafakkur jarayonining sifat xususiyatlarini bilmay turib, qobiliyatning mohiyatini yoritib bo'lmaydi, degan qoidaga amal qilgan holda testlardan foydalanmoqdalar.

Hozirgi davrda nodir testlar qatoriga psixologlardan G.Rorshax, S.Rozensveyg, R.Kettel, D.Veksler, G.Meyli, G.Ayzenk, A.Anastazi, Dj.Raven, G.Myurrey, R.Amtxaer, M.Rokich, Dj.Rotter, M.Lyusher, Dj.Gilford va boshqalar ijodining namunalarini kiritish mumkin. Eng keng tarqalgan testlar qatoriga yutuqqa erishish (maqsadga yetish) testlari (ular darsliklarda berilgan va bilim, malaka darajalarini baholashga qaratilgan), intellekt testlari (aqliy rivojlanish darajasini o'lchashga mo'ljallangan), shaxs testlari (inson irodasi, emotsiyasi, qiziqishi, motivatsiyasi va xulqini baholashga yo'naltirilgan diagnostik usullardan iboratdir), shaxs "loyihasi" (proektiv) testlari (savollarga bitta aniq javob berish talab qilinadi, javoblarni tahlil qilib shaxs xususiyatining "loyihasi" ishlab chiqiladi) kiradi.

Ontogenez psixologiyasida tadqiqotning sotsiometrik metodi sharoitga muvofiqlashtirilgan kichik guruhlardagi shaxslararo munosabatni o'lchash usuli hisoblanadi. Bu usulda sinaluvchilarga bevosita savollar beriladi va ularga ketma-ket javob qaytarish orqali guruh a'zolarini o'zaro tanlash jarayoni vujudga keltiriladi. Maktabgacha ta'lim muassasalari, maktab sinflari, o'quvchilar munosabatlari, dam olish manzillari, oliy maktablar, mehnat jamoalari va turli muassasalarning xodimlari o'rtasidagi munosabatlarning xususiyatlari, dinamikasi, shaxslararo ziddiyatlarning sababi shu metod yordamida o'rganiladi. Turli ehtiyoj, motiv, qiziqish, intilish, harakat va hokazolar muayyan tartib hamda qoidaga binoan muvofiqlashtiriladi, tizimlashtiriladi, ularning ijtimoiy-psixologik hamda umumpsixologik ildizlari to'g'risida ma'lumotlar olinadi. Shu bilan birga guruhlardagi shaxslarning yaqqol, aniq nuqtai nafari, guruhbozlik, og'machilik, qarama-qarshilik, his-tuyg'uning zo'riqishi, guruhiy jipslik, moslik, munosabatning motivlari, qurilishi, jinslar o'rtasidagi muloqotlarning zamini hamda sehri mana shu kalit bilan ochiladi.

Umuman aytganda, sotsiometriya metodidan turli yoshdagi, ikki xil jinsdagi, saviyasi har xil kishilar guruhlaridagi psixologik qonuniyatlarni tadqiq etishda unumli foydalanish mumkin.

XULOSA.

Chaqaloqlik davri inson hayotining eng muhim va sezgir davrlaridan biri bo'lib, bu davrda asosiy jismoniy, hissiy, kognitiv va ijtimoiy qobiliyatlar shakllanadi. Ushbu davrda bolaning sensor va motor qobiliyatlari, til rivojlanishi, hissiy va ijtimoiy munosabatlari tez rivojlanadi. Chaqaloqlik davrini to'g'ri tushunish va uning ahamiyatini

anglash bolaning kelajakdagi rivojlanishi uchun muhim hisoblanadi. Oila, ijtimoiy muhit, genetik omillar va tashqi sharoitlar chaqaloqlik davrida bolaning rivojlanishiga katta ta'sir ko'rsatadi. Shu sababli, bu davrda bolaga to'g'ri yondashish va uning rivojlanishini qo'llab-quvvatlash har bir ota-ona va pedagoglarning asosiy vazifasi hisoblanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Bowlby, J. (1969). Attachment and Loss: Vol. 1. Attachment. New York: Basic Books.
2. Piaget, J. (1952). The Origins of Intelligence in Children. International Universities Press.
3. Vygotsky, L. S. (1978). Mind in Society: The Development of Higher Psychological Processes. Harvard University Press.
4. "Rivojlanish psixologiyasi. Pedagogik psixologiya" Z.T.Nishanova, N.G.Komilova, D.U.Abdullayeva, M.X.Xolnazarova "O'zbekiston faylasuflari miliy jamiyati" nashriyoti. Toshkent-2018
5. "Rivojlanish psixologiyasi" fanidan ma'ruzalar matni Jo'rayev O'tkir Toshpo'latovich
6. "Umumiy psixologiya" G'oziyev.E "O'zbekiston faylasuflari milliy jamiyati" 2010
7. Musurmonova O. Ma'naviy qadriyatlar va yoshlar tarbiyasi. –T.: O'qituvchi, 66-bet
8. O'zbek pedagogikasi antologiyasi // Tuzuvchi-mualliflar: K.Hoshimov, S.Ochil. – Toshkent: O'qituvchi, 1995. – 137-bet
9. Ozodqulov Olimjon Bahodir o'g'li. (2024). Rahbar va xodim munosabatlarning boshqaruv jarayonidagi psixologik xususiyatlari. Образование наука и инновационные идеи в мире, 41(1), 110–113. Retrieved from <https://www.newjournal.org/index.php/01/article/view/12079>
10. Sirojiddin Amangeldiyev Nurg'aliy o'g'li . Psixologik maslahat gipotezalarini shakllantirish. Central asian academic journal ISSN: 2181-2489 OF scientific research volume 1 I ISSUE 1 I 2021. <https://search.app/R78CQ7R1YR9Sg7PR6>

VERTUAL OLAMGA QARAMLIKNING PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI

Nazarboyeva Rayhon Soatboy qizi

CHDPU Boshlang'ich ta'lim fakulteti 1-kurs talabasi

rayhonnazarboevaa@gmail.com

Umrzoqova Kamola Mansurjonovna

CHDPU Boshlang'ich ta'lim fakulteti 1-kurs talabasi

kamolaumrzoqova17@gmail.com

Yo'ldashova Marjona Bahodir qizi

CHDPU Amaliy psixologiya 2-kurs talabasi

marjonayoldashova786@gmail.com

Аннотация: С развитием современных технологий зависимость от виртуального мира становится глобальной проблемой, представляющей большую угрозу обществу и личному здоровью. Целью данного исследования является изучение психологических особенностей виртуальной зависимости (например, социальная изоляция, эмоциональная нестабильность, синдром интернет-зависимости) и факторов, влияющих на них (возраст, пол, вид виртуальной деятельности) в условиях Узбекистана. В исследовании использовался опрос 400 участников (в возрасте 15–35 лет) в 2022–2023 годах, интервью с клиническими психологами и методы оценки на основе теста на интернет-зависимость (IAT). Результаты показали, что 30% респондентов имели клинические симптомы зависимости, а 55% сообщили об умеренных симптомах. Была обнаружена сильная корреляция между уровнем зависимости и депрессией ($r=0,62$), перепадами настроения ($r=0,58$) и социофобией ($r=0,45$). В заключение, для снижения негативного воздействия виртуальной среды рекомендуется внедрять программы психопрофилактики, формировать цифровую культуру и правовое регулирование.

Ключевые слова: виртуальная зависимость, интернет-зависимость, психологическая изоляция, цифровой детокс, социальные сети, нейрорадаптация.

Abstract: With the development of modern technologies, addiction to the virtual world is becoming a global problem that poses a great threat to society and personal health. This study aims to study the psychological characteristics of virtual addiction (for example, social isolation, emotional instability, Internet addiction syndrome) and their influencing factors (age, gender, type of virtual activity) in the context of Uzbekistan. The research used a survey of 400 participants (aged 15-35) in 2022-2023, interviews with clinical psychologists, and assessment methods based on the Internet Addiction Test (IAT). The results showed that 30% of respondents had clinical symptoms of dependence, and 55% reported moderate symptoms. A strong correlation was found between dependence level and depression ($r=0.62$), mood swings ($r=0.58$) and social phobia ($r=0.45$). In conclusion, to reduce the negative effects of the virtual environment, it is recommended to introduce psychoprophylaxis programs, form a digital culture and legal regulation.

Key words: *virtual addiction, internet addiction, psychological isolation, digital detox, social networks, neuroadaptation.*

Kirish.

Virtual olamga qaramlik-bu shaxsning onlayn faoliyatni real hayotdan ustun qo'yishi, o'zini nazorat qila olmasligi va salbiy psixofiziologik oqibatlariga duchor bo'lishi bilan tavsiflangan holatdir. 21-asrda metaverslar, ijtimoiy tarmoqlar va onlayn o'yinlarning keng tarqalishi yoshlarning ma'naviyatiga, kommunikativ qobiliyatlariga va motivatsiyasiga jiddiy ta'sir ko'rsatmoqda. Jahon Sog'liqni Saqlash Tashkiloti (WHO) ma'lumotlariga ko'ra, 10–19 yoshli bolalarning 15% internet qaramligi alomatlarini namoyon qiladi. O'zbekistonda esa, aholining 66% internet foydalanuvchilari hisoblanadi, ammo ularning psixologik xavfsizligi bo'yicha tadqiqotlar kam o'tkazilgan.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODLAR

Mavjud tadqiqotlar ko'pincha G'arb mamlakatlarida olib borilgan bo'lib, madaniy, ijtimoiy-iqtisodiy va diniy omillarni hisobga olmaydi. Ushbu maqolaning maqsadi-virtual qaramlikning mahalliy psixologik xususiyatlarini aniqlash, uning rivojlanish mexanizmlarini tahlil qilish va profilaktika choralarini taklif etishdir.

Zamonaviy texnologiyalar afzalliklarini e'tirof etgan, holda bu olamning zararlaridan farzandlarni qanday himoya qilishimiz kerak, necha yoshdan foydalanishlariga ruhsat bersak bo'ladi? Shu kabi savollarga dunyodagi bir nechta mutaxassislar fikrlarini tahlil qilib o'rganib quyidagi xulosalarga kelindi. Ijtimoiy tarmoqlar, virtual olam, internetga qaramlik, o'smirlik davri, ota-ona nazorati, avlodlar o'rtasidagi munosabatlar, bola va texnologiyalar, o'smir va virtual olam, xavfsizlik sozlamalari. 2009-yilda Qo'shma Shtatlarda "Internetga qaramlik" ni davolashga bag'ishlangan birinchi klinika paydo bo'ldi. Finlandiyada Internetga qaram bo'lgan va shifokor tomonidan tasdiqlangan tashxisi bo'lgan yoshlarga armiyadan 3 yilga kechiktirish beriladi. Xitoy 2008- yilda ushbu giyohvandlikni rasman kasallik sifatida tan olish bo'yicha dunyoda inqiroz bo'lishini e'lon qildi va birinchi bo'lib klinikalarni ochdi. O'smir yoshidagi bolalar bugungi kunda ijtimoiy tarmoqlar, video o'yinlar olamiga ko'p vaqt sarflayotganliklari ko'pchilik ota-onalarning muammosi. Sababi o'smir yoshidagi bolalar foydalanish me'yorlariga ko'pincha amal qilmaydilar, ya'ni, virtual olamga tushganidan keyin o'zlarini boshqarolmay qoladilar. Qachon to'xtash kerakligini aksar hollarda o'zlari hal qilolmaydilar. Afsuski ota-onalarning zamonaviy texnologiyalar va ulardagi yangi dasturlar, o'yinlar haqidagi bilim va ko'nikmalari yetarli darajada emas. Bunga turli iqtisodiy, texnologik, moddiy resurs yetishmovchiligi kabi omillar sabab bo'lgan. Hozirgi kunda internetga qaramlilik bolalarda nisbatan jismoniy, aqliy va siyosiy jihatdan birmuncha ustunlikka ega. Ularda jinsiy etilish ijtimoiylashuv jarayoni, psixik o'sish oldinroq namoyon bo'lmoqda, shu sababli bizda o'g'il va qizlarni 10-11 dan 14-

15 yoshgacha o'smirlik yoshida deb hisoblanadi. Ko'p ijtimoiy tarmoqda yangiliklar kuzatuvchi shaxslar salbiy xabarlarini o'qib butun dunyo tashvishlari o'zning yelkasida boladi. Bu har qanday inson ruhiyatiga salbiy ta'sir qiladi. Yangiliklarni o'qish, ayniqsa statistikani yaxshi bilmay turib o'qish, jurnalist, bloggerlar bilan gaplashish insonda dunyo haqida salbiy taassurot uyg'otib tushkunlik kayfiyatini keltirib chiqaradi. O'smirlik bu— bolaning katta insonga aylanishining uzoq va qiyin bosqichi. Dunyo olimlari o'smirlarni 10 yoshdan 19 yoshgacha bo'lgan bolalar va yoshlar deb belgilaydi. Bu davrda inson nafaqat jismonan, balki psixologik jihatdan ham o'sadi. O'smirlik yoshida bolalikdan kattalik holatiga ko'chish jarayoni sodir bo'ladi. O'smirda psixik jarayonlar keskin o'zgarishi bilan aqliy faoliyatida ham burilishlar seziladi. O'smir ikki tomonlama bosimga duch keladi: bir tomondan gormonal, ikkinchidan, u psixologik jihatdan ulg'ayib, oilasidan ajralib chiqadi. O'smirlar miyasida haqiqiy inqilob sodir bo'ladi, bu quyidagi xatti-harakatlarda namoyon bo'ladi. Shuning uchun shaxslararo munosabatda, talaba bilan o'qituvchining muloqatida kattalar bilan o'smirlar muomilasida qa'tiy o'zgarishlar vujudga keladi. Bu o'zgarishlar jarayonida qiyinchiliklar tug'iladi. Bular avvalo ta'lim jarayonida ro'y beradi: yangi axborot, ma'lumotlarni bayon qilish shakli, usulbi va usullari o'smirni qoniqtirmay qo'yadi. Ba'zi tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, 12 yoshdan 14 yoshgacha bo'lgan o'smirlar xotirasi susayadi, natijada o'qishida muammolarga duch kelishi mumkin. Ko'pincha bu gormonal o'zgarishlar bilan bog'liq bo'ladi. O'smirlik insonning balog'atga etish davri bo'lib, o'ziga xos xususiyati bilan kamolotning boshqa pog'onalaridan keskin farqlanadi. O'smirda ro'y beradigan biologik o'zgarishlar natijasida uning psixik dunyosida tub burulish nuqtasi vujudga keladi. Kamolotning mazkur pallasida jismoniy o'sish va jinsiy etilish amalga oshadi. O'smirlik inson shaxsning kamol topishida alohida o'rin egallaydi. U inson kamolotining muhim bosqichi hisoblanadi. O'smirlik davrida g'oyat katta ahamiyatga ega bo'lgan psixologik o'zgarishlar ro'y beradi, bolaning muayyan, ijtimoiy turmush sharoitida keyingi kamol topishi uchun zarur ta'lim-tarbiya ta'sirida barqaror, mustahkam iz qoldiruvchi ijobiy hislatlar namoyon bo'ladi. Shu sababli o'smirlar bilan ota onalar, o'qituvchilar, psixologlar juda ham ehtiyot bo'lib o'smirlar bilan muloqot qilishlari zarur.

TADQIQOT NATIJALARI

O'smirlarda nima uchun kompyuterga qaramlik paydo bo'lishi haqida qiziqarli ma'lumot tuyulishi mumkin. Dunyo bo'yicha psixologlarni ta'kidlashicha internetga qaramlik ruhiy tushkunlikni 3 barobarcha kuchaytirarkan. Qaramlik nima? Miyaga o'rnashib qolgan holat shunday nomlanib, unda inson barcha sa'y-harakatlarini o'zi qaram bo'lgan obyektga erishish uchun yo'naltiradi. Qaram bo'lgan insonlar go'yo o'z irodalari va vaziyatni sog'lom baholash qobiliyatini yo'qotganday bo'ladilar. Bu holatni mustaqil ravishda yengish juda qiyin. Shu bilan birga, qaram bo'lgan insonning qarindoshlari va yaqinlari u bilan teng ravishda, ba'zan esa hatto undan ko'ra ko'proq

aziyat chekishadi. Internetga qaramlik- bu Internetdan foydalanishga bo'lgan xulq-atvor buzqlik istagi va undan ortiqcha foydalanish, Internetda ko'p vaqt sarflash hisoblanadi. Internetga qaramlik tibbiy jihatdan aniqlangan ruhiy kasallik emas (DSM-5 va ICD10), ammo ICD-11 (2019-yil may) video o'yinlarga qaramlik va onlayn qimor o'yinlariga qaramlikni o'z ichiga oladi. Qaramlik 2 turga bo'linadi ximyaviy va noximyaviy. Ximyaviy qaramlik bu ta'biy ya'ni narkotik har xil psixotropdori vositalari, noximyaviy qaramlik esa internet, internetdagi o'yinlar virtual olam bilan birga hayot kechirishlar kiradi butun dunyo olimlari, shifokorlari, psixologlari, psixoterapevtlari buni kasallik deb davolash yo'llarini izlashmoqda. Ming afsuslar bo'lsinki O'zbekistonda hali bu darajada e'tibor qaratilmadi.. Hozir, turli ijtimoiy tarmoqlar juda mashhur bo'lgan bir paytda, bu muammo yanada dolzarb bo'lib qoldi: u erda bola o'zi uchun yangi imidj yaratadi, do'stlar orttiradi va haqiqiy emas, balki virtual hayotda yashaydi. Bunday holda, ular qimor o'yinlari haqida emas, balki bolaning Internetga qaramligi haqida gapirishadi. O'smirni boshqa dunyoga yana nima olib kelishi mumkin? O'ziga ishonchning yo'qligi, o'z qobiliyatiga, ehtimol tashqi ko'rinishidan norozilik (ayniqsa, har qanday og'ishlar mavjud bo'lsa). Ko'pincha bolalar tengdoshlaridan farq qilmaslik uchun internetga "bog'lanadilar" (bu yerda ko'pincha qimor o'yinlari haqida gapiramiz, ammo bu tendentsiya ijtimoiy tarmoqlarning rivojlanishi bilan o'zgarmiqda). Agar bolaning sevimli mashg'ulotlari bo'lmasa va bo'sh vaqtini biror to'garakda o'tkazmasa, bola barcha bo'sh vaqtini kompyuter bilan band qilishi mumkin. Agar bola kuniga ikki soatdan ortiq kompyuterda o'tkaza olmasa u shunchaki Internetga qaram bo'la olmaydi. Bolada internetga qaramlikning sabablari nima bo'lishidan qat'i nazar, eng yaqin muhit uni engishga yordam berishi kerak. Shunday qilib, eng muhim rolni, albatta, ota-onalar o'ynaydi, ular bolani haqiqiy dunyoga jalb qilish uchun bor kuchlarini berishlari kerak. Biroq, bolaning do'stlari, sinfdoshlari va o'rtoqlari ham bu ish bilan shug'ullanishlari kerak, shunda u bu vaqtda u yolg'iz emasligini, virtualdan tashqari, u ham haqiqiy, ham qiziqarli hayotga ega ekanligini tushunadi. Bunday vaziyatlarda ularni ruhiy va jismoniy jihatdan barqaror rivojlanishlariga birinchi navbatda ota-onalari, pedagoglar ma'sul hisoblanadi. Iqtisodchi Behzod Hoshimov virtual olamda yangiliklar o'qishga ko'p vaqtni sarflash inson uchun azobli o'ylar, ruhiyat uchun tushkunliklarga sabab bo'lishi haqida quyidagilarni aytib o'tdi: "Men o'zim uchun qilayotgan ishlarimdan ko'pi samarasiz natija beradi ayniqsa bilim olishda. Men yangiliklar, gazetalarni ko'p o'qish, internetda ko'p o'tirish yaxshi narsa deb o'ylamayman. Lekin o'zim ko'p o'tiraman.

MUHOKAMA

Men o'ylaymanki, internetda o'tirish bizning aqlimiz uchun xuddiki shakardek. Chunki shakar badanimizga tez ta'sir qiladi, lekin ma'noga ega emas, balki zararli hamdir, agar men o'zimmio'zim boshqara olganimda, ideal bo'la olganimda internetga kam vaqt sarflagan bo'lar edim. Mening katta xatolarimdan biri internetga ko'p kiraman,

ko'p yangiliklar o'qiyman, obunalarim ko'p, kuzatadigan kanallarim ko'p. Bu yangiliklar oqimi meni qiynaydi. Agar men o'z ustimda jiddiy shug'ullanmoqchi bo'lsam "axborot parhez"ini qilaman. Bu degani iloji boricha kamroq New York Times o'qish, iloji boricha kamroq ijtimoiy tarmoq kanallarini o'qishdir. "Yangiliklarni doimiy va ko'p o'qish – yomon"¹ deganimning sababi shundaki, Agar siz biror narsa ustida jiddiy shug'ullanmoqchi, jiddiy fikr yuritmoqchi bo'lsangiz bunda siz qidirib o'qigan ma'lumotlar ichida yangiliklardan ko'ra yomonroq manba yo'q. "Inson o'zining atrofiga qarab namuna oladi" deyiladi lekin bunday namuna olish ham xato. Sababi har bir inson alohida qobiliyatlari mavjud. Internetning ijobiy jihatlari ham bor. Hayotimizni internetsiz tasavvur qilishimiz qiyin. Internet yordamida biz juda ko'p foydali ma'lumotlarni olishimiz mumkin. Bu har bir inson uchun hayotning ajralmas qismiga aylanib ulgurdi. Ammo ko'plab mutaxassislar Internet zararli ekanligini ta'kidlaydilar, ammo avval uning foydalarini ko'rib chiqamiz. Dunyoda har kuni kompyuterdan foydalanadiganlar ko'p. Ular o'z hayotlarini butunjahon tarmog'isiz tasavvur qila olmaydilar, aksincha, bu dunyodagi eng katta yutuq deb hisoblaydilar. Axir siz endi kutubxonalarga borishingiz, u yerda bo'lmasligi mumkin bo'lgan ma'lumotlarni qidirishingiz yoki kimdir undan foydalanishini kutishingiz shart emas. Ammo Internetda har bir foydalanuvchi xohlagan hamma narsani topishingiz mumkin. Aynan Umumjahon tarmog'i juda tezroq rivojlanishi mumkin bo'lgan ma'lumotlarni taqdim etadi. Shuning uchun, odam bilimdon va o'ziga yuklatilgan ko'plab vazifalarni hal qila oladi. Nogironlar uchun katta imkoniyatlar mavjud. Va ba'zilar Internet yordamida kerakli ma'lumotga, qo'shimcha kasb yoki ko'nikmaga ega bo'lishlari mumkin. Bundan tashqari, Internet uzoq masofada aloqa qilish imkoniyatini beradi. Axir, oldin odam xatni va javobni kelishini kutishi kerak edi. Ammo bugun siz istalgan qit'aga kunning istalgan vaqtida qo'ng'iroq qilishingiz va hatto suhbatdoshingizni ko'rishingiz mumkin. Global veb shahar va mamlakatlar o'rtasidagi chegaralarni o'chirib tashladi-elektron pochta, ijtimoiy tarmoqlar, Skype qo'ng'iroqlari, dunyoning istalgan nuqtasida odamlar bilan aloqa o'rnatishga imkon beradi. Va bu kamdan-kam ko'radigan va zerikadiganlar uchun juda qulaydir.

XULOSA.

Har bir yangilikni qulay va foydali bo'lgani kabi hayotimiznu internetsiz tasavvur qila olmaymiz. Ehtiyojlarimizni 21 asr ixtirosi orqali amalga oshiryabmiz. Lekin hozirgi o'smirlar narkotik kabi internetga qaram bo'lib qolmoqda. O'tgan asr tarbiyasi bilan 21 asr tarbiyasida anchagina farqni ko'ryabmiz. Bunga sabab ota onalarni ish bilan band bo'lib o'z farzandiga vaqt ajratmayotganligi. O'smir yoshdagi bolalarga mehr diffizit ya'ni ularni eshitishmaydi oila a'zolari. Shunda o'smir nima qiladi bor e'tiborini internetga sarflaydi. Keyin ota onalar yig'lab psixolog, psixiaterga murojat qilishadi, meni bolam telefondan boshini ko'tarmaydi deb. Bunga sabab o'z vaqtida berilmagan e'tibor. O'smirlar qancha ko'p vaqtni internetga bag'ishlarsa haqiqiy hayotdan shuncha

uzoqlashadi. Ular borgan sari virtual olamdan chiqarilishmaydi. Kun bo'yi o'y fikrlari internetda bo'lib, kelajagini barbod qilishayotganini o'ylashmaydi. Hozirgi ota onalar o'smir yoshdagi bolalarni katta bo'lib qolishgan deb bag'riga bosmay mehr e'tiborini bermay qizg'onishadi. O'smir qanchalik qaysar va asabiy bo'lib ko'rinmasin, u vaqti-vaqti bilan ota-onasining mehriga muhtoj. Bag'riga bosish - g'amxo'rlik va xavfsizlik belgisi. Aslida bu qoida nafaqat o'smir bilan, balki har qanday odam bilan muloqot qilish uchun qo'llaniladi. Farzandingizni o'z munosabatingiz va qarashlaringizga muvofiq qayta yasashga urinmang. U qanday bo'lishidan qat'i nazar, mehr berish kerak bo'lgan alohida odam.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. A Rahmonov, Yo Jumanazarov, S Akbarov. "Yosh davrlar psixologiyasi"
2. N.G'.Komilova Xulqi og'ishgan yoshlar psixologiyasi O'quv qo'llanma Toshkent 2013 88.484
3. K.Raximova, A.Abdullaeva «Tarbiyasi kiyin usmirlar psixologiyasi». O'quv qo'llanma. 2007
4. М. Тутушкина. «Психологическая помощь и консультирование». 2001 5. Дубровина И.В. «Практическая психология образования». 2004
5. "Rivojlanish psixologiyasi" fanidan ma'ruzalar matni Jo'rayev O'tkir Toshpo'latovich
6. "Umumiy psixologiya" G'oziyev.E "O'zbekiston faylasuflari milliy jamiyati" 2010
7. Musurmonova O. Ma'naviy qadriyatlar va yoshlar tarbiyasi. –T.: O'qituvchi, 66-bet
8. O'zbek pedagogikasi antologiyasi // Tuzuvchi-mualliflar: K.Hoshimov, S.Ochil. – Toshkent: O'qituvchi, 1995. – 137-bet
9. Ozodqulov Olimjon Bahodir o'g'li. (2024). Rahbar va xodim munosabatlarning boshqaruv jarayonidagi psixologik xususiyatlari. Образование наука и инновационные идеи в мире, 41(1), 110–113. Retrieved from <https://www.newjournal.org/index.php/01/article/view/12079>
11. Sirojiddin Amangeldiyev Nurg'aliy o'g'li . Psixologik maslahat gipotezalarini shakllantirish. Central asian academic journal ISSN: 2181-2489 OF scientific research volume 1 I ISSUE 1 I 2021. <https://search.app/R78CQ7R1YR9Sg7PR6>

TARBIYA METODLARI VA TURLARI

Ismatullayeva Gulsanam Dilmurod qizi
CHDPU Boshlang'ich ta'lim fakulteti 1-kurs talabasi
ismatullayevagulsanam515@gmail.com

Matmusayeva Sevinch Dilbek qizi
CHDPU Boshlang'ich ta'lim fakulteti 1-kurs talabasi
sevinchmaymusayeva22@gmail.com

Yo'ldashova Marjona Bahodir qizi
CHDPU Amaliy psixologiya 2-kurs talabasi
marjonayoldashova786@gmail.com

Аннотация: В статье рассматриваются основные методы воспитания, общая концепция воспитания, виды воспитания, особенности воспитания детей, роль родителей в воспитании, роль педагогов в воспитании, методы, специфичные для воспитания, методы поощрения и наказания, методы коллективного воздействия.

Ключевые слова: методы обучения, педагогические методы, нравственное воспитание, интеллектуальное воспитание, воспитательная работа, духовные методы, методы обучения, виды воспитания, родительское воспитание, дошкольное образование.

Abstract: The article discusses the main methods of education, the general concept of education, the types of education, the characteristics of children's education, the role of parents in education, the role of pedagogues in education, methods specific to education, methods of encouragement and punishment, methods of collective influence.

Key words: educational methods, pedagogical methods, moral education, intellectual education, educational work, spiritual methods, teaching methods, types of education, parental education, preschool education.

KIRISH.

Buyuk allomamiz Abu Nasr Farobiy tarbiya va ta'lim masalasiga alohida e'tibor qaratgan buyuk mutafakkir va faylasuflardan biridir. U insonning komolotiga ta'lim va tarbiyaning ta'sirini chuqur tahlil qilib, bu jarayonlarni ilmiy asosda tushuntirgan. Farobiyning fikricha, inson tabiatan bilim olish va kamol topishga intilivchan mavjudotdir. Uning ta'kidlashicha, inson faqat ilm va yaxshi tarbiya orqali haqiqiy baxtga erishishi mumkin. Yana shuni ta'kidlab o'tganki, ilm-fan va axloq bir-biridan ajralmas tushunchalardir. Ilmsiz tarbiya natija bermaydi, axloqsiz ilm esa jamiyat uchun xavfli bo'lishi mumkin. Farobiy o'z asarlarida tarbiyaning jamiyat taraqqiyoti va inson komolotidagi o'rni haqida chuqur ilmiy tahlillar berib, kelajak avlodga muhim falsafiy meros qoldirgan.

Tarbiya nazariyasi pedagogika fanining tarkibiy qismi bo'lib, tarbiyaviy jarayon mazmuni, shakl metod, vosita va usullari hamda uni tashkil etish muommolarini o'rganadi. Yosh avlodni tarbiyalashda nimalarga e'tibor qaratmoq lozim. Bunday malalarni hal etishda avvalo mamlakatimizda siyosiy-ijtimoiy sohalarida yuz berayotgan islohotlar mohiyatini chuqur atroflicha mushohada qilib olishga to'g'ri keladi. Chunki davr ham, inson tarbiyasi ham o'zgarib bormoqda. Ayniqsa, XXI asr insoniyat tarixida kompyuter davri bo'lib qoldi. Biroq, fan-texnika qanchalik jadal rivojlanib, jamiyat hayotida muhim joy olib, ishlab chuqarish jarayonlarini tezlashuviga qanchalik samarali ta'sir etmasin, tarbiya nazariyasida shxasni komil etib, tarbiyalash, bu boradi Markaziy Osiyo mutafakkirlari, xalq pedagogikasi hamda jahon pedagogikisaning ilg'or fikrlariga tayanib ish ko'rish zarur bo'ladi. Yoshlarni barkamol inson qilib tarbiyalashda birinchi navbatda Sharq mutafakkirlarining qimmatli ma'naviy meroslari muhim dasturli amal ahamiyatiga ega bo'ladi. Muhammad al-Xorazmiy, Abu Nasr Farobiy, Abu Ali Ibn Sino, Abu Rayhon Beruniy, Ahmad Al-Farg'oniy, singari olamga mashhur allomalarining ijtimoiy, siyosiy va falsafiy qarashlar barcha zamonlar uchun muhim ahamiyat kasb etadi. O'z o'tmish ish madaniy merosni chuqur o'rganmagan va e'zozlanmagan, ajdod-avlodlari bosib o'tgan tarixiy yo'lni idrok etmagan, milliy mustaqillik yo'lida jon fido qilgan buyuk ajdodlari faoliyatidan xabardor bo'lmagan I inson o'zligini hech qachon anglab yetolmaydi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODLARI

Tarbiya maqsadi va vazifalari. Tarbiya muayyan, aniq maqsad hamda ijtimoiy-tarixiy tajriba asosida yosh avlodni har tomonlama o'stirish, uning ongi, xulq-atvori va dunyoqarashini tarkib toptirish jarayonidir. Turli zamon va makonda ijtimoiy tarbiya mohioyatan turlicha ifodalab kelingan bo'lib, uning mazmuni ijtimoiy maqsadlardan kelib chiqib asoslangan.

Tarbiya maqsadi ijtimoiy buyurtma asosida belgilanadi. Eng oddiy harakatdan tortib to keng ko'lamli davlat dasturi asosida tashkil eltuvchi tarbiya doimo muayyan maqsadga yo'naltirilgan bo'ladi Maqsadsiz ma'lim go'oyani ifoda etmaydigan tarbiya bo'lmaydi. Tarbiya maqsadi asosida uning mazmuni asoslanib, maqsadni amalga oshirishga xizmat qiluvchi metod va usullar aniqlanadi. Tarbiya maqsadning muomosi pedagogikaning dolzarb masalaridan biri sanaladi.

Tarbiya maqsadi umumiy va individual xarakterga ega bo'lishi mumkin. Ilg'or pedagogika umumiy va individual maqsadlar birligi va uyg'unligini namoyon etadi. Maqsad tarbiyaning umumiy ijtimoiy maqsadni ijobiy hal etishga yo'naltiriladi hamda aniq vazifalar tizimi sifatida namoyon bo'ladi. Demak, tarbiya maqsadlari mohiyati va ko'lamiga ko'ra umumiy va aniq vazifalar sifatida guruhlanadi.

Tarbiyalanuvchilarning yosh xususiyatlari. Tarbiya jarayonida tarbiyalanuvchilarning yosh xususiyatlarini inobatga olish maqsadga muvofiqdir. Yosh

xususiyatlari muayyan bir yosh davriga xos bo'lgan anamotik, fiziologik va psixologik xususiyatlardir. Aytaylik, mas'uliyat tuyg'usini boshlang'ich ta'lim va o'rta maxsus, kasb-hunar ta'lim muassasalarida ta'lim olayotgan o'quvchilarda ham shakllantirish mumkin. Biroq har bir bosqichda mazkur sifatni shakllantirish borasida turli metodlar qo'llaniladi.

Maktablarda ishlab chiqarish ilg'orlari bilan uchrashuvlar o'tkaziladi. O'quvchilar o'z ota-onalarining ishlab chiqarishdagi muvaffaqiyatlari bilan faxrlanadilar. Ular taqlid qilishga intiladilar.

NATIJALAR

O'z-o'zini tarbiyalash metodlari. O'quvchida o'z-o'zini tarbiyalashga ya'ni o'z ustida ongli, bartartib ishlashga ehtiyoj paydo bo'lgadagina o'zini tarbiyalash metodlaridan foydalanish samarali hisoblanadi. O'z-o'zini tarbiyalash metodlari o'quvchilarning o'zini idora qilishlari, turli o'quvchilar organlar faoliyatida faol ishtirok etishni ta'minlash, ularning ijtimoiy mavqelarini oshirish maqsadida qo'llanuvchi usullardir. O'z-o'zini tarbiyalash o'quvchilarning o'zini o'zi idora qilish va o'quvchilarning turli organlari faoliyatida faol ishtirok etishni ta'minlash, ularning ijtimoiy mavqeyini oshirishning ta'sirchan vositasidir. O'quvchilar o'qish, tarbiya va dam olishda o'z-o'zini tarbiyalash usullaridan foydalanadilar, bu usullar o'quvchilarni o'z-o'zini tarbiyalash tashabbuskorlik va mustaqillikka undaydi.

Mashq va o'rgatish metodlari muayyan mashq yordamida bolalar faoliyatini oqilona, maqsadga muvofiq va har tomonlama puxta tashkil qilish, ularni axloq me'yorlari va xulq-atvor qoidalarini bajarishga odatlantirish. Odatlar bolalikdan tarkib topadi va shaxs rivojlanishining keying bosqichlarida mustahkamlanib boradi. O'quvchi hamda ota-onalar bolalarda ijobiy odatlarning tarbiyalanib borayotganligini kuzatib borishlari kerak. O'quvchilar odatlarni o'z yaqinlaridan meros qilib olmaydi, balki ular atrofdagilar bilan faol muloqotga kirishishlari tufayli taqlid qilish, uzluksiz tarbiyani yo'lga qo'yish asosida tarkib toptiriladi. Natijada odat harakterga aylanadi. Mashq muayyan xatti-harakatlarning ko'p marotaba takrorlashni o'z ichiga oladi. Mashq va odatlantirish o'quvchi uchun ongli, ijobiy jarayondir. Mashq natijasini ko'nikma, odat, yangi bilimlar hosil qilinadi, o'quvchining aqliy qobiliyati rivojlanadi, ma'naviy-axloqiy sifatlari boyiydi, hayotiy tajribasi ortadi.

O'rgatish tarbiyalanuvchilar ijtimoiy xulq-atvor ko'nikmalari, odatlarini shakllantirish maqsadida rejali va izchil tashkil qilinadigan turli harakatlar, amaliy ishlardir. O'rgatish bir necha izchil harakatlar yig'indisidir.

MUHOKAMA

g'batlantirish tarbiyalanuvchining xatti-harakati va faoliyatiga ijobiy baho berish asosida unga ishonch bildirish, ko'ngilini ko'tarish va uni qo'llab-quvvatlash usulidir. O'qituvchi har bir o'quvchi shaxsida ro'y berayotgan ijobiy o'zgarishlarni anglab olishi

zarur. Shundagina o'quvchi o'zining kamolga yetayotganligini his qiladi, unda o'z kuchiga nisbatan ishonch paydo bo'ladi. Uni hurmat qilishadi, unga ishonishadi, uning fikrlari bilan qiziqishadi, unga quloq solishadi, demak, u jamoada o'z o'rniga ega. O'qituvchi ana shunday holatning yuzaga kelishi uchun rag'batlantiruvchi usullardan foydalanadi. Har qanday rag'batlantirish mavjud pedagogik talablarga muvofiq bo'lishi ketma-ket bo'lmasligi zarur, shuningdek, maqtash, boshqa o'quvchilarga taqqoslash, ularni kamsitmaslik, talabchanlikni bo'shatmaslik kabi shartlarga muvofiq qo'llaniladi.

Jazo berish metodlari: bu o'quvchilarning xatti harakati va faoliyatiga salbiy baho berishdir. Jazo berish axloq me'yorlariga qarama-qarshi faoliyat va xatti-harakatlarni muhokama etishni ifodalaydi. Jazo berish noma'qul xatti-harakatlarning oldini olish, axloqni tuzatishi, jamoa oldida uyalishi, o'zini gunohkor deb bilish hissini uyg'otishi mumkin. Jamoa tomonidan yoki uni qo'llab-quvvatlashi asosida jazo berish metodlari ham hilma-xil bo'lib, ular jamlasiga tanbeh berish, koyish, uyaltirish, qizartirish xatti-harakatlarni jamoa o'rtasida muhokama qilish, muayyan faoliyatidan chetlatish va boshqalar kiradi.

XULOSA

Ta'lim jarayonida tarbiya metodlari va turlarining to'g'ri tanlanishi inson shaxsining har tomonlama kamol topishida muhim ahamiyat kasb etadi. Har bir metodning o'ziga xos xususiyatlaru bo'lib, ular o'quvchilarining yoshiga, qiziqishlariga va jamiyat ehtiyojlariga qarab qo'llaniladi. Ta'sir etish vositalari ichida ishontirish, namuna ko'rsatish, rag'batlantirish va jazolash usullari asosiy o'rin tutadi. Shu bilan birga, zamonaviy tarbiya jarayonida innovatsion va interaktiv metodlardan foydalanish muhim bo'lib, ular bolalarning mustaqil fikrlanishini va ijodkorligini rivojlantirishga xizmat qiladi. Hozirgi zamonda pedagogika fanining rivojlanishi bilan tarbiya metodlarining mazmuni ham boyib bormoqda. An'anaviy yondashuvlar bilan bir qatorda, texnologik innovatsiyalar asosida shakllangan ta'lim metodlari o'quvchilarning faolligini oshirishga va ularning jamiyatga moslashuvchanligini mustahkamlashga yordam bermoqda. Shu boisdan, tarbiya jarayonida metodlarni ongli va tizimli qo'llash pedagogik natijadorlikni oshirishning muhim shartidir. Umuman olganda, tarbiya metodlarining samaradorligi ularning to'g'ri tanlanishi, o'quvchi shaxsining ehtiyojlariga moslashtirilishi va zamonaviy ilm-fan yutuqlari bilan uyg'unlashishiga bog'liq. Kelajak avlodni barkamol inson sifatida voyaga yetkazish uchun tarbiya jarayonida individual yondashuv va uzluksiz rivojlanishga asoslangan pedagogik strategiyalarni qo'llash zarur.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Tarbiyaning umumiy metodlari. Turlari va usullari, A.A.Normurodova(2024)
2. Tarbiya metodlari haqida tushuncha(2019)

3. Elkonin, D. B. (1971). Developmental Psychology: The Child and Society. Progress Publishers.
4. “Rivojlanish psixologiyasi. Pedagogik psixologiya” Z.T.Nishanova, N.G.Komilova, D.U.Abdullayeva, M.X.Xolnazarova “O‘zbekiston faylasuflari milliy jamiyati” nashriyoti. Toshkent-2018
5. “Rivojlanish psixologiyasi” fanidan ma’ruzalar matni Jo‘rayev O‘tkir Toshpo‘latovich
6. “Umumiy psixologiya” G‘oziyev.E “O‘zbekiston faylasuflari milliy jamiyati” 2010
7. Musurmonova O. Ma’naviy qadriyatlar va yoshlar tarbiyasi. –T.: O‘qituvchi, 66-bet
8. O‘zbek pedagogikasi antologiyasi // Tuzuvchi-mualliflar: K.Hoshimov, S.Ochil. – Toshkent: O‘qituvchi, 1995. – 137-bet
9. Ozodqulov Olimjon Bahodir o‘g‘li. (2024). Rahbar va xodim munosabatlarning boshqaruv jarayonidagi psixologik xususiyatlari. Образование наука и инновационные идеи в мире, 41(1), 110–113. Retrieved from <https://www.newjournal.org/index.php/01/article/view/12079>
11. Sirojiddin Amangeldiyev Nurg‘aliy o‘g‘li . Psixologik maslahat gipotezalarini shakllantirish. Central asian academic journal ISSN: 2181-2489 OF scientific research volume 1 I ISSUE 1 I 2021. <https://search.app/R78CQ7R1YR9Sg7PR6>

“HISSIIY CHARCHOQ” SINDROMI KASBIY STRESS SIFATIDA

Qozoqova Iroda Qurolboy qizi

CHDPU Boshlang'ich ta'lim yo'nalishi 1-bosqich talabasi

irodakazakova42@gmail.com

Jabborova Baxor Shavkatovna

CHDPU Boshlang'ich ta'lim yo'nalishi 1-bosqich talabasi

jumayevaogiloy98@gmail.com

Yo'ldashova Marjona Bahodir qizi

CHDPU Amaliy psixologiya 2-kurs talabasi

marjonayoldashova786@gmail.com

Аннотация: В статье представлены сведения о синдроме «эмоциональной усталости», стрессовых ситуациях, реакции эмоционального равновесия, пессимистической ситуации, демобилизации, агрессии в конфликтных ситуациях, дезорганизации.

Ключевые слова: синдром «эмоционального истощения», «истощение», «стресс», «профессиональный стресс», отрицательные эмоции, пессимистическая реакция, чувство слабости, энтузиазм и увлеченность, общение, стрессоустойчивость, ограниченность ресурсов.

Abstract: This article provides information about "emotional fatigue" syndrome, stressful situations, reaction of emotional balance, pessimistic situation, demobilization, aggression in conflict situations, disorganization.

Key words: "emotional exhaustion" syndrome, "exhaustion", "stress", "occupational stress", negative emotions, pessimistic reaction, feeling of weakness, enthusiasm and passion, communication, stress tolerance, limited resources.

KIRISH.

Bugungi kunda hech kim “juda ko‘p so‘zlar” yozilgan matnlarni o‘qishni xohlamaydi. Ayniqsa hissiy charchagan odam uzoq vaqt o‘qishga umuman qodir emas. Bu, mening fikrim biroq, XXI asrning asosiy muammolaridan biri bo‘lgan “hissiy charchoq” sindromini qisqacha ta’riflab bo‘lmaydi.

Chet el psixologiyasida “hissiy charchoq” sindromi o‘ttiz yildan ortiq vaqt davomida keng o‘rganilib kelinmoqda. Mahalliy psixologiyada bunga qiziqish nisbatan yaqinda paydo bo‘ldi. Chet el adabiyotida charchoq sindromi (inglizcha) “burn-out” deb ataladi.

Tarjimada ushbu atama “charchoq”, “holdan toyish” kabi o‘zbek ekvivalentlari bilan taqqoslanishi mumkin.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODLAR

Charchoq sindromi shaxsiy deformatsiya hodisalaridan biri, ko'p o'lchovli konstruktsiya bo'lib, yuqori hissiy toliqish yoki kognitiv murakkablik bilan tavsiflangan. Hamda uzoq va intensiv shaxslararo o'zaro ta'sirlar bilan bog'liq salbiy psixologik tajribalar to'plamidir. Bu shaxslararo muloqotning uzoq davom etgan stresslariga javobdir.

Biroq, bugungi kunda uning rivojlanishi va patomorfozida charchoq yuqoridagi pozitsiyadan ancha kengroq degan xulosaga kelishimizga imkon beradigan dalillar mavjud. Charchoqning tavsiflangan varianti aslida stressli va umumiy moslashish sindromining bosqichlarini qo'zg'atadi. Bunday holatni "kasbiy stress", ya'ni ish joyida olingan stressning bir varianti sifatida aniqlash mumkin.

Tadqiqotchi K.Kondo stressli vaziyatlarni hal qilishga alohida ahamiyat beradi. U stressga tajovuzkor, o'zini tutolmasdan va raqobatga berilib ketganlarni eng zaif deb biladi. Stress omili bunday odamlarda, qoida tariqasida, ular erishmoqchi bo'lgan narsaga erisha olmaganligi sababli tushkunlik tuyg'usini keltirib chiqaradi. Kondo "hissiy charchoq" turiga, shuningdek, mehnatga o'ta berilib ketish bilan izohlaydi.

Ish joyida ekstremal vaziyatlar ko'pincha stress bilan birga keladi. Agar ishchi unga qat'iy talablar qo'yadigan mas'uliyat va ularni bajarishning obyektiv imkonsizligi o'rtasida keskin ichki ziddiyatga duch keladi. Qiyinchiliklar, xavf-xatarlar tufayli yuzaga keladigan ruhiy zo'riqish holati sifatida stress, odatda, ularni yengish uchun energiyani safarbar qiladi. Biroq, agar stress meyoridan oshib ketgan bo'lsa, u mehnat natijalarini pasaytiradigan va inson salomatligiga putur etkazadigan qayg'uga aylanadi. Uning turlariga kasbiy stresslar, shaxsiy stresslar, mas'uliyat stresslari va boshqalar kiradi.

Kasbiy stresslar yangi professional muhitga kirishni o'z ichiga oladi. Bu sohadagi innovatsiyalar va ziddiyatlar holati, kasbga bo'lgan talablarning o'zgarishi, ichki inqirozlar, kasbiy o'sish, martaba va boshqalar bilan bog'liq vaziyatlardir. Shunday qilib, kasbiy sohadagi yangiliklar va turli tushunmovchiliklar, mojarolar odamda bunday stressli ko'rinishlarning paydo bo'lishiga yordam berishi mumkin (ilojsizlik, nizolarga moyillik, hissiy taranglik, ish samaradorligining pasayishi, ishdagi qobiliyatning pasayishi, o'z-o'zini tanqid qilish).

TADQIQOT NATIJALARI

"Hissiy charchoq" sindromi ba'zi mualliflar (Maher, Kondo) tomonidan stressning bir turi sifatida ko'rib chiqiladi, bunda ijtimoiy xizmat mijozlari stress omillari sifatida ishlaydi. Biroq, boshqa tadqiqotchilar turli stress omillari (Maslach, Abrumova, Boyko) ta'siri natijasida "hissiy charchoq" deb yuritiladi.

Stress natijasida yuzaga keladigan ta'sirlar "hissiy charchoq" ta'siriga o'xshaydi.

Abrumova stressda shunday reaksiyalarni aniqlaydiki, ular "hissiy charchoq" ta'siriga o'xshaydi. Ularni besh turga bo'lish mumkin:

Emotsional muvozanatning reaksiyasi salbiy his-tuyg'ularning aniq tarqalishi bilan tavsiflanadi. Kayfiyatning umumiy foni pasayadi. Biror kishi turli darajadagi bosimda noqulaylik hissini tuyadi. Salbiy his-tuyg'ularning keng doirasiga qo'shimcha ravishda, hissiy muvozanatning reaksiyasini pasayishi bilan tavsiflanadi.

Pessimistik vaziyatli reaksiya, birinchi navbatda, munosabatning o'zgarishi, dunyoqarashning susayishi, mulohazalar va baholashlar, qadriyatlar tizimini o'zgartirish va qayta ko'rib chiqish bilan ifodalanadi. Dunyo ushbu inson tomonidan eng "qora" ranglarda namoyon bo'ladi. Bunday idrok optimizm darajasining doimiy pasayishiga olib keladi, bu, albatta, kelajakdagi faoliyatni samarali rejalashtirish yo'lini to'sib qo'yadi. Real rejalashtirish o'z o'rnini passiv hayoliy bashoratlarga bo'shatib beradi. O'z irodasining bunday cheklash, o'zgaruvchan hodisalar yoki sharoitlarning nazorat qila olmaslik, o'z-o'ziga bahoning pasayishiga, o'z imkoniyatlarini to'g'ri baholay olmaslik va o'zini kerak emasdek his qilishiga olib keladi.

Demobilizatsiyaning vaziyatli reaksiyasi aloqalar sohasidagi eng keskin o'zgarishlar bilan ajralib turadi. Odatiy aloqalarni rad etish yoki hech bo'lmaganda ularni sezilarli darajada cheklash, bu barqaror, uzoq muddatli va hissiy yolg'izlik, yordamga muhtojlik va umidsizlikni keltirib chiqaradi. Ish faoliyatini qisman rad etish ham mavjud. Amalda, inson jamiyat tomonidan o'rnatilgan va qabul qilingan qoidalar va talablar, ijtimoiy nazorat ostidagilaridan tashqari, har qanday faoliyat sohasiga aralashishdan qochadi.

Qarama-qarshi holatlarda tajovuzkorlikning kuchayishi, boshqalarga va ularning faoliyatiga salbiy baho berish reaksiyasining keskinligi oshishi bilan tavsiflanadi.

Disorganizatsiyaning vaziyatli reaksiyasi o'zida tashvish beruvchi komponentni o'z ichiga oladi. Natijada, bu erda somatovegetativ ko'rinishlarning eng aniq holatlarning namoyon bo'lishi (gipertonik va qon tomir-vegetativ buzilishlar, uyquning buzilishi) kuzatiladi.

Hissiy charchoq sindromi ekzistensialistlarning asarlarida biroz boshqacha nuqtai nazardan ko'rib chiqiladi, bu yerda uning ko'rinishi yordamchi kasblar deb ataladigan mutaxassisliklarda namoyon bo'ladi.

K.Rojersning fikriga ko'ra munosabatlarning "Yordamchi" ko'rinishi "suhbatdoshlardan hech bo'lmaganda shaxsiy o'sish, rivojlanish, yaxshi hayot, kamolotni rivojlantirish, boshqalar bilan til topishish imkoniyatidan foydalangan holda yordam berish niyatida bo'lgan munosabatlardir".

Charchoq insonning maxsus holati sifatida qaralishi kerak, bu kasbiy stressning natijasidir. "Charchoq sindromi" - bu murakkab psixofiziologik hodisa bo'lib, u uzoq davom etgan emotsional stress tufayli ruhiy tushkunlik, charchoq va holsizlik hissi, g'ayrat va ishtiyoqning yetishmasligi, kuchning yo'qolishi natijasida yuzaga keladigan hissiy, aqliy va jismoniy charchoq sifatida tavsiflanadi.

Charchoqning sabablari va “hissiy charchoq” belgilari haqida turli xil fikrlar mavjud. Tadqiqotchilarning fikricha, charchoqning asosiy manbai odamlar bilan muloqotdir. Tibbiyot, ta’lim, psixologik va ijtimoiy xizmatlarda ishlaydiganlar, birinchi navbatda, alohida hissiy toliqishni talab qiladigan ishlarni bajaradilar. Bunda o‘z-o‘zini nazorat qilish, o‘zini o‘zi qadrlash, shuningdek, stressga chidamlilik, jismoniy tayyorgarlik, his-tuyg‘ular boshqarish qobiliyati kabi psixoanalitik fazilatlar katta ahamiyatga ega. Shuni ta’kidlash kerakki, o‘z-o‘zini nazorat qilish insonning sifati emas, balki ekstremal vaziyatda o‘z xatti-harakatlarini nazorat qilish jarayonidir.

MUHOKAMA

Shu sabab ba’zi kasb egalari ko‘p hollarda bunday vaziyatlarda bo‘lishi kerakligi sababli, u o‘zini-o‘zi boshqarish qobiliyatlari va ko‘nikmalarini o‘ziga xos tarzda rivojlantirishi kerak.

Qo‘shma Shtatlarda eng kuchli hissiy og‘irlikni boshdan kechiradigan ba’zi ijtimoiy soha vakillari uchun stressli vaziyatlarga olib keladigan omillar bo‘yicha tadqiqotlar olib borildi. Eng qiyin vaziyatlarni hal qilish - cheklangan resurslar, talabchan mijozlar, past ish haqi va doimiy o‘zgarib turadigan tashqi sharoitlar - bularning barchasi stressni, kasb kasalligiga aylantirib, hissiy “hissiy charchoq”ga olib keladi. Shuning uchun stressni qanday yengillashtirishni o‘rganish zarurati katta ahamiyatga ega.

XULOSA

o‘rnida shuni aytish mumkinki, bugungi kunda charchoq, birinchi navbatda, kasb charchoq‘i deb tushuniladi. Shunday qilib, Jahon sog‘liqni saqlash tashkiloti (JSST) charchoqni ish joyidagi surunkali stress natijasida yuzaga keladigan sindrom sifatida belgilaydi. Lekin ba’zi psixologlar bunga rozilik bermaydilar.

JSST “hissiy charchoq”ni kasalliklarning xalqaro tasnifiga kiritish orqali rasman tan oldi. To‘g‘ri, bu hujjatda “hissiy charchoq” kasallik sifatida emas, balki inson salomatligiga ta’sir qiluvchi omil sifatida belgilanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Bowlby, J. (1969). Attachment and Loss: Vol. 1. Attachment. New York: Basic Books.
2. Piaget, J. (1952). The Origins of Intelligence in Children. International Universities Press.
3. Vygotsky, L. S. (1978). Mind in Society: The Development of Higher Psychological Processes. Harvard University Press.
4. “Rivojlanish psixologiyasi. Pedagogik psixologiya” Z.T.Nishanova, N.G.Komilova, D.U.Abdullayeva, M.X.Xolnazarova “O‘zbekiston faylasuflari miliy jamiyati” nashriyoti. Toshkent-2018
5. “Rivojlanish psixologiyasi” fanidan ma’ruzalar matni Jo‘rayev O‘tkir Toshpo‘latovich

6. “Umumiy psixologiya” G‘oziyev.E “O‘zbekiston faylasuflari milliy jamiyati” 2010
7. Musurmonova O. Ma’naviy qadriyatlar va yoshlar tarbiyasi. –T.: O‘qituvchi, 66-bet
8. O‘zbek pedagogikasi antologiyasi // Tuzuvchi-mualliflar: K.Hoshimov, S.Ochil. – Toshkent: O‘qituvchi, 1995. – 137-bet
9. Ozodqulov Olimjon Bahodir o‘g‘li. (2024). Rahbar va xodim munosabatlarning boshqaruv jarayonidagi psixologik xususiyatlari. Образование наука и инновационные идеи в мире, 41(1), 110–113. Retrieved from <https://www.newjournal.org/index.php/01/article/view/12079>

PSIXOLOGIYADA BOSHQARUV MUAMMOSI

Yo'ldashova Marjona Bahodir qizi

CHDPU Amaliy psixologiya 2-kurs talabasi

marjonayoldashova786@gmail.com

Anvarova Volidaxon Lazizbek qizi

CHDPU Boshlang'ich ta'lim yo'nalishi 1-bosqich talabasi

Volidaxonanvarova@gmail.com

Qarshibekova Jasmina Ro'ziqul qizi

CHDPU Boshlang'ich ta'lim yo'nalishi 1-bosqich talabasi

Qarshibekovajasmina@gmail.com

Аннотация: Проблема управления в психологии включает в себя анализ факторов, влияющих на индивидуальные и групповые ситуации людей, их мотивацию и процессы принятия решений. Психология управления исследует применение психологических теорий и методов для обеспечения эффективного управления в организациях и обществе. В этой области анализируются психологические стратегии, которые лидеры используют для принятия решений и построения эффективных отношений с рабочими группами, а также психологические методы мотивации, взаимного доверия и управления стрессом между лидерами и сотрудниками. Исследование проблемы управления раскрывает значение психологических факторов в системе управления, особенно в управлении человеческими ресурсами. Улучшить управление можно через психологические аспекты эффективного управления в организациях, отношение сотрудников к работе, психическое состояние рабочей среды и индивидуально-психологические особенности. Также показано, что проблемы, возникающие в управлении, можно эффективно решать с помощью психологической поддержки и обучения.

Ключевые слова: психология управления, организация, проблема, психология, мотивация, работник, система управления, психологические аспекты, личность, обучение, стратегия.

Abstract: The problem of management in psychology includes the analysis of the factors influencing people's individual and group situations, motivation and decision-making processes. Management psychology examines the application of psychological theories and methods to ensure effective management in organizations and society. This field analyzes the psychological strategies that leaders use to make decisions and build effective relationships with work groups, as well as psychological techniques for motivation, mutual trust, and stress management between leaders and employees. The study of the management problem reveals the importance of psychological factors in the management system, especially in the management of human resources. Management can be improved through the psychological aspects of effective management in organizations, the attitude of employees to work, the mental state of the working environment, and

individual psychological characteristics. Also, it is shown that problems arising in management can be effectively solved with the help of psychological support and training.

Key words: *management psychology, organization, problem, psychology, motivation, employee, management system, psychological aspects, individual, training, strategy.*

KIRISH.

Hurmatli prezidentimiz Shavkat Mirziyoyevning boshqaruv va uning samaradorligi haqidagi fikrlari zamonaviy boshqaruv tizimlarini yaratish va davlat boshqaruvini yaxshilashga qaratilgan. Shavkat Mirziyoyev ko'plab nutqlarida va dasturlarida boshqaruvning samarali bo'lishi uchun bir qator muhim tamoyillarni ta'kidlab o'tganlar. "Biz davlat boshqaruvining samaradorligini oshirish, uning tizimini soddalashtirish, boshqaruv jarayonlarini o'z vaqtida va sifatli amalga oshirish uchun keng qamrovli islohotlar zarur" deb ta'kidlagan prezidentimiz.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODLAR

Psixologiyada ko'proq boshqaruvchi shaxs faoliyatining psixologik asoslarini o'rganadi va shu asosda bo'ysunuvchilar ishlarini samarali tashkil etish, aniq va to'g'ri qarorlar qabul qilish uchun qanday psixologik holat va jarayonlarni o'zida tarbiyalash lozimligi kabi qator muammolarni yechadi. Masalan, konkret hayotiy sharoitlarda agar boshliq majlis olib borsa har bir so'zga chiquvchilarning fikrlari, ma'ruzlari va hokazolar orqali ularning psixologik holatlari aniqlanadi. Yangi ish dasturlari ishlab chiqariladi, qabul qilingan qarorlarga ko'ra boshliqning va xodimlarning har biriga alohida ilmiy ko'rsatmalar va maslahatlar beriladi.

Boshqaruv psixologiyasi boshliq faoliyatini analiz qilganda asosiy diqqatni boshqarish uning ehtiyoji yoki qobiliyatlariga mos yoki mos emasligi, qaysi individual xususiyatlariga ko'ra u boshliq darajasiga ko'tarildi, ishni muvaffaqiyatli amalga oshirish uchun u boshqaruvning qay usullaridan foydalanyapti, xodimlarga psixologik ta'sir uslublarini qo'llayapti kabi qator masalalarga qaratadi.

Boshqaruv amalyotidan ma'lumki rahbarlik murakkab jarayon bo'lib, u rahbardan nafaqat oliy ma'lumotga, balki yetarli kasbiy faoliyatga tayyorgalikka, boshqaruv yo'nalishida bilim, ko'nikma va kompetensiyaga, shuningdek, ma'lum tajribaga ham ega bo'lishni taqozo etadi. Ta'lim muassasalarini boshqarish jarayonida rahbarlarning eng asosiy va muhim funksiyalaridan biri- bu mustaqil qaror chiqarish funksiyasi bo'lib, ularning sifati ta'lim muassasasi salohiyatiga, o'quv tarbiya jarayonlarining samaradorligiga, pedagoglar faoliyatiga o'z ta'sirini ko'rsatadi.

Boshqaruvda, insonlarning xulq-atvori va motivatsiyasi boshqaruvchilarning ish faoliyatiga katta ta'sir ko'rsatadi. Psixologik nazariyalar va metodlar rahbarlarga xodimlarning ehtiyojlarini tushunishga, ularning ichki motivatsiyasini kashf etishga, samarali jamoalarni yaratishga yordam beradi. Shuningdek, boshqaruv psixologiyasi

stressni boshqarish, qarorlar qabul qilish jarayonlarida ishtirok etuvchi psixologik o'rganish, kommunikatsiya va etika masalalarini o'rganish kabi mavzularni ham o'z ichiga oladi.

Boshqaruv muammosi ko'pincha insonlarning munosabatlari, xulq-atvori va ruhiy holatiga bog'liq bo'lgan murakkab jarayonlarni o'z ichiga oladi. Shu sababli, samarali boshqaruv uchun psixologik bilimlar va ko'nikmalar zarurdir.

TADQIQOT NATIJALARI

Boshqaruv psixologiya predmeti bu boshqaruv jarayonlarida insonlarning xatti-harakatlarini, psixologik holatlarini, motivatsiyalarini va qarorlar qabul qilish jarayonlarini o'rganishdan iboratdir. Boshqaruv psixologiyasining asosiy maqsadi boshqaruvni samarali amalga oshirish uchun psixologik bilimlarda foydalanish, rahbarlarning va jamoalarning psixologik holatini tahlil qilish, shuningdek, insonlarning xatti-harakatlarini boshqarish, motivatsiya qilish va ularni o'zgartirish usullarini ishlab chiqishdir.

Bu predmetlarning asosiy sohaları quyidagilarni o'z ichiga oladi

1.Motivatsiya: Xodimlarni ishga qiziqtirish va ularga maqsadga erishishda yordam berish. Bunda rahbarlarning xodimlar bilan muloqot qilishi, ularni rag'batlantirish va o'zlarining maqsadlariga erishishlari uchun sharoit yaratish juda zarur.

2.Kommunikatsiya: Samarali boshqaruv uchun rahbarlarning xodimlar bilan o'zarro aloqasi va muloqoti zarur. Yaxshi kommunikatsiya boshqaruvni yanada samarali qiladi.

3.Qaror qabul qilish: Psixologik faktorlar qarorlar qabul qilishda katta rol o'ynaydi. Rahbarlarning qanday qarorlar qabul qilishi va xodimlarni qanday jalb qilinishi o'rganish boshqaruv psixologiyasining muhim tarkibiy qismidir.

4.Rag'batlantirish va jazolash: Xodimlarni rag'batlantirish va samarali jazolash tizimlari tashkilotning ishlashida muhim omil bo'ladi.

5.Stressni boshqarish: Boshqaruv jarayonida stress va uning ta'siri ham muhim. Rahbarlarning stressni qanday boshqarishi va o'z jamoasiga qanday yordam berishi, umumiy ish muhitiga ta'sir ko'rsatadi.

Boshqaruv psixologiyasi shuningdek, rahbarlar va xodimlar o'rtasidagi munosabatlarni o'rganadi, chunki bu munosabatlar jamoadagi ruhiy holat va samaradorlikka bevosita ta'sir ko'rsatadi.

Shu tarzda, psixologiyada boshqaruv muammosi predmeti, boshqaruv jarayonlari, insonlar o'rtasidagi munosabatlar, ularning psixologik xususiyatlari va samarali boshqaruvni ta'minlashga qaratilgan metodologiyalarni o'rganadi.

MUHOKAMA

Ijtimoiy psixologiyada boshqaruv sohasida batafsil o'rganilgan muammolardan biri turli boshqaruv uslublaridir. Bu sohada nemis olimlari G.Gibsh va M.Forverg, rus olimlari M.Y.Jukov, V.D.Parigin, L.N.Umanskiy, va boshqalarning ishlari ayniqsa

diqqatga sazovordir. Barcha ilmiy tadqiqotlarni umumlashtirgan holda ijtimoiy psixologiyada qabul qilingan uch asosiy boshqarish uslublariga xarakteristka berib chiqamiz. Bu uch uslub:

1. Avtoritar;
2. Demokratik;
3. Liberal ish uslublaridir;

Avtoritar uslub-avtoritar rahbar barcha ko'rsatmalarni ishchanlik ruhida, aniq-ravshan, keskin ohangda xodimlarga yetkazadi. Muloqot jarayonida ham xodimlarga nisbatan do'q-po'pisa, keskin ta'qiqlash kabi qat'iy ohanglardan foydalanadi. Uning asosiy maqsadlaridan biri nima yo'l bilan bo'lsa-da, o'z xukmini o'tkazish. Uning nutqi ham aniq va ravon doimo jiddiy tusda bo'ladi. Biror ish yuzasidan xodimlarni maqtash yoki ularga jazo berish, tanqid qilish sof subyektiv bo'lib, bu narsa boshliqning kayfiyatiga va o'sha shaxslarga nisbatan shaxsiy munosabatga bog'liq.

G. Gibsh va M. Forverglarning tahlil qilishlaricha, avtoritar lider bosh bo'lgan jamoada ishlarning samaradorligi ancha yuqori bo'lib, ishlab chiqarish ko'rsatkichlari ham yuqori bo'lar ekan. Lekin jamoadagi ruhiy-ma'naviy muhit og'ir, tang bo'lib, bu narsa odamlarning jamoadan, ishdan qoniqmasliklariga olib keladi. Bunday rahbarlar boshchilik qilgan mehnat jamoalarida ishlaydigan odamlar o'z kasblari, ish joylarini osonlikcha almashtirishlari mumkin.

Demokratik uslub-demokratik rahbar aksincha, bo'ysinuvchilarga mustaqillik erk berish tarafdori. Ishda topshiriqlar berganda ishchilarning shaxsiy qobilyatlarini xisobga olgan haloda taqsimlaydi. Bunda u xodimlarning shaxsiy moyilliklarini ham xisobga oladi. Buyruq yoki topshiriqlar, odatda, taklif ma'nosida beriladi. Nutqi oddiy, doimo osoyishta, sokin, unda o'rtoqlarcha, do'stona munosabat sezilib turadi. Biror kishini maqtash, uning lavozimini oshirish yoki ishdagi kamchilikka ko'ra doimo jamoa a'zolarining fikri bilan kelishilgan holda amalga oshiriladi. Tanqid, ko'pincha taklif, istak shaklida qilingan ishlarning mazmuniga baho berish xolida aybdorga yetkiziladi. Har bir yangi ish jamoa maslahatisiz boshlanmaydi. Shuning uchun ham uning fazoviy-ijtimoiy holati jamoa ichida bo'ladi.

XULOSA

Har qanday boshqaruv usulini boshqaruvchi qo'llaganda eng avvalo psixologik bilimlarni bilishi juda zarur xisoblanadi. Negaki, boshqaruv jarayonida turli xil insonlar bilan shaxslararo munosabatlar jarayoni amalga oshiriladi.

Turli xil insonlarning turlicha fikri hamda mulohazalari boshqaruvchi tomonidan psixologik bilimlarni bilmasdan amalga oshirilishi bir muncha jiddiy ziddiyatlarni ham keltirib chiqarishi mumkin. Demak, boshqaruv sohasida boshqaruvga oid bilimlardan tashqarida albatta psixologik bilimlar juda muhim sanaladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. D.I.Mukumova, R.X.Fayzullayev “Boshqaruv psixologiyasi” o‘quv qo‘llanma. T.; 2023. B.-38.
2. O.E.Hayitov “Boshqaruv psixologiyasi” Darslik. T.; 2021. B.- 149,150.
3. P.I.Ivanov, M.E.Zufarova “Umumiy psixologiya” T.; 2008. B.-171.
4. Z.D.Hasanova “Boshqaruv psixologiyasi” ” Darslik. Buxoro. 2021. B.-181,182.
5. Toshpo‘latov.S (2022). “Davlat boshqaruvini rivojlantirishda rahbarlik qobiliyatlarining o‘rni”. O‘zbekiston Xalqaro Universiteti nashriyoti.
6. Raxmonov.B (2020). “Rahbarlik sifatlari va boshqaruv tizimi: nazariya va amaliyot”. Tashkent State University of Economics.
7. Shukurov.M (2018). “Boshqaruv va rahbarlik qobiliyatlari”. Samarqand Davlat Universiteti nashriyoti.

**O'QUV FAOLIYATIDA RUHIY RIVOJLANISHI SUSTLASHGAN BOLALAR
BILAN OLIB BORILADIGAN ISHLARNING MAZMUNI**

Zaripova Feruza Muzaffarovna
CHDPU Boshlang'ich ta'lim yo'nalishi 1-bosqich talabasi
zaripovaferuza67@gmail.com

Sobirova Shahzoda Anvar qizi
CHDPU Boshlang'ich ta'lim yo'nalishi 1-bosqich talabasi
sobirovashaxzoda22@gmail.com

Yo'ldashova Marjona Bahodir qizi
CHDPU Amaliy psixologiya 2-kurs talabasi
marjonayoldashova786@gmail.com

Аннотация: Замедление психического развития в большинстве случаев не является временным состоянием, а приобретает постоянное содержание. Виды снижения умственного развития, интеллектуального уровня вызывают неудачи в их учебной деятельности и появление многих отрицательных черт в их поведении. Формировать, развивать и корректировать мышление ребенка можно на основе использования эффективных методов обучения во вспомогательных школах, правильного использования наглядных материалов, способных заинтересовать разных детей.

Ключевые слова: задержка психического развития, социальное воспитание, семья, эмоции, дефекты в сфере воли, умственная отсталость, конституциональная форма, психогенная форма, церебрально-эндокринный инфантилизм, церебрастеническое состояние.

Abstract: Slowing down of mental development in most cases is not a temporary condition, but acquires a permanent content. Types of decline in mental development, intellectual level cause failures in their educational activities and the emergence of many negative traits in their behavior. It is possible to form, develop and correct the child's thinking based on the use of effective methods of education in auxiliary schools, appropriate use of visual materials that can interest different children.

Key words: retardation of mental development, social education, family, emotion, defects in the sphere of will, mental retardation, constitutional form, psychogenic form, cerebral-endocrine infantilism, cerebrasthenic state.

KIRISH.

Mamlakatimizda aholining alohida himoyaga muxtoj qatlamlari turmush darajasini oshirish va salomatliklarini mustahkamlashga respublikamizda ham alohida e'tibor berilmoqda.

Ta'lim - tarbiya jarayonining samaradorligini ta'minlash, boshqaruv jarayonining ijtimoiy - psixologik jihatlari, o'qituvchi hamda o'quvchi shaxsining milliy - psixologik xususiyatlari, bog'cha va mehribonlik uylari tarbiyalanuvchilarining psixologik jihatlari

umumpsixologik muammo sifatida mahalliy muhitda o'rganilgan bo'lib, lekin ham jismonan, ham ruhan sog'lom shaxsni tadqiq etish hamda ularga xos psixologik qonuniyatlardan jamiyatning taraqqiyoti uchun foydalanish o'rinlidir.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODLARI

So'nggi yillarda olimlardan K.S.Lebedinskaya, G.P.Bertin', E.M.Dunaeva va boshqalar ruhan sust rivojlanganlikni klinik -psixologik jihatdan quyidagi xillarga bo'lishni tavsiya etadilar. Bu holatni chuqurroq o'rganilgan sari, psixik rivojlanishning susayishi aksariyat hollarda vaqtinchalik holat emas, balki turg'un mazmun kasb etar ekan. Ruhiy rivojlanishning susayish turlarini olimlar quyidagilardan iborat deb ko'rsatadilar:

Ruhiy rivojlanish susayishining konstitutsion turi;

Ruhiy rivojlanish susayishining somatogen turi;

Ruhiy rivojlanish susayishining psixogen turi;

Ruhiy rivojlanish susayishining organik serebralturi.

Bu muammoning atroficha o'rganilishiga Vlasova T.A., Pevzner M.S., Lubovskiy V.I., Lebedinskaya K.S. va boshqalar samarali hissa qo'shdilar.

Ijtimoiy tarbiyaning oiladan boshlanarekan, aynan ota va ona dastlabki ijtimoiy ko'nikmalarni bola ongiga singdiruvchi, uning irodasini charhlovchi insonlardir. Oilaviy munosabatlar bolani nafaqat shaxs sifatida o'zligini anglash, balki o'zini u yoki bu jins vakili sifatida idrok etish va shaxsiy fazilatlarini takomillashtirishga ham yordam beradi. Oilaning to'liq bo'lishi, oiladagi psixologik iqlim, ya'ni, unda ham ota, ham onaning tinchlik-totuvlikda yashashlari va unda normal insoniy munosabatlar, sog'lom ma'naviy muhitning mavjudligi bolaning har tomonlama yaxshi rivojlanishi, sog'lom, aqlli, kuchli iroda sohibi bo'lib yetishiga imkon beradi.

Maktablarda ulgurmuvchi yoki past o'zlashtiruvchi o'quvchilar orasida ruhiy rivojlanishi sustlashgan bolalar ham uchrab turadi. Ularning bilish faoliyati– intellekti mantiqiy tafakkuri, idroki, xotirasi, ixtiyoriy diqqati, ish qobiliyati va boshqa xislatlariga birinchi o'rinda markaziy nerv sistemasining kasalliklari va pedagogik qarovsizlik, oilaviy mojaro, noto'g'ri tarbiya natijasida ruhiy rivojlanishi sustlashadi. Bunday bolalarda hissiyot, iroda sferasidagi kamchiliklar birlamchi, aqliy zaiflik esa ikkilamchi hodisa bo'lib hisoblanadi.

T.A.Vlasova, M.S.Pevzner, V.I.Lubovskiy, T.V.Egorova, K.S.Lebedinskaya, N.A.Nikashina, K.K.Mamedov, G.B.Shoumarov, N.A.Tsipina, R.D.Triger va boshqa olimlarning ma'lumotlariga ko'ra boshlang'ich sinf o'quvchilarining 5,8 % ini ana shunday bolalar tashkil etadi.

Ruhiy rivojlanishi sustlashgan bolalar aqliy darajasi jihatidan asosan ikki guruhga bo'linadi:

Yengil nuqsoni bor bolalar – bular maxsus sharoitda 1-3 yil ta'lim- tarbiya olganlaridan keyin o'qishni ommaviy maktabning tegishli sinfida davom ettirishi mumkin.

NATIJALAR

Ruhiy rivojlanishida sezilarli darajada orqada qolgan bolalar – bular maktabni bitirguniga qadar maxsus sharoitda o‘qitilishi kerak. Bunday bolalar maktab dasturini sog‘lom tengdoshlari qatori o‘zlashtira olmaydi. Ruhiy rivojlanishi sustlashgan bolalarni ommaviy maktabda hamma qatori o‘qitish ta’lim jarayoniga ham salbiy ta’sir ko‘rsatadi, ya’ni o‘rtacha o‘quvchining saviyasini orqaga tortadi, yaxshi va a’lo o‘zlashtiruvchi o‘quvchilarni yetarli darajada o‘stirishga to‘sqinlik qiladi.

Dastur materiallarini yaxshi o‘zlashtira olmaganligi tufayli ruhiy rivojlanishi sustlashgan bolalar doim muvaffaqiyatsizliklarga uchrayveradi, bu narsa ularning hulq-atvorida aksariyat turli salbiy xislatlar yuzaga kelishiga sabab bo‘ladi.

Ruhan sust rivojlanganlikning konstitutsional shaklini xarakterlovchi belgilarga quyidagilar kiradi: bolaning gavda tuzilishi sog‘lom tengdoshlarinikiga nisbatan 1- 2 yosh kichik ko‘rinadi. U o‘zini bog‘cha yoshidagilarga o‘xshab tutadi va ta’lim olish uchun hali “yetilmagan” bo‘ladi. Bunday bola o‘quv faoliyatiga yaxshi kirishib ketmaydi, chunki unda o‘qishga qiziqish yo‘q, ish qobiliyati past. Mas’uliyatsizlik, motivlarning sustligi, ruhiy jarayonlardan analiz, sintez qobiliyatlarining yaxshi rivojlanmaganligi tufayli o‘qish va yozishni, matematikani katta qiyinchiliklar bilan o‘zlashtiradi. Dars vaqtida tez charchab qolish hollari, bosh og‘rib turishi konstitutsion shakldagi bunday bolada ish qobiliyati, faollik yanada pasayib ketishiga sabab bo‘ladi.

Rivojlanishdagi bu kamchilikka bola onasining homiladorligi davrida qalqonsimon bezlari faoliyatining buzilganligi, yurak-tomir kasalliklari sabab bo‘lishi mumkin.

Ilk yoshda xar xil surunkali kasalliklar bilan tez-tez kasallanib turish natijasida bola yaxshi o‘tib- unmay qolishi mumkin, bu esa o‘z navbatida ruhiy jihatdan rivojlanishida orqada qolishga, kechikishga olib keladi, sust rivojlanganlikning somatik shakli deb shunga aytiladi. Bolada surunkali infeksiyalar, allergik holat tug‘ma porok va shu kabi kasalliklar ayniqsa tez uchrab turadi.

Ruhiy rivojlanishning somatogen sabablarga aloqador sustligi bolada asteniya (faollikni susaytiruvchi) holatini vujudga keltiradi. Ayrim bolalarda somatogen infantilizm kuzatiladi, ya’ni bola o‘tibunmagan, go‘dak taxlil bo‘lib qolaveradi. Bunda bola psixikasida nevrozga o‘xshash holatlardan o‘z kuchiga ishonmaslik, qo‘rqoqlik, injiqlik, erkalik, qiziqishning pastligi va boshqalar kuzatiladi.

Ruhan sust rivojlanganlikning psixogen shaklida bola erta yoshligidan noqulay, noto‘g‘risharoitda tarbiyalanadi va shu tarbiyaning salbiy tomonlari ruhan rivojlanishiga ta’sir o‘tkazgan bo‘ladi. Shu xildagi kamchiliklarning kelib chiqish sabablarini 3 guruhga bo‘lish mumkin:

Bola tarbiyasi bilan mutlaqo shug‘ullanmaslik, uni butunlay o‘z holiga tashlab qo‘yish, bunda bolalarda burch va ma’suliyat hissi shakllanmaydi. Aql-idrokning rivojlanishi, qiziqishlari, bilish faoliyati, his-tuyg‘u va iroda yetishmasligi ustiga o‘quv fanlarini o‘zlashtirish uchun zarur bilim va taassurotlarning yetishmasligi ham qo‘shiladi.

Bolani har tomonlama erkalatish, yetarli mustaqil faoliyatga o'rgatmaslik, tashabbuskorlik, mas'uliyat xissini shakllantirmaslik bolani «oila erkasi» qilib o'stirish, haddan tashqari uning ko'ngliga qarab ish tutish natijasida ham bola ruhiy rivojlanishida bir qadar orqada qolishi mumkin.

Bolaga nisbatan qo'pol munosabatda bo'lish, jismoniy jazolash, qattiq qo'pollik qilish, ota-onalarning al'kogolizmga aloqador tajovvuzkorona munosabatlari bolani mudom asabiylashtirib, ruhan rivojlanishdan orqada qolishiga sabab bo'ladi. Bunday bolalarda qo'pollik, jur'atsizlik, tashabbusizlik, mustaqilsizlik, qo'rqoqlik va boshqa hislatlar shakllanadi. Bularning hammasi aql-idrokiga, bilish faoliyatiga ham salbiy ta'sir ko'rsatadi.

Ruhan sust rivojlanganlikning psixogen shaklida aql-idrok, bilish faoliyatiga aloqador kamchiliklarga aksari noto'g'ritarbiya natijasida paydo bo'lgan hislatlar ham qo'shilib, natijada shaxsning rivojlanishi izdan chiqadi, unda patologik hislatlar yuzaga keladi. Ana shunday bolalarni pedagogik qarovsiz bolalardan ajrata olish lozim.

MUHOKAMA

Pedagogik qarovsiz bolalarning psixikasi normal bo'lib, ular noto'g'ritarbiyalanganligi natijasida ulgurmovchi, past o'zlashtiruvchi o'quvchilar qatoriga o'tib qoladilar. Xolbuki, ruhan sust rivojlangan bolalarda shaxsiyatning xar tomonlama noto'g'rivojlanishi markaziy nerv sistemasidagi yengil darajadagi organik jarohatlanish bilan bog'liq.

Ruhan sust rivojlanganlikning eng murakkab va keng tarqalgan psixogen shaklida bosh miyaning kasalligiga, yaxshi yetilmaganiga aloqador o'zgarishlar kuzatiladi. Olimlarimizning bergan ma'lumotlariga ko'ra bunday bolalarning 50 % da nerv sistemasida organik nuqsonlar bo'ladi. Bu ularning his-tuyg'u, irodaviy holatlari taraqqiy etmaganligiga, asosan organik infantilizm tarzida namoyon bo'ladi. Miyaga aloqador organik infantilizmni ikkiga bo'lishi mumkin:

Kayfiyati va ruxiyati o'zgaruvchan, aksari, ko'tarinki ruhdagi bolalar, ularda yosh bolalarga xos hislatlar saqlangan bo'ladi.

Ko'proq kayfiyati past bo'lib mayus tortib yuradigan bolalar, ularda vazifani mustaqil hal qila olmaslik, tashabbus ko'rsata olmaslik, qo'rqish holatlari ko'riladi.

Miyaga aloqador organik xarakterdagi yana shu ikki xil infantilizm ko'p holatlarda qator qo'shimcha hodisalar bilan birga davom etadi. Bularga quyidagilar kiradi:

Tserebral-endokrinin infantilizm. Bunda asosan ichki sekretiya bezlari faoliyati buzilgan bo'ladi. Natijada bolalarda his-tuyg'ular yaxshi rivojlanmay nevropatiya holatlari yuzaga keladi. Bolaning uyqusi, ishtahasi yaxshi bo'lmaydi, dispepsiya holatlariga moyillik paydo bo'ladi.

Tserebrastenik holatlar, bular ham tez-tez uchrab turadi. Markaziy nerv sistemasi tez charchaydi, neyrodinamik o'zgarishlar kuzatiladi. Natijada aqliy qobiliyati susayib, xotira pasayadi, diqqati tarqoq bo'lib qoladi, tez ta'sirlanish, qiz bolalarda yig'loqilik,

o'g'il bolalarda xaddan tashqari qo'zg'aluvchanlik kuzatiladi, bola ish qobiliyati past, arzimagan narsaga tez charchaydigan bo'lib qoladi.

Tabiatan nevrozga yaqin holatlar, bular qorong'udan, yakkalikdan qo'rqish, o'zi va atrofdagilar sog'lig'i uchun xavfsirash, giper kinezlar, duduqlanish, enurez, kabi hodisalar bilan birga ifodalanadi.

Psixomotor qo'zg'aluvchanlik – asosan o'g'il bolalarda ko'proq uchraydi. Serharakatlik, diqqatning tarqoqligi, tez chalg'ish bularga xos xarakterlidir.

Affektiv o'zgarishlar – kayfiyati-ruhiyatning aytarli sababsiz aynib turishi, tajovuzkorlik qilishga moyil bo'lish bilan xarakterlanadi.

Psixopatik o'zgarishlar – aqliy faoliyatga rag'bat pastligi, o'qishga salbiy munosabatda bo'lish, o'g'rilik qilish (kleptomaniya), Ko'proq yolg'on gapirish kabi salbiy xislatlarni o'z ichiga oladi.

Epileptik buzilishlar – har xil ko'rinishlarda tutqanoq tutib turishi bilan namoyon bo'ladi.

Apatik-adinamik buzilishlar – tashabbuskorlik pasayishi, aqliy faoliyat sustligi, xaddan tashqari emotsional bo'shanglik bilan xarakterlanadi.

Ruhiy sust rivojlanishning tserebral shakli miya shikastlari, meningit, meningo entsefalit, gidrotsefaliya va boshqa kasalliklar natijasi bo'lib hisoblanadi.

Ruhiy rivojlanishi sustlashgan bolalarni o'qishi pasayib ketadi, biroq bu holat o'z vaqtida va to'g'ri aniqlansa, bolalarga tegishli yordam tashkil etilsa, ular ommaviy maktab dasturini o'zlashtira oladilar.

Sog'liqni saqlash vazirligi qoshidagi bolalar va o'smirlar gigienasi institute xodimlari, jumladan N.P.Vayzman va boshqa olimlarning o'tkazgan ilmiy tekshirishlari shuni ko'rsatadiki, ruhiy rivojlanishi sustlashgan bolalarda o'zlashtirish jihatidan olganda sog'lom va debil bolalar o'rtasida oraliq o'rinda turadi. Bu olimlar tekshirish vaqtida debil va ruhiy rivojlanishi sustlashgan bolalarga bir xildagi topshiriqlarni berib ko'radilar, shunda normal sog'lom bolalar berilgan vazifani to'g'ri tushunib, uni kerakli tartibda bajargan bo'lsalar, debil bolalar vazifani tushunmay, bajara olmaydilar, ruhiy rivojlanishi sustlashgan bolalar esa xuddi shunday vazifani qisman tushunib, qisman bajarishadi.

Ruhiy rivojlanishi susaygan bolalarda idroklarning nuqsonliligi asosida tasavvurlarining yomonligi oqibatida, tafakkur jarayonlari ularga mos ravishda normal darajadan past bo'ladi. Ruhiy rivojlanishi susaygan bolalar o'zlarining normal tengdoshlaridan o'z tafakkurlarining konkretligi, umumlashtirish jarayonlarining sustligi bilan ajralib turadilar.

Yordamchi maktablarda ta'limning samarali usullaridan foydalanish, turli bolalarni qiziqтира oladigan ko'rgazmali materiallardan o'rinli foydalanish asosida tafakkurni birmuncha shakllantirish, rivojlantirish, korrektsiyalash mumkin. Ruhiy rivojlanishi susaygan bolalar tafakkurini maxsus mashqlar bilan rivojlantirish mumkin va normal tengdoshlari safiga qo'shilishi mumkin. Bu taxlitdagi mashqlar nisbatan ijobiy natijalar

bergan. Ruhiy rivojlanishi susaygan bolalar tafakkurini bir tizimda, izchil ravishda, ma'lum dastur asosidagina rivojlantirib borish maqsadga muvofiqdir.

Bog'cha tarbiyachilari va boshlang'ich maktab o'qituvchilari ruhiy rivojlanishi sustlashgan bolalarning maxsus sharoitda ta'lim-tarbiya olishlariga yordam berishlari kerak, ularni o'z vaqtida aniqlab, boshqa bolalardan ajratib olib, ota-onalarga mutaxassis psixonevrologlarga murojaat qilishga maslahat berishlari lozim. Ruhiy rivojlanishi sustlashgan bolalar bilan inklyuziv sog'lom tengdoshlari orasida yoki maxsus muassasalarda davolab, himoya etish va ruhiy faoliyatni rostlashni ko'zlab alohida ta'lim-tarbiya ishlari olib boriladi.

XULOSA

Xulosa qilib shuni ta'kidlash lozimki, ruhiy rivojlanishi susaygan bolalar xotirasi ham tafakkuri ham rivojlanadi, faqatgina ruhiy rivojlanishi susaygan bolalarning o'ziga xos xususiyatlarini hisobga olish lozim. Ruhiy rivojlanishi susaygan bolalarga bilim berish vaqtida ular ma'lumotni esda olib qoladilar ammo ruhiy buzilishlar sababli unitish kuchliroq bo'ladi. Shuning uchun ular egallashi lozim bo'lgan materialni kam o'zlashtiradilar. Maxsus maktab-internatda ta'lim olayotgan o'quvchilarda ma'lum faoliyatga qiziqishlarni shakllantirishda ularining tafakkur xususiyatlarini rivojlantirishga yo'naltirilgan trening mashg'ulotlarni tashkil qilish lozim:

Shaxsni o'z imkoniyatlarini real baholashga o'rgatish;

O'z fikrini boshqalarga yetkazib bera olish malakasini shakllantirish.

Shaxslararo munosabatda o'zini erkin tuta olish malakasini shakllantirish;

Mustaqil fikrlash, mustaqil qaror qabul qilishga o'rgatish.

Innovation faoliyatga doir ko'nikmalarni hosil qilish.

O'ziga nisbatan ichonch hosil qilishga o'rgatish muhimdir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Ijtimoiy psixologiya T.L.Xurvaliyeva, S.N.Jo'rayeva (2023)
2. Umumiy psixologiyasi F.I.Xaydarov, N.I.Xalilov (2019)
3. Kasb faoliyat psixologiyasi Z.N.Yulchiyeva (2022)
4. Boshqaruv jarayonlarida rahbarlik faoliyatini rivojlantirish (2022)
5. Ю.В.Полякова. Корпоративная культура как инструмент повышения эффективности деятельности организации [Электронный ресурс]. Режим доступа: http://www.msnauka.com/14_NPRT_2010/Economics/66548.doc.htm
6. О.С.Виханский, А.И. Наумов Менеджмент: Учебник для вузов по эконб. спес. и направл. – Трете изде. – М.: Гардарика, 2008. –С.214.
7. Менеджмент средней и высшей школы: 100 новых понятий: Сравнительный словарь на русском и немецком языке / Авторы-издатели: О. Грауман, Р.В. Кек, М.Н. Певзнер, А.Г. Ширин. - Хильдесхайм, Германия, 2004.

8. Э.Ф. Зеер, Модернизация профессионального образования: компетентностный подход / Э.Ф. Зеер, А.М. Павлова, Э.Э. Сыманюк. - М.: МПСИ, 2005.-216 с.
9. M. Sharifxo'jaev., Q.Abdullaev. Menejment. Daslik. - T.: O'qituvchi, 2001.- B.43.
10. Л.В.Пергудов, М.Х.Саидов. Менежмент экономика вищого образования. - Т.: Молия, 2001.-В.65.

OILAGA PSIXOLOGIK XIZMATNING ZARURLIGI

Ozodqulov Olimjon Bahodir o'g'li
CHDPU Psixologiya kafedrası o'qituvchisi
olimjonozodqulov30@gmail.com

Iskandarova Ruxshona Sherali qizi
CHDPU Amaliy psixologiya 2-kurs 23/2-guruh talabasi
ruxshonaiskandarova862@gmail.com

Аннотация: В статье описывается потребность семьи в психологической помощи, аспекты поддержания стабильности семьи. Сегодня дана информация о проблемах, наблюдаемых в большинстве семей, и путях их устранения. Объясняются причины семейных конфликтов. Упоминаются кризисы, возникающие в семьях, и их принципы.

Ключевые слова: психологическая служба, семья, конфликт, социальная группа, конфликт, стресс, дискомфорт. депрессия, апатия, агрессия, стереотипность, гармония.

Abstract: The article describes the need for psychological services for families, aspects of maintaining family stability. Today, information is given about the problems observed in most families and ways to eliminate them. The causes of family conflicts are explained. The crises that occur in families and their principles are mentioned.

Key words: psychological service, family, conflict, social group, conflict, stress, discomfort. depression, apathy, aggression, stereotyping, harmony.

KIRISH.

Oila qon-qarindoshlik, qarindoshchilik (nikoh orqali) yoki birga istiqomat qilish orqali bog'langan odamlardan iborat ijtimoiy guruhdir. Ko'p jamiyatlarda oila bolalar ijtimoiylashuvi uchun asosiy institut vazifasini o'taydi. Antropologlar oilalarni matrilokal (ona va uning bolalari), er-xotin (bolalari bo'lsa, nuklear oila deyiladi) va qon-qarindosh (nuklear oila va qaynata-qaynana birga yashovchi) tiplarga ajratishadi.

Oila - nikoh yoki tug'ishganlikka asoslangan kichik guruh. Uning a'zolari ro'zg'orining birligi, o'zaro yordami va ma'naviy mas'uliyati bilan bir-biriga bog'langan. Oilaning eng muhim ijtimoiy vazifalari -inson zotini davom ettirishdan, bolalarni tarbiyalashdan, oila a'zolarining turmush sharoitini va bo'sh vaqtini samarali uyushtirishdan iboratdir. Oilaviy munosabatlar nisbatan mustaqil hodisa sanalsa-da, jamiyatdagi mavjud ijtimoiy, iqtisodiy, mafkuraviy munosabatlar bilan belgilanadi va ular ta'sirida o'zgarib boradi. Shunga muvofiq, har bir jamiyat o'zgarib mos oila tipini, oilaviy munosabatlarni o'rnatadi.

Oila jamiyat tarixida azaldan mavjud bo'lmagan. Ibtidoiy jamoa tuzumining birinchi bosqichida, kishilar to'da-to'da bo'lib yashayotgan davrda jinslar orasidagi munosabatlar muayyan tartib-qoidaga ega bo'lmay, to'dadagi barcha erkaklar va ayollar bir-birlariga

umumiy er-xotin hisoblangan. Tarixiy taraqqiyot jarayonida jinsiy munosabatlar asta-sekin muayyan tartibga solina boshlandi. Dastlab ota-ona bilan farzandlar, so'ngra aka-uka va opa-singillar orasidagi jinsiy munosabatlar taqiqlanib, guruhli oila paydo bo'lgan, lekin bu oilalarda hali er-xotin nikohi barqaror alohida xo'jalikka ega bo'lmagan. Bu davrda tabiiy omil o'z vazifasini tugalladi, ya'ni jinsiy munosabatlar doirasidan qon-qarindoshlar istisno qilindi, jinsiy munosabatlar faqat bir erkak va bir ayol munosabatiga aylandi (yana qarang: Patriarxal oila, Poliandriya, Poligamiya, Poliginiya).

Ma'lumki, mutaxassisga murojaat etgan oilali odamlarning aksariyati turmush o'rtog'i yoki farzandlarining fe'l-atvori o'zgarishini istaydi. Ular bu istagini odatda quyidagicha ifodalaydi: "O'g'lim (qizim, erim yoki xotinim) bilan gaplashib qo'ysangiz, chunki u o'zgarmasa yashash qiyin bo'lib qoldi!" Ammo vaziyat biz o'ylaganchalik oson emas. Chunki atrofimizda paydo bo'layotgan barcha hayotiy vaziyatlarda bizning ham ulushimiz, ta'sirimiz borligini tushunish, ya'ni turli muammolarning paydo bo'layotganiga o'zimiz ham sababchi ekanimizni anglash zarur. Ba'zan nojo'ya fe'l-atvorimiz, xatti-harakatimiz bilan anglab yoki anglamagan holda noxush vaziyatlarni keltirib chikaramiz va okibatda uzoq vaqt iztirob chekib yuramiz. Psixolog xizmatiga murojaat qilishdan oldin ayrim kishilar mavjud muammolarni mustaqil ravishda hal etishga urinib, ba'zan qaltis yo'l tutishi, deylik, uydan bosh olib chiqib ketadi, boshqa ish joyiga o'tadi, farzandlariga "urush e'lon" qiladi, arazlab, kunlab, oylab turmush o'rtog'i bilan gaplashmay yuradi. Lekin har safar hafsalasi pir bo'lib, hatti-harakatini samarasiz deb topadi. Chunki yuzaga kelgan yangi vaziyat ilgarigisidan ham chigalroq ekanini anglab yetadi. Natijada odam o'zini baxtsiz his eta boshlaydi, vaziyatni o'zgartirishga kuch topa olmaydi, uni qiynayotgan muammolar chigallashib boraveradi. Har qanday ijtimoiy guruh jumladan, oiladagi munosabatlar muayyan bosqichda yangicha qirralar kasb etadi. Masalan, deyarli xar bir oilada ota-ona va ulg'ayayotgan farzandlar o'rtasidagi munosabatlarda anglashilmovchilik va ziddiyatlar ko'payib borishini kuzatish mumkin. Bir tarafda - nazorat qilishga o'rganib qolgan ota-ona, boshqa tarafda - hali hatti-harakati va qarorlari uchun ma'suliyatni to'liq his eta olmaydigan farzand turadi. Masalaning chigalligi shundaki, farzandlar ota-onalaridan mustaqil bo'lish va ular nazoratidan qutulish maqsadida ba'zan, hatto hayoti uchun xavf soladigan harakatlarni ham sodir etishi mumkin. Qalbi mehrga to'lik ota-ona esa farzandlarni nazorat etish bilan ularni qiyin ahvolga solayotgani va baxtsiz qilayotganini anglab yetmaydi.

Tabiiyki, insonni o'rab turgan muhit uning shakllanishida yetakchi o'rin tutadi. Ulg'aygan sari insonda unga xos bo'lgan, yon-atrofidagilarda ham ma'noda namoyon bo'ladigan (demak, o'zgalar ham qo'llab-quvvatlaydigan) hatti-harakatlar ko'zga tashlanadi. Psixologiyada stereotip deb atalgan bunday hatti-harakatlar ko'pincha anglanmagan holda amalga oshiriladi. Stereotip atrof muhitga, turli vaziyatlarga moslashish xamda ortikcha zo'riqish-larsiz qaror qabul qilishga imkon beradi. Biroq

ayrim hollarda stereotip shaxs kamoloti yoʻlidagi toʻsiqqa aylanishi va buning asorati shaxslararo munosabatlarga ham taʼsir etishi mumkin.

Inson botina oladigan bunday holat ichki ziddiyat, stress va diskomfort sifatida aks etsa, tashqi feʼl-atvor va xatti-harakatda ishonchsizlik, befarqlik, tushkunlik yoki jahl, asossiz tajovuz kabi holatlarni keltirib chiqaradi. Bu hol insonning aqliy salohiyatiga salbiy taʼsir etib, uning ijodiy imkoniyatlarini cheklaydi.

Shunday qilib, yuqorida tilga olingan holatlar shaxs rivojini cheklashi va tabiiyki, oilaviy munosabatlarda ham muayyan muammolarning paydo boʻlishiga sabab boʻlishi mumkin.

Koʻp hollarda stereotiplarning salbiy koʻrinishi yosh er-xotinning oʻz oilasidan olgan tasavvur va tushunchalarida namoyon boʻladi. Bu stereotiplar anglangan ham, anglanmagan ham boʻlishi mumkin. Xususan, xar qanday oilaviy nizoni, er yoki xotin nazarida, biron bir sababga asosan oqlash mumkin. Eng qiziqarlisi shundaki, bunday hollarda er yoki xotin oʻzi anglamagan holda ota- onasining oiladagi axloqiy timsoliga murojaat etadi. Masalan, yangi kelindan “bizning oilamizda axlatni erkaklar olib chiqardi” yoki yosh kuyovdan “hamma oilalarda tugmani ayollar qadaydi” degan eʼtirozlarni eshitish mumkin.

Xuddi shunday eʼtirozlar ovqatlanish, kiyinish, doʻstlar bilan munosabatlar, bolalar tarbiyasi kabi holatlarda namoyon boʻladi. Ilgarigi hayotiy tajribasiga oʻziga xos omil sifatida murojaat qilgan er-xotin boshqa minglab imkoniyatlarni qoʻldan chiqaradi va haqligini isbotlash yoʻlida qattiq ruhiy iztirob chekadi, asabi qaqshaydi.

Oilaviy hayotning dastlabki pallasida yangicha hissiyotlar toʻlqini turmushda paydo boʻladigan muammo va ziddiyatlarni yumshatib turadi. Bu davrda oiladagi noxush vaziyat, er yoki xotin oʻrtasidagi ichki nizo tashqi munosabatlarda deyarli namoyon boʻlmaydi. Toʻplanib borayotgan zoʻriqishning oldini olmaslik natijasida ikki juft orasidagi oʻzaro tushunish, ishonch, tayanch nuqtalarida oʻzgarish paydo boʻla boshlaydi va vaqt oʻtishi bilan bu keskin nizoni keltirib chiqaradi. Shu maʼnoda, boshqalar oldida er-xotin oʻzlarini baxtli qilib koʻrsatishi psixologik nuqtai nazardan xatarlidir, chunki ichki norozilik, ikkiyuzlamachilik, aybdorlik hissi ertami kechmi, samimiylilik, ishonch, sevgi, oʻziga ishonch, quvonch kabi hislardan ustun kelishi va asta-sekin bu yuksak insoniy tuygʻularning soʻnishiga sabab boʻladi.

Demak, feʼl-atvor va hatti-harakatni oʻzgartirish orqaligina vaziyatga, atrofdagilarga taʼsir etish va ular bilan oʻzaro munosabatlarni sogʻlomlashtirish mumkin. Shundagina har qanday keskin vaziyatni hal etish, yangi oilaga xos psixologik muhitni sogʻlomlashtirishni eʼtiborga olib, mavjud muammolarning oqilona yechimini topish mumkin boʻladi, oilada oʻzaro hurmat, bir – birini qoʻllab – quvvatlash, tushunishga intilish, ishonch va muhabbat tuygʻusi shakllanadi.

Oilaga psixologik xizmat koʻrsatishda esa ushbu holatga jiddiy eʼtibor qaratishga toʻgʻrikeladi.

Oiladagi inqirozlar:

O'rganish davri, Bu davr turmushning ilk 3-5-yiliga to'g'ri keladi. Bunda qaynona-kelin munosabatlari, birinchi farzand krizisi, er-xotinning bir-biri bilan yashashga o'rganishi bu yog'iga turmushning chiroyli kechishiga ta'sir qiluvchi muhim omil bo'ladi.

Moliyaviy muammolar davri. Turmushning ilk 3 yilidan yaxshi o'tib olgan juftliklar endi yangi muammolarga duch keladi. 2-bosqich odatda 5-7 yil davom etadi. Bu davrda odatda oilada yana bir farzand dunyoga keladi, yosh oila esa biron katta ishga qo'l uradi.

Zerikish davri. Turmushning 10 yilligidan boshlanadigan bu davrda oilada odatda bolalar bog'cha maktab yoshida bo'ladi, moliyaviy holat stabillashgan, er-xotin esa bir-biriga o'rgangan bo'ladi. Mana shunda er-xotin munosabatlari sinovdan o'tadi.

Bolalar muammolari kattalashgan davr. Endi er-xotin orasidagi suhbatlar farzandlar haqida, uydagi muammo va kelishmovchiliklar farzand tufayli, bahslashuv ham farzand mavzusida bo'ladi. Farzandlar kelajagi biroz aniqlashtirilganida bu davr ham asta sekin so'nadi.

Hosil olish davri. Mana shu davrdan boshlab er-xotin oilaviy umri davomida ekan urug'larining hosilini terishni boshlaydilar. Farzandlariga yaxshi tarbiya bergan bo'lsalar, ulardan chiroyli amallar ko'radilar.

Amalga oshirilgan tadqiqotlar natijasida oilalarning baxtli bo'lishining quyidagicha tamoyillari tuzildi:

Doim turmush o'rtog'ingiz bilan o'zingizni qiynayotgan narsalar haqida gapiring (ichingizga yutmang) va uni eshita biling.

Turmush o'rtog'ingiz kamchiliklariga sabrli bo'ling, axir sizda ham kamchiliklar yo'q emas.

Aldamang, samimiy bo'ling

Turmush o'rtog'ingizga ishonang, uning ozodligini cheklamang,

Uy yumushlarini bo'lib oling.

Turmush o'rtog'ingiz fikrini hurmat qiling, o'zingizga o'xshatishga harakat qilmang.

Turmush o'rtog'ingiz fe'lini qadrlang, shundayligicha qabul qiling, aynan o'sha sizda yo'q bo'lgan fazilatlarni hurmat qiling.

Qadriyatlaringiz haqida gaplashing, oilaviy tarixingiz bilan bo'lishing, umumiy qadriyatlarni yarating.

Do'st bo'ling, bir biringizni baxtiyor qilishga harakat qiling (oilada faqat muhabbat bo'lib do'stlik bo'lmasa, bunday oilalarda uzoq baxtiyor hayot bo'lishi qiyin, er-xotin bir-biri bilan do'st kabi mehribon va hurmatda bo'lishi kerak).

Bir-biringiz bilan gaplashing (faqat muammolar bilan cheklanib qolmaydigan, yaxshi hayot kechirayotganligingiz haqidagi suhbat oilaga birlik keltiradi).

Jinsiy aloqda garmoniya. Bir-biringizni doimo xursand qiling, ehtiyojlaringiz haqida gaplashing

Bir-biringizdan dam olib turing (safarlar, dugona va do'stlar bilan uchrashuvlar, ota-onanikiga borib turish).

Umumiy rejalar qiling

Kelajakni chiroyli qilish uchun umumiy orzular yarating.

Oila va oilaviy qadriyatlar doimo chambarchas bog'liq va bir-birisiz mavjud emas. Agar oila bo'lmasa, oilaviy qadriyatlar tabiiy ravishda o'z ma'nosini yo'qotadi. An'anaviy oilaviy qadriyatlar g'amxo'rlik va sevgiga asoslanadi. Oilaning bosh sarboni ota bo'lsa, ona oilaning tinchligini mustahkamlovchi, unda voyaga yetayotgan farzandlarlar tarbiyasi bilan shug'ullanuvchi, mehr- muhabbat ulashuvchi muqaddas zot sanaladi. Azaldan oila-muqaddas dargoh, nikoh esa buzilmas rishta sanaladi. Oila mustahkam, tinch, halol va pok bo'lsa, jamiyat ham osoyishta, mustahkam, farovon bo'ladi. Aksincha, oilalarda parokandalik, buzg'unchilik bo'lsa, o'sha jamiyat buziladi, tichlik, hotirjamlik yo'qoladi, u oqibatda chuqur tanazzulga yuz tutadi. Baxtli oilalar tufayli baxtli jamiyat vujudga keladi.

Ma'naviy jihatdan bir-biriga sabr qilish lozim bo'lganiday, moddiy jihatdan ham qanoatli va sabrli bo'lish juda muhimdir. Oilaning tinch, farzandlarning baxtli bo'lishligida er-xotinning har ikkisi ham oiladagi o'z burchlarini astoydil ado etishga intilishlari muhimdir. Mustahkam va saodatli oilada er-xotin o'zaro totuv yashashi bir-birining yaxshi va yomon jihatlarini ko'tarishi, ayb va kamchiliklarini kechirishi, tinch va totuv yashashi lozim.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Bowlby, J. (1969). Attachment and Loss: Vol. 1. Attachment. New York: Basic Books.
2. Piaget, J. (1952). The Origins of Intelligence in Children. International Universities Press.
3. Vygotsky, L. S. (1978). Mind in Society: The Development of Higher Psychological Processes. Harvard University Press.
4. "Rivojlanish psixologiyasi. Pedagogik psixologiya" Z.T.Nishanova, N.G.Komilova, D.U.Abdullayeva, M.X.Xolnazarova "O'zbekiston faylasuflari milliy jamiyati" nashriyoti. Toshkent-2018
5. "Rivojlanish psixologiyasi" fanidan ma'ruzalar matni Jo'rayev O'tkir Toshpo'latovich
6. "Umumiy psixologiya" G'oziyev.E "O'zbekiston faylasuflari milliy jamiyati" 2010
7. Musurmonova O. Ma'naviy qadriyatlar va yoshlar tarbiyasi. –T.: O'qituvchi, 66-bet
8. O'zbek pedagogikasi antologiyasi // Tuzuvchi-mualliflar: K.Hoshimov, S.Ochil. – Toshkent: O'qituvchi, 1995. – 137-bet

9. Ozodqulov Olimjon Bahodir o'g'li. (2024). Rahbar va xodim munosabatlarning boshqaruv jarayonidagi psixologik xususiyatlari. Образование наука и инновационные идеи в мире, 41(1), 110–113. Retrieved from <https://www.newjournal.org/index.php/01/article/view/12079>
10. Sirojiddin Amangeldiyev Nurg'aliy o'g'li . Psixologik maslahat gipotezalarini shakllantirish. Central asian academic journal ISSN: 2181-2489 OF scientific research volume 1 I ISSUE 1 I 2021. <https://search.app/R78CQ7R1YR9Sg7PR6>

Ozodqulov Olimjon Bahodir o‘g‘li
CHDPU Psixologiya kafedrası o‘qituvchisi
olimjonozodqulov30@gmail.com

Yo‘ldashova Marjona Bahodir qizi
CHDPU Amaliy psixologiya 2-kurs talabasi
marjonayoldashova786@gmail.com

Аннотация: В данной статье излагаются психологические факторы, влияющие на профессиональное самосознание молодых педагогов, приводятся мнения ученых мира, научные исследования. Также изложены социально-психологические детерминанты, влияющие на профессиональное самосознание педагогов, в частности не только знания, но и опыт, способности, убеждения и ценности. Процесс профессионального самосознания возникает у молодых педагогов в результате интеграции профессиональной этики, стандартов и практик вместе с их личностью. Общество формируется годами на основе требований, предъявляемых к профессии педагога.

Ключевые слова: профессиональная идентичность, социальная психология, детерминанты, концепция “я”, идентичность, педагог, социальное общение, опыт, социальные роли, сочувствие, научные исследования.

Annotation: This article describes the psychological factors that influence the perception of the professional self of Young Educators, which include the opinions, scientific research of World Scientists. Also stated are socio-psychological determinants that affect the perception of the professional self of educators, in particular, not only knowledge, but also experience, ability, beliefs and values. The process of professional self-realization occurs in young educators as a result of the integration of professional ethics, standards and practices along with their personality. Society is formed over the years on the basis of the requirements for the profession of an educator.

Key words: professional self-awareness, social psychology, determinants, the concept of “I”, Identity, educator, social communication, experience, social roles, empathy, scientific research.

KIRISH.

Yoshlik bu ijtimoiy kasbiy faolligi bilan ajralib turadigan bosqich bo‘lib, kasbiy tanlov to‘g‘riligi haqidagi ikkilanishlar ortda qolgan paytdir. Odatda, bu bosqich kasbiy

tajriba orttirish va ish faoliyatini tashkil etish bilan bog‘liq bo‘ladi. Aynan shu bosqichda shaxslar inson mavjudligining asosiy mohiyatini tafakkur qilib, ma’naviy va kasbiy intilishlarini faollashtiradi. Kasb tanlash jarayonida o‘z qobiliyatlarini aniq mehnat faoliyatida rivojlantirishni, individual faoliyat turini ishlab chiqishni, shaxs bo‘lish ehtiyojini namoyon eta olish imkonini beradi.

Pedagog kasbi xuddi shifokorlikdek qadimgi kasblardan biri bo‘lib, xalqning, umuman, sivilizatsiyaning ijtimoiy-madaniy yaxlitligi ko‘p jihatdan ularning va ta’lim muassasalarining roli bilan belgilanadi. Tarixiy o‘zgarishlar davomida ko‘plab kasblar yo‘qolib ketgan bo‘lsa ham, bu kasb hali hamon mavjuddir. Garchi mazmuni, mehnat sharoitlari, miqdoriy va sifat tarkibi o‘zgargan bo‘lsa ham jamiyatning taraqqiyotida o‘z dolzarbligini yo‘qotmagan.

Bugungi kunda ko‘plab yosh pedagoglar ta’lim tizimning turli qatlamlarida faoliyat olib borishmoqda. Pedagoglar faoliyatini yanada samarali tashkil etishlari, dars jarayonini yanada sifatli va mazmunli o‘tishlari, doimo o‘z ustlarida ishlab rivojlanishlari, o‘quvchilarni o‘tayotgan fanlariga qiziqtirishlarining bari kasbiy o‘zlikni anglash bilan bog‘liqdir. Kasbiy o‘zlikni anglash - bu odamlarning ish faoliyatidagi rollari atrofida shakllanadigan, o‘zlarining kasbiy sharoitlariga xos qadriyatlar, e‘tiqodlari va xatti-harakatlarini o‘z ichiga olgan o‘z-o‘zini anglashlaridir. Pedagoglar o‘zlarini mutaxassis sifatida idrok etadilar va o‘z sohalarida boshqalar tomonidan xuddi shunday tan olinishga ishonadilar. Bu o‘ziga xoslik shaxsiy intilishlar, kasbiy tayyorgarlik va o‘z sohasidagi doimiy tajribalar kombinatsiyasi bilan shakllanadi.

Shaxsning kasbiy o‘zlikni anglashi ham ichki, ham tashqi jarayondir. Ichki anglanish jarayoni shaxsiy qadriyatlar, maqsadlar va manfaatlar haqida chuqur fikr yuritishni o‘z ichiga oladi. Tashqi tomondan esa, bu tengdoshlar va murabbiylar, hamkasblari tomonidan tan olinishini, tasdiqlanishini talab qiladi. Ushbu rivojlanish jarayoni juda muhim, chunki u mansabdan qoniqish, axloqiy amaliyotlarga rioya qilish va ish joyidagi qiyinchiliklarni yengishda chidamlilikka bevosita ta’sir qiladi.

Professional o‘ziga xoslik shaxsiy qadriyatlar, e‘tiqodlar va xatti-harakatlarning kasbiy etika, standartlar va amaliyotlar bilan integratsiyalashuvini anglatadi. Bu pedagogning o‘z kasbining kengroq kontekstda rolini tushunishini, shu jumladan empatiyaga, o‘quvchi-talabalar bilan munosabatlarga va axloqiy dilemmalarga yondashuvini o‘z ichiga oladi. Zero, shaxsning kasbiy shakllantirish ta’lim, amaliy tajriba va shaxsiy fikrlash ta’sirida dinamik va doimiy bo‘ladigan jarayondir.

Adabiyotlar tahlili va metodikasi

Olimlar kasbiy o‘zlikni anglash shaxsning o‘z-o‘zini anglashi bilan chambarchas bog‘liqligini e’tirof etishadi. I.P.Ivanov “Odam ongining yuksak belgisi – uning o‘zini anglashidir, odamning o‘zini anglashi ham shaxsning muhim belgisidir” deb e’tirof etgan. Shuningdek, I.P. Ivanov “odam o‘z tevarak-atrofdagi olamdan o‘zini ajralgan holda o‘zini “Men” deb anglay olmaydi, chunki odam ongining, o‘zini anglashining,

“Men”ining mazmuni o‘sha odam atrofidagi real-voqelik inikosidir”- deb ta’kidlagan. Odam o‘zining ongli mavjudot ekanligini anglashi, qobilyat, iste’dod va kamchiliklarini anglashi, shaxslararo munosabatlarni anglashi, kasbiy o‘zligini anglashi, barchasi o‘zlikni anglashga kiradi.

Pedagoglarning kasbiy o‘zlikni anglash jarayoni uzoq muddatli bo‘lib, boshqa kasblar singari shaxs ma’lum bir yoshda turli xil dunyoqarashga ega bo‘ladi va bu ularning kasbiy o‘zligini anglashga ta’sir o‘tkazadi. Alsup, Akkerman va Meijer, Beijaard, Verloop kabi olimlar ham buni ta’kidlab, pedagoglarning shaxsiyatini butun jarayon davomida “o‘zgaruvchan shakllanish” da ekanligini aytishgan. Yuqoridagi olimlar postmodern ijtimoiy nazariyasi asosida pedagog shaxsi bo‘yicha ba’zi tadqiqotlar olib borishgan. Olimlarning fikricha, pedagoglar ijtimoiy hayot tarmog‘ida turli funktsiyalarga ega va ular o‘zlarining shaxsiy tushunchalarini shu funktsiyalar asosida quradilar.

Pedagoglar bolalar bilan muloqot qilish va boshqa o‘qituvchilar bilan aloqa o‘rnatish orqali kasbiy rivojlanishlari mumkin. Bundan tashqari, pedagog tarbiyachi va bir vaqtning o‘zida notiq, aktyor, so‘z ustasi yoki musiqachi ham bo‘lishi mumkin. Bu turli xil o‘ziga xosliklarning aralashmasi shaxsning o‘ziga xosligini tashkil qiladi va bu kasbiy o‘zlikni anglashga ta’sir etadi. Shuningdek, identifikatsiya vaqt o‘tishi bilan rivojlanadi va qayta tiklanadi, shakllanadi va o‘zgaradi. Ba’zi akademiklar shaxsiyatni shakllantirish jarayonida insonning ichki dunyosiga katta e’tibor berishadi, boshqalari esa shaxsning ijtimoiy ta’sir foniga e’tibor qaratadi. Har bir inson o‘ziga xosdir va har kim o‘zini boshqacha ko‘radi. Bunday holat o‘z kasblariga yondashuvda ham namoyon bo‘ladi.

Kuzmina asarlarida pedagog qobiliyatining bir nechta darajaga ajratgan. Bu darajalar idrok etish, aks ettirish va proyektivlik deb hisoblagan. Birinchisi, so‘zlovchi tinglovchining shaxsiyatiga kirish qobiliyatini o‘z ichiga oladi. Bu pedagog talaba o‘zini qanday idrok etishini tushunish qobiliyatida namoyon bo‘ladi. Ikkinchidan, pedagog uchun sifat asosiy hisoblanadi. Bu boshqalarni o‘rganish, ularga hamdard bo‘lish, boshqalarning motivlari va harakatlarini tushunish qobiliyatini o‘z ichiga oladi. Shundagina o‘qituvchi boshqa bironing nuqtai nazarini idrok eta oladigan va unga baholaydigan qobiliyatiga ega bo‘ladi. Bunday qobiliyatlar o‘qituvchi shaxsining o‘zagini tashkil etadi. Agar ular bo‘lmasa, kasbiy sifat yuzaga kelmaydi. Bu qobiliyatlar o‘qitish ishida muhim ahamiyatga ega bo‘lib, pedagoglar o‘quvchi-talablarning aqliy rivojlanishiga e’tibor qaratishi kerakligini ko‘rsatadi.

Psixologik jihatdan pedagoglar kasbiy o‘zligini anglashga o‘z-o‘zini hurmat qilish, o‘zidan qoniqish, kasbiy qoniqish, o‘z “Men”ini namoyish etish kabilar kiradi. Pedagoglarning kasbiy o‘zligini anglashning ijtimoiy-psixologik determinantlari sifatida ijtimoiy-demografik o‘zgaruvchilarni aytish mumkin. Bularga jinsi, yashash joyi, ishlagan yillari, moliyaviy ahvolini misol ketirish mumkin. Olimlarning tadqiqot

natijalari shuni ko'rsatmoqdaki, pedagoglarning kasbiy o'zligini anglashi nafaqat ijtimoiy omillar asosida, balki psixologik o'ziga xoslik sifatida ham dolzarb hisoblanadi va ijtimoiy-psixologiyani tadqiqot ob'ektiga aylanadi.

Douwe Beijaard, Paulien

C. Meijer, Nico Verlooplar o'qituvchilarning kasbiy o'ziga xosligi bo'yicha so'nggi tadqiqotlar asosida buni uchta toifaga bo'lishdi:

o'qituvchilarning kasbiy o'zligini shakllantirishga qaratilgan tadqiqotlar;

o'qituvchilarning kasbiy shaxsiyatini aniqlashga qaratilgan tadqiqotlar.
o'qituvchilarning kasbiy identifikatorining xususiyatlari;

o'qituvchilarning hikoyalari asosida kasbiy o'ziga xoslikni aniqlashga qaratilgan tadqiqotlar.

NATIJA VA MUHOKAMA

Ko'rib chiqilgan tadqiqotlarning ko'pchiligi o'qituvchilarning shaxsiy amaliy bilimlari bo'yicha tadqiqotlar bo'lib chiqdi. Biroq, faqat bir nechta tadqiqotlarda bu bilim va kasbiy identifikatsiya identifikatsiya o'rtasidagi munosabatlar aniq ko'rsatilgan.

Kelajakda o'qituvchilarning kasbiy o'ziga xosligi bo'yicha olib boriladigan tadqiqotlarda "o'zlik" va "o'ziga xoslik" kabi tushunchalar o'rtasidagi munosabatlarga, kasbiy identifikatsiyani shakllantirishdagi kontekstning rolga, "professional" deb hisoblangan tushunchalarga ko'proq e'tibor qaratish lozimligi ta'kidlangan bo'lib, kasbiy identifikatsiya va kognitiv nuqtai nazardan boshqa tadqiqot istiqbollari ham o'qituvchilarning kasbiy shaxsiyati bo'yicha tadqiqotlarni loyihalashda rol o'ynashi mumkin.

So'nggi o'n yillikda pedagoglarning kasbiy shaxsiyati, kasbiy o'zlikni anglashi alohida tadqiqot yo'nalishi sifatida paydo bo'ldi. Masalan, Bullough, Connelly Clandinin, Knowleslar ham pedagoglarni kuzatib tadqiqotlar olib borishgan. Ushbu kontseptsiya nimani anglatishini tushuntirish uchun bir nechta mualliflar ijtimoiy fanlar va falsafada qo'llaniladigan o'ziga xoslik ta'rifiga asoslanishdi.

Bu borada satsiolog Mead va psixolog Erikson ishlari alohida qiziqish uyg'otadi. Ularning tadqiqoti ijtimoiy kontekstlarda va odamlar ulg'aygan sari o'tadigan bosqichlarda shaxsiyatni shakllantirishga qaratishgan. Biologik va psixologik yetuklik tufayli har bir bosqich shaxsning atrof- muhit bilan o'zaro ta'sirida o'ziga xos xususiyatlarga ega ekanligini takidlashgan. Erikson identifikatsiyaning xronologik va o'zgaruvchan kontseptsiyasini belgilab berdi. O'ziga xoslik - bu odamda mavjud bo'lgan narsa emas, balki butun hayoti davomida rivojlanadigan narsa ekanligini bayon etdi.

Mead o'zlik tushunchasi bilan munosabatda o'ziga xoslik tushunchasidan foydalangan; u atrof-muhit bilan tranzaktsiyalar orqali o'zini qanday rivojlantirishni batafsil tasvirlab bergan. Meadning fikriga ko'ra, "men" faqat ijtimoiy muloqot mavjud bo'lgan muhitda paydo bo'lishi mumkin; muloqotda biz boshqalarning rolini o'z zimmamizga olishni o'rganamiz va shunga mos ravishda harakatlarimizni nazorat

qilamiz. Bu esa bizning o'zimiz haqimizdagi kontsepsiya va nazariyalarimiz, qarashlarimiz e'tiqodlarimizni tashkiliy ifodalash sifatida aniqlanishi mumkin.

Identifikatsiya(o'zlini anglash)ning rivojlanishi sub'ektiv sohada sodir bo'ladi va o'zini ma'lum bir shaxs sifatida talqin qilish va ma'lum bir kontekstda shunday deb tan olish jarayoni sifatida tavsiflanishi mumkin. Shu nuqtai nazardan, shaxsiyatni "Hozirgi paytda men kimman?"- degan takrorlanuvchi savolga javob sifatida ko'rish mumkin.

Ta'kidlanishicha, bu tushunchalar yoki o'z-o'zini anglash tasvirlari o'qituvchilarning dars berish usulini, ularning o'qituvchi sifatida shakllanishini va ta'limdagi o'zgarishlarga bo'lgan munosabatini aniq belgilaydi. Bundan tashqari, kasbiy o'ziga xoslik nafaqat boshqa odamlarning tushunchalari va kutishlarining ta'sirini, shu jumladan o'qituvchi nimani bilishi va qilishi kerakligi haqidagi jamiyatda keng qabul qilingan tasavvurlarni, shuningdek, o'qituvchilarning o'zlari o'zlarining kasbiy faoliyati va hayotida muhim deb biladigan narsalarni, ularning amaliyotdagi tajribalari va shaxsiy kelib chiqishini ham anglatadi.

Shuni takidlash kerakki, pedagoglarning kasbiy o'zliklarini anglash alohida tadqiqot sohasi sifatida paydo bo'lganligi aniq bo'lsa-da, bizning fikrimizcha, bu tadqiqotchilarning kasbiy identifikatsiyani turlicha kontsepsiyalashlari, o'qituvchilarning kasbiy o'ziga xosligi doirasida turli mavzularni o'rganishlari va izlanishlarini ko'rsatmoqda.

Shu nuqtai nazardan, biz olib borilayotgan tadqiqotlar haqida ko'proq ma'lumotga ega bo'lish va bu orqali o'qitish va o'qituvchilar nazdida kasbiy o'ziga xoslik nimani anglatishini yaxshiroq tushunishga hissa qo'shish, ushbu mavzu bo'yicha muhokamani rag'batlantirish va kelajakdagi tadqiqotlarni loyihalashda yordam berish zarurligini his qildik. Shuningdek, pedagoglarning kasbiy o'zliklarini anglashlarini psixologik tahlili ta'lim sifatini oshirishga yordam berishi mumkin.

Pedagoglar ishlash jarayonida ijrmoiy muloqotga kirishishlarini hisobga oladigan bo'lsak, kasbiy o'zlikni anglashning ijtimoiy-psixologik determinatsiyalari ham muhim ahamiyatga egadir. O'z-o'zini hurmat qilish o'ziga nisbatan ijobiy va salbiy his-tuyg'ularni ifodalash va inson o'zini muhim va qadrli deb bilish darajasi o'z-o'zini baholashning bir qismi ekanligini ko'rsatdi.

Ma'lumki, o'qituvchining pedagogik faoliyatida uning shaxsiyati, o'ziga xos hayotiy qadriyatlari, qiziqishlari va ehtiyojlari katta o'rin egallaydi, bu ko'p jihatdan uning kasbiy faoliyatining motivlari va maqsadlarini, undan qoniqish, mehnatga munosabatini belgilaydi.. Ayniqsa, ayol o'qituvchilar uchun, eng muhim omil - bu uyg'un oilaviy va professional hayot kombinatsiyasidir.

Buyuk rus o'qituvchisi va psixologi K.D. Ushinskiy o'qituvchi va ota-onaning tarbiyaviy roliga alohida ahamiyat bergan: "Ta'limda, - deb yozgan edi u, - hamma narsa o'qituvchining shaxsiyatiga asoslanishi kerak, chunki ta'lim kuchi faqat inson shaxsining tirik manbasidan oqib chiqadi".

O'qituvchining ijtimoiy funksiyalari jamiyatning o'zi rivojlanishi bilan birga o'zgarishlarga uchraydi. Boshqacha bo'lishi mumkin emas: o'qituvchi jamiyatda yashaydi va shuning uchun u bilan bu jamiyatda sodir bo'ladigan barcha evolyutsion va inqilobiy o'zgarishlarni boshdan kechiradi. Turli tarixiy davrlarda o'qituvchining ijtimoiy roli o'zgarib, yollanma hunarmand darajasidan davlat xizmatchisi darajasiga ko'tarilganligi ajablanarli emas. O'qituvchining ijtimoiy rollari va vazifalari jamiyatning taraqqiyotiga bog'liqligini tarixdan misollar isbotlaydi. Eng asosiylaridan biri o'qituvchi jamiyatda "dvigatel" rolini o'ynaydi, ijtimoiy taraqqiyotning katalizatori; ijtimoiy tajriba va bilimlarni to'playdigan va uni yosh avlodga yetkazadigan "quvvat manbai" hisoblanadi. O'qituvchi - jamiyat tomonidan keksa avlodga yoshlar dunyosini ifodalash uchun ma'sul shaxs bo'libgina qolmay, muayyan jamiyat tamoyillari, qadriyatlariga muvofiq yoshlarning ma'naviy dunyosini shakllantirishda ishtirok etadi kasb egasidir.

Jamiyat pedagog shaxsiga qo'yilayotgan talablarni inobatga oladigan bo'lsak, o'qituvchi ayni paytda ijtimoiy-psixolog vazifasini ham bajaradi. Chunki pedagog o'z kasbiy faoliyatida shaxslararo munosabatlarning katta dinamikasiga duch keladi. Ishlash jarayonida pedagoglar nafaqat o'quvchi- talabalar bilan muloqot qiladi, balki ularning ota-onalari, hamkasblari, ma'sul mutassadilar bilan ham aloqada bo'lishlariga to'g'ri keladi. Bunday jarayonda ular psixologiyadan xabardor bo'lishlari, shaxslararo munosabatlarning psixologik asoslarini bilishlari qo'l keladi. Har qanday vaziyatda masalani o'zlarining foydalariga hal eta olishadi. Bu esa ortiqcha asabiylik va energiya sarfini oldini oladi.

Pedgoglarga maktab direktorlari yoki yuqori lavozimdagi ta'lim tizimi xodimlari turlicha talablar qo'yishadi va o'zlarining pozitsiyalaridan kelib chiqib muhimlik darajasini belgilashadi. Psixologlar tomonidan olib borilgan tadqiqotlarning ko'rsatishicha xalq ta'limi bo'lim boshliqlari va maktab direktorlari o'qituvchining ayrim xislatlari naqadar muhimligini har xil baholaydilar. Jumladan, xalq ta'limi bo'limlarining boshliqlari o'qituvchidan birinchi navbatda o'z fanini yaxshi bilishini va dars berish metodikasini mukammal o'zlashtirishni talab qilsalar, maktab direktorlari o'qituvchiga qo'yiladigan bunday talabalarni uchinchi o'ringa qo'yadilar. Shu bilan birga xalq ta'limi bo'limlarining boshliqlari o'qituvchilarning o'quvchilar va ota-onalar, maktab jamoasi bilan qanday muloqotda bo'lishni bilishini naqadar ahamiyatga ega ekanligiga unchalik e'tibor bermaydilar, maktab direktori esa bunday xislatlarni o'qituvchi shaxsiga quyiladigan talablar ichida birinchi o'ringa quyadilar.

Ota-onalar o'qituvchidan uning ish staji va yoshi qanday bo'lishidan qat'iy nazar, farzandlarini tarbiyalash va o'qitish mahoratini kutadilar. o'quvchilar esa o'qituvchilarni uch xil xislatlari bo'yicha xarakterlab beradilar. Jumladan, birinchidan o'qituvchining odamgarchiligi, adolatlilik, sof vijdonlilik, bolalarni yaxshi ko'rish xislatlari; ikkinchidan – o'qituvchining sezgirligi, talabchanligi bilan bog'liq tashqi xislatlari va

xulq-atvoriga qarab; uchinchidan, o'qituvchining o'z fanini bilishi, uni tushuntira bilishi kabi ta'lim jarayoni bilan bog'liq xislatlariga qarab xarakterlab beradilar.

XULOSA

Shuni ta'kidlab o'tish kerakki, tarbiya jarayonining samaradorligini oshirishga qo'yiladigan talablar bilan birga o'qituvchi shaxsi va uning faoliyatiga nisbatan qo'yiladigan ijtimoiy talablar ham o'sib bormoqda. O'qituvchiga jamiyat tomonidan qo'yiladigan talablar, turli xilda ijtimoiy kutishlar, pedagogning individualligi, uning, shu talablarga javob berishga sub'ektiv tayyorligi muayyan O'qituvchining pedagogik faoliyatiga naqadar tayyorligidan dalolat beradi. O'qituvchining o'z ishidan nimanidir kutayotganligining o'ziyoq muhim ahamiyatga egadir, mana shu tariqa kutishlar, garchan jamiyat tomonidan o'qituvchiga quyiladigan talablardan vujudga kelgan bo'lsada, o'ziga xos xususiyatlarga ega bo'ladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Bowlby, J. (1969). Attachment and Loss: Vol. 1. Attachment. New York: Basic Books.
2. Piaget, J. (1952). The Origins of Intelligence in Children. International Universities Press.
3. Vygotsky, L. S. (1978). Mind in Society: The Development of Higher Psychological Processes. Harvard University Press.
4. "Rivojlanish psixologiyasi. Pedagogik psixologiya" Z.T.Nishanova, N.G.Komilova, D.U.Abdullayeva, M.X.Xolnazarova "O'zbekiston faylasuflari milliy jamiyati" nashriyoti. Toshkent-2018
5. "Rivojlanish psixologiyasi" fanidan ma'ruzalar matni Jo'rayev O'tkir Toshpo'latovich
6. "Umumiy psixologiya" G'oziyev.E "O'zbekiston faylasuflari milliy jamiyati" 2010
7. Musurmonova O. Ma'naviy qadriyatlar va yoshlar tarbiyasi. –T.: O'qituvchi, 66-bet
8. O'zbek pedagogikasi antologiyasi // Tuzuvchi-mualliflar: K.Hoshimov, S.Ochil. – Toshkent: O'qituvchi, 1995. – 137-bet
9. Ozodqulov Olimjon Bahodir o'g'li. (2024). Rahbar va xodim munosabatlarining boshqaruv jarayonidagi psixologik xususiyatlari. Образование наука и инновационные идеи в мире, 41(1), 110–113. Retrieved from <https://www.newjournal.org/index.php/01/article/view/12079>

METHODS FOR IMPROVING STUDENTS PHYSICAL FITNESS THROUGH BASKETBALL

Shamsitdinova Maxliyo Faxritdin's daughter
Namangan state pedagogical institute, teacher
Email: shamsitdinovamaxliyo@gmail.com

Annotation: This study examines the effectiveness of basketball training in improving students' physical fitness. The research highlights the impact of basketball on endurance, strength, and agility, emphasizing its role in educational physical education programs. The findings suggest that systematic basketball training can significantly enhance students' overall physical preparedness.

Annotatsiya: Ushbu tadqiqot basketbol mashg'ulotlarining talabalar jismoniy tayyorgarligini oshirishdagi samaradorligini o'rganadi. Tadqiqot natijalari basketbolning chidamlilik, kuch va chaqqonlikka ta'sirini ko'rsatib, uni jismoniy tarbiya dasturlariga kiritishning ahamiyatini ta'kidlaydi. Xulosalar shuni ko'rsatadiki, tizimli basketbol mashg'ulotlari talabalar jismoniy tayyorgarligini sezilarli darajada oshirishi mumkin.

Аннотация: В данном исследовании изучается эффективность баскетбольных тренировок в улучшении физической подготовки студентов. Исследование подчеркивает влияние баскетбола на выносливость, силу и ловкость, отмечая его роль в программах физического воспитания. Результаты показывают, что систематические тренировки по баскетболу могут значительно повысить общую физическую подготовленность студентов.

Keywords: Basketball, physical fitness, endurance, strength, agility, students, training methods.

Kalit so'zlar: Basketbol, jismoniy tayyorgarlik, chidamlilik, kuch, chaqqonlik, talabalar, mashg'ulot usullari.

Ключевые слова: Баскетбол, физическая подготовка, выносливость, сила, ловкость, студенты, методы тренировки.

Introduction

Basketball is one of the most effective sports for improving students' physical fitness. It requires continuous movement, involving various physical qualities such as endurance, strength, agility, and coordination. Engaging in basketball training not only enhances these attributes but also contributes to the overall physical and mental well-being of students. Given the growing emphasis on sports education, incorporating basketball into physical training programs can provide significant benefits.

Regular participation in basketball training helps students develop cardiovascular endurance, muscular strength, and flexibility. The sport's dynamic nature demands quick decision-making and coordination, which improves both cognitive and motor skills. Moreover, basketball fosters teamwork, discipline, and strategic thinking, making it a

valuable addition to physical education curricula. However, to maximize its effectiveness, structured training programs that focus on specific physical qualities are essential.

Despite the recognized benefits of basketball, limited research has been conducted on its direct impact on students' physical fitness levels within academic settings. This study aims to explore the role of basketball training in enhancing endurance, strength, and agility among students. The research also seeks to determine the effectiveness of structured basketball programs in improving overall physical preparedness. Understanding these effects can contribute to the development of optimized training methodologies for students' physical education programs.

Methods

This study employed an experimental research design to assess the impact of basketball training on students' physical fitness. The participants were 50 students aged 18–22, enrolled in a university physical education program. They were randomly divided into two groups: an experimental group that followed a structured basketball training program and a control group that participated in standard physical education activities [2,3,5].

The basketball training program lasted for eight weeks, with sessions conducted three times per week. Each session included warm-up exercises (10–15 minutes), skill-based drills (20 minutes), endurance and strength-focused exercises (20 minutes), and game-based activities (30 minutes). The program emphasized cardiovascular endurance, agility, muscular strength, and coordination through basketball-specific movements.

To measure physical fitness improvements, standardized tests were conducted before and after the training period. Endurance was assessed using the 12-minute Cooper test, agility through the Illinois agility test, and strength using a standing long jump and push-up test. Data were analyzed using statistical methods to compare pre- and post-training results between the experimental and control groups.

This methodology ensured a comprehensive evaluation of how structured basketball training influences students' physical fitness, providing insights into its effectiveness as a training approach in educational settings [4,5,6].

Results

The results of the study demonstrated significant improvements in the physical fitness levels of students who participated in the structured basketball training program. After eight weeks, the experimental group showed notable increases in endurance, strength, and agility compared to the control group.

The Cooper test results revealed that the experimental group improved their running distance by an average of 12%, whereas the control group showed only a 4% increase. Similarly, the Illinois agility test results indicated a 9% reduction in completion time for the experimental group, while the control group exhibited only a 3% improvement. Strength assessments also showed significant progress; the standing long

jump distance increased by an average of 10% in the experimental group compared to 5% in the control group. Additionally, the number of push-ups performed in one minute increased by 15% for the basketball group, while the control group improved by only 6%.

The statistical analysis confirmed that these differences were significant ($p < 0.05$), suggesting that structured basketball training effectively enhances physical fitness. These findings highlight the role of basketball as a comprehensive training method, emphasizing its potential benefits for university physical education programs.

Discussion

The findings of this study highlight the effectiveness of basketball training in improving students' physical fitness, particularly in endurance, strength, and agility. The significant improvements observed in the experimental group suggest that structured basketball sessions provide a dynamic and engaging method for enhancing overall physical preparedness. These results align with previous studies emphasizing the positive impact of high-intensity, game-based training on cardiovascular endurance and muscular strength (Smith et al., 2021).

One key factor contributing to these improvements is the sport's multi-directional movements, which require constant acceleration, deceleration, and coordination. Basketball-specific drills, such as sprinting, jumping, and quick lateral movements, may have contributed to the observed agility enhancements. Additionally, the combination of aerobic and anaerobic activities likely played a crucial role in endurance development (Jones & Brown, 2020).

Despite these positive outcomes, some limitations should be considered. The study was conducted over a relatively short period (eight weeks), and long-term effects remain unclear. Additionally, factors such as diet and external physical activities were not controlled, which could have influenced the results. Future research should explore extended training periods and assess the psychological benefits of basketball training on motivation and engagement in physical education. These insights can help optimize sports-based fitness programs for students.

Conclusion

This study demonstrates that structured basketball training is an effective method for enhancing students' physical fitness. The significant improvements observed in endurance, strength, and agility among the experimental group provide strong evidence that basketball-based training can be a valuable component of physical education programs. The rigorous pre- and post-training assessments, including the Cooper test, Illinois agility test, and strength evaluations, confirmed that targeted basketball drills lead to measurable improvements in overall fitness levels. Furthermore, the dynamic and engaging nature of basketball not only improves physical attributes but also fosters essential life skills such as teamwork, discipline, and strategic thinking.

Despite the promising outcomes, the study had limitations, including the short duration of eight weeks and the lack of control over external variables like diet and additional physical activities. Future research should consider longer training periods and a broader range of performance indicators, as well as investigate the psychological impacts of sports-based training. Overall, the findings support the integration of structured basketball programs into educational curricula to promote holistic student development. This research contributes to the growing body of evidence that sports can play a critical role in academic settings, enhancing not only physical fitness but also cognitive and social skills.

Reference

1. Azizov, S. V., & Mahmudjonov, A. A. (2024). Oripov AF SPRINTERLARNI TAYYORLASHDA PSIXOLOGIK TAYYORGARLIKNING AHAMIYATI. *Экономика и социум*, (6-2), 121.
2. Azizov, S. V., Mahmudjonov, A. A., & Oripov, A. F. (2024). SPRINTERLARNI TAYYORLASHDA PSIXOLOGIK TAYYORGARLIKNING AHAMIYATI. *Экономика и социум*, (6-2 (121)), 85-90.
3. Azizov, S. V., Azizova, R. I., Mahmudjonov, A., & Tuxtaboyeva, N. (2024). SPORTCHILARDA O 'YIN JARAYONINI YUQORI DARAJADA IDROK QILISH QOBILIYATINI SHAKLLANTIRISH INTELLEKTUAL TAYYORGARLIKNING ASOSIY VAZIFASI. *Экономика и социум*, (9 (124)), 82-86.
4. Boltobaev, S. A., Azizov, S. V., & Zhakhongirov, S. Z. (2019). THE STUDY OF THE PECULIARITIES OF INDIVIDUALLY-PSYCHOLOGICAL AND SPECIFICALLY STRESSOGENIC CONDITIONS OF SPORTSMEN. *Scientific Bulletin of Namangan State University*, 1(3), 307-312.
5. Boltobaev, S. A., Kostikova, O. V., Azizov, S. V., & Azizov, N. N. (2022). Influence of stress and anxiety on highly qualified athletes. *International journal of health sciences*, 6(S3), 1394-1410. Азизов, С. В., & Габдуллина, А. З. (2024). Технология повышения скоростно-силовой подготовленности спринтеров. *Scientific Impulse*, 2(19), 120-124.
6. Jo'rayev, T. T., Mahmudjonov, A. A., & Shamsitdinova, M. F. (2024). THE EFFECTIVENESS OF USING NATIONAL ACTION GAMES IN DEVELOPING SPORTS ELEMENTS. *MASTERS*, 2, 29-33.
7. Makhmudovich, G. A. (2024). THE IMPORTANCE OF SPECIAL METHODS IN INCREASING THE EFFICIENCY OF SPORTS EXERCISES. *INTERNATIONAL JOURNAL OF SCIENCE AND TECHNOLOGY*, 730-734.

8. Makhmudovich, G. A. (2024). MOVEMENT SKILLS OF YOUNG GYMNASTS AND THE LAWS OF ITS FORMATION. *INTERNATIONAL JOURNAL OF SCIENCE AND TECHNOLOGY*, 751-754.
9. Makhmudovich, G. A. (2024). METHODS OF MONITORING THE PHYSICAL DEVELOPMENT OF HIGH SCHOOL STUDENTS THROUGH GYMNASTICS. *INTERNATIONAL JOURNAL OF SCIENCE AND TECHNOLOGY*, 735-739.
10. G'ofirjonova, A. I. (2022). MILIY HARAKATLI O 'YINLARNI SPORT ELEMENTLARINI O 'ZLASHTIRISHDA QO 'LLASHNING SAMARADORLIGI. *INTERNATIONAL CONFERENCE ON LEARNING AND TEACHING*, 1(9), 171-176.
11. Болтобаев, С. А., Музафарова, Л. М., Азизов, С. В., & Мирзаев, С. (2019). ДВИЖЕНИЯ В БЕГЕ НА ДЛИННЫЕ ДИСТАНЦИИ И В МАРАФОНЕ КАК ПРЕОДОЛЕНИЕ ТРАВМ БЕГУНОВ. *Наука и мир*, 1(12), 37-39.
12. Болтаев, С. А., Азизов, С. В., & Бутаев, З. А. (2016). Роль физической упражнений в формировании здорового образа жизни молодого поколения. In *Теоретические и прикладные проблемы современной науки и образования* (pp. 28-31).

THE SIGNIFICANCE OF NUMISMATIC OBJECTS-COINS IN STUDYING THE SCIENCE OF HISTORY (EXAMPLE OF KUSHAN PERIOD COINS)

Userbayeva Feruza

Student of Chirchik State Pedagogical University

feruzauserbayeva@gmail.com

Abstract: *This article deals with numismatic findings that are important for us in describing and studying historical events. At the same time, this set of opinions is approached on the basis of the opinions within the framework of the importance of studying and researching the coins of the "Kushon period".*

Key words: *reverse, obverse, trade, coin, Vima Kadphiz, Vasedva, metal, Zeus*

Introduction

It is known that in order to know the sources, history, and economy of the civilizations recognized by the most developed world, it is necessary to study their coins and read their inscriptions. Because coins provide us with the most important information after several centuries. It may be a pity that the sources have not reached us completely, but the fact that the coins have preserved relatively well is that they are made of hard metal, and we can see the name of the ruler, the years of the reign, and even pictures. As we have seen, it is important to study the coins that provide us with the most important and most importantly confirmed information. Numismatics, a special study of coins, is also one of the main auxiliary branches of history. In addition, the finding of coins only in the territory of one country or in neighboring regions, distant countries also means economic relations with those countries, and through this, we can get an idea of how developed trade relations are about its geography. Therefore, while studying the history and economy of the Kushan state, it is necessary to pay special attention to the coins. Scientists give certain conclusions after conducting a comprehensive scientific study of the coins found as a result of archaeological research. The identified data definitely record the period of the rulers' lives or the years of their reign. Research and research work is carried out on the information that is not clearly written or has not stopped the process of identification. This makes it possible to study the history of the state in depth and comprehensively.

The main part

It is said that the first coins of the Kushan dynasty were minted in imitation of the Roman emperors during the reign of Kudzula Kadphiz I. Although the Kushan state was not fully established during this period, the official minting of coins began during the reign of Vima Kadphiz or Kadphiz II, the son of Kudzula Kadphiz. The fact that coins are found mainly in present-day Uzbekistan, Tajikistan and the right bank of Bactria means that these regions were part of the state. According to recent studies by numismatists, coins minted by Kadphiz II with the inscription "King of kings - great deliverer" are widespread in India, Afghanistan and Central

Asia. Such coins were also found in Ashgabat, Khorezm, Tashkent oasis, Surkhandarya, Kashkadarya, and Panjikent. There is also information about Kadphiz's relations with the Roman Empire. The rulers aimed to strengthen their rule by minting their own coins, and on the other hand, they tried to control trade relations. The Kushans also established regular coinage from the time of Vima Kadphiz to strengthen control over their territories and internal and external relations. It is also important that money reform was carried out during the reign of Kushan king Vima Kadphiz II.

The new coins are based on gold of different denominations, among which the main national weight is 8.3 grams, 6.7 grams and 2.1 grams, the minted diameter is 23-25 mm, and the weight is 16-17 grams. Apart from them, various imitations of Kushon coins of Khuvishka, Vasedwa and Kanishka are common in former Kushon possessions. They differ from coins not only in the extreme civilization of their images, but also in weight, diameter and craftsmanship. On the obverse part of the coins, the king, whose face is reflected from the side, is standing in front of the altar and praying. This type of image of the priest king is found in all other Kurshan kings. On the reverse side of the coins there is an image of patron deities. The Vima Kadphiz and Vasedwa coins show the Indian goddess Shiva standing next to a bull as the patron goddess. On the coins of Kanishka and Khuvishka, we can see the fire of the Avesta religion as a group of goddesses, the Greek Helios and the Hindu Buddha.

At that time, specially trained people drew the coins and recorded the data, and we can see that they paid great attention to every small detail of the coins. When the rulers put their image on the coin, we can see them portraying themselves as strong, just or like some kind of hero. This is especially evident during the period of the Greco-Bactrian state that ruled our country. We see the imitation of the Greek myths of the ruling circles ruling in this country. If we see the Greek script on the first coins of the Kushans, we see that it was completely changed to the Bactrian script during the time of Kanishka. Another important aspect is that the coins of the Kushan kings originally depicted the statue of Zeus, the main god of the Greeks. According to the analysis of scientists, these coins were minted in Dalvarzintepa. Later, the image of a horse began to be minted instead of Zeus. The image of a horse placed on a coin indicates the emergence of a new state. As soon as the image of the horse appears on the coins, the unknown image of the king on the obverse will be replaced by a specific image of the king. His face is similar to the statues found in Holchayan. On the reverse side of the coin is no longer a horse, but a horseman, a horse among a thousand people, and there are four words written in Greek letters. The first is ruler, the second is Geray, the third word is still unread, and the fourth word is Kushon. Thus, the name of the first ruler from the Kushon clan became clear.

Statues of the Kushan kings Vima Kadphiz and Kanishka also resemble their coin images, but the heads of both statues are not preserved. Coins help us in this matter, that is, we can know how the heads of kings are depicted by looking at the picture on the coins. Since no original portraits or statues of the rulers have been preserved, it is the coins that can provide us with information about their appearance and clothing in order to identify their image. Because if there

are statues and various paintings or pictures, the probability of their preservation is much lower. They may be damaged or not reach us due to natural disasters, but coins are an exception. Due to the fact that the coins are quite durable, it is possible to restore them even after many years, to study and read the images on them or to copy the images. Moreover, from the point of view of that time, the most appropriate way to introduce the image of the ruler to the people was their coins. Because almost all rulers painted their image on the front side of their coins, that is, on the obverse part, and on the reverse side, often a deity, religious temples in that country, or a special role in the ideology of that nation. We can also see images of some animals playing. Literate people read the inscriptions on coins, and illiterate people were content with looking at pictures and inscriptions. However, they did not fulfill their purpose, that is, the images and inscriptions on the coins were involuntarily absorbed into the human mind during circulation.

We can show the coins of Vima Kadviz as a clear example of the influence of coins on the mind and religion of the people. It is known that he was one of the first Kushan kings to conquer northern India and start minting coins. His image is on the obverse, and on the reverse he is depicted standing in front of Nandini, the sacred bull of Shiva. Shiva is also considered the god of dance, storm and fertility. By this, Vima Kadphiz aimed to consolidate and spread his rule among the Indians. Another goddess depicted on coins is Orlogno, who is considered the goddess of war. He is depicted on coins in a long robe. Ribbons flutter around his head and shoulders. His left hand holds a raised sword at his waist, and his right hand holds a spear. There is also an inscription "Orlagno" on the back. As we have seen, the deities depicted on the coins are of national importance and can influence the life and lifestyle of the people. Through these images, the rulers tried to control the people more easily and define their way of life. If we look at some Kushan coins, we can see the following images on them. Vima Kadphiz, in the 2nd half of the first century AD, on the obverse part, stretched his right hand over the mihrab and pulled his left hand to his waist. Image of a horn wearing a long ear with headband. A three-pointed spear on the left side of the coin surface and a gourd on the right side with four-edged lateral plants, the stamp is usually a five-word circular Greek inscription, meaning "King of Kings Vima Kadphis". On Kanishka's coin, on the obverse, there is an image of a standing king with a turban and a long coat. His right hand is stretched out on a sword, and in his left hand he holds a spear. Noteworthy is the inscription "King of Kings Kanishka" written in Bactrian language. While earlier kings used the Greek script, Kanishka was the first to use the local Bactrian script as an official script. If silver coins were minted in Central Asia before the Kushons, even during the early Kushons, the Kushon king Vima Kadphiz established the foundation of gold coinage by reforming it. Many gold coins were issued during this period. These coins were close to Roman gold, which occupied an important place in international trade. It is worth noting that the Kushan state minted many valuable coins. The evidence of our opinion is that hundreds of Kushan copper coins were found only in small rural districts of the Surkhandarya region. Such daily small trade, which has never happened before in Central Asia, is evidence of the development of the people. We see that the coins collected by the common people and played an important role in trade were

of high quality and gained the trust of the public. Because sometimes the coins issued by the rulers may not be used in trade due to low quality or lack of political power. We do not see this among the Kushan kings. Therefore, the quality of coins and the level of political power were high.

Conclusion

The Kushan rulers, who were aware of the conditions for influencing the people's minds and completely dominating trade through coins, mastered the control of the Great Silk Road and the management of the people with the help of these coins. The task of conveying the ideology and ideas of the kings of coins, such as introducing their images to the common people and the general public, also shows how important the coins are as an archaeological find. We must continue to study coins, paying attention to the smallest elements. Because with a small coin, we can open discoveries and come across new names or new information. This will be a basis for us to study the secrets of the past based on the environment of the time.

References

1. A. Sagdullayev. History of Uzbekistan. Tashkent. Wise man-2021.
2. Sh. Pidayev. Coins are a mirror of the era. Tashkent. Uzbekistan-1984.
3. R. Shamsutdinov. Sh. Karimov. Homeland history. Tashkent. East-2010.
4. T. Ernazarova. B. Kochnev. Coins are the bearers of the past. Tashkent. Science-1977.
5. Z. Choriyev. Sh. Shaidullayev. T. Annayev. The emergence and development of writing in the territory of Uzbekistan. Tashkent. Generation of the new century-2007.
6. Sh. Pidayev. The mysterious state of the Kushans. Science. Tashkent-1990.

Akademic Journal of Educational Research (AJER) International scientific journal
Volume 3 Issue 3 March 2025 ajeruz.com
ZAHRIDDIN MUHAMMAD BOBURNING SARKARDALIK FAOLIYATI
HAQIDA MULOHAZALAR

Bo'riyev Sardorbek Elmurod o'g'li
Chirchiq davlat pedagogika universiteti
Tarix yo'nalishi 2-kurs talabasi
ElmuradovichSardorbek@gmail.com

Annotation: *in this article, we can see Zahriddin Muhammad Babur's feeling of loving his homeland very hard to start a career as a captain in a difficult circuit. Other than him, the battles of brogan formed a state of the baburians in India, where özi's sacerdotal activities were shown.*

Keywords: *Timur traps, the work "Boburnoma", the struggle for Samarkand, Javohirla'l Nehru "great Mongol Empire"*

Аннотация: *В этой статье мы видим очень сильное чувство любви к своей Родине, которое Захриддин Мухаммед Бабур испытывал, начиная свою полководческую карьеру в трудный период. Кроме того, в Индии было образовано государство Бабуридов, чьи завоевания привели в другие страны.*

Ключевые слова: *Тимур тузуклари, произведение "Бабурнома", борьба за Самарканд, Джавахирлал Неру "империя Великих Моголов"*

Prezidentimiz aytganidek, hammamizga ayonki, taraqqiyotning tamal toshi ham, mamlakatni qudratli, millatni buyuk qiladigan kuch ham bu ilm-fan, ta'lim va tarbiyadir. Yoshlarni vatanparvarlik ruhida tarbiyalashda buyuk shaxslar bilan ko'proq tanishib ularni ijobiy taraflaridan ruhiy quvvat olishimiz darkordir. Ulardan biri Zahiriddin Muhammad Boburni buyuk sarkardalik shohsupasiga ko'targan asosiy omillar quyidagilardan iborat bo'lgan edi. Avvalo, uning qonida ota-ona tomonidan ham ulug'likka borib tutashdigan chinordek baquvvat ildiz mavjud edi. Katta bobolari bo'lmish ota tomondan Amir Temur Sohibqironga borib tutashsa, ona tarafdan mustahkam tomir Chingizxon va Chingiziylarga borib taqalar edi. Bu etnogenez omillar bo'lsa, o'n ikki yoshdan toj kiyish qismatini bildirar edi. Zahriddin Muhammad Boburni ushbu toju-taxtini turli g'animlar, jumladan ichki, shuningdek tashqi maydondagi tahdid qiluvchi kuchlarga qarshi kurash yosh vorisni jang maydonida qilich serplashga undadi. Bir tomondan o'spirinlikdan yigitlikka qadam qo'yar ekan Bobur Mirzo ulug' bobosi Sohibqiron Amir Temurning "Temur Tuzuklari"da qayd etilgan qo'shinni saflash, uni jangovar bir holatda g'animlarga qarshi jangga olib kirish yoki mustahkam qal'a mudofaasini sindirib uni zabt etish sir-sanoatlarini o'rganishlari muhim ahamiyatga ega bo'ldi. Bunda yosh Bobur Mirzo harbiy tarix ilmi, harbiy san'at xususida ancha mukammal tushunchalarga ega bo'ldi. Biroq Bobur o'zi qatnashib guvoh bo'lgan jangu jadal maydonlarida harbiy tajribalari, hatto muvoffaaqiyatsizlikka sabab bo'lgan mag'lubiyatlaridan ham saboq olishi, irodasini po'latdek mustahkamlab keyingi yuz

beradigan janglarga avvalda yo‘l qo‘yilgan xatolarni takrolamaslikka intilishlari bir vaqtida o‘zining mag‘lubiyati va g‘animining g‘olib kelishlarini harbiy ilm nuqtai nazaridan qiyosiy tahlil etib chiqargan xulosalari uning kelajakda buyuk sarkardalar qatoridan o‘rin olishadi o‘ziga xos maktab vazifasini o‘tadi[1].

Bobur o‘z bobokaloni Amir Temur singari davlatining chegaralarini mustahkamlashga intilgan o‘z yurtini qudratli davlatlar safida bo‘lishini hohlagan turkiy xalqlarning eng kuchli hukmdoridir. Uning faoliyatiga to‘xtalib o‘tadigan o‘tadigan bo‘lsak u umri davomida juda ko‘plab harbiy yurishlarni amalga oshirgan hukmdor sifatida tilga olinadi “Boburnoma” asari bilan jahonning mashhur tarixnavis olimlari qatoridan ham joy oldi. Boburning sarkardalik faoliyati boshlanishi 1494-yilda Toshkent hokimi Sulton Mahmudxon, Samarqand podshosi Sulton Ahmad Mirzo ittifoq tuzib, biri Sirdaryoning janubidan , ikkinchisi shimoldan Axsi ustida qo‘shin tortadilar. Shu orada falokat yuz beradi. Axsi qo‘rg‘onida jar yoqasida turgan Umarshayx Mirzo kaptarxonasi bilan birga qulab, halok bo‘ladi. Shu kundan boshlab u ulug‘ bobosi Amir Temurning buyuk davlatini qayta tiklash va mustahkamlashni maqsad qilib qo‘ydi. Aynan Bobur hayotini ostin-ustun qilib yuborgan ko‘p janglar ham Samarqand bilan bog‘liq. 1495-yilda Samarqand Sulton Ali qo‘lida edi. Ammo amakilari Sulton Mas‘ud va Boysung‘ur Mirzolar ham Samarqand uchun kurash boshlaydilar. Amakivachchalaridan ilhomlangan Bobur ham bu kurash girdobiga qo‘shiladi. Bir muddat Samarqandni qamal qiladi. Ammo do‘stlik va sulh taklifi bilan chiqqan Sulton Alining so‘zini qabul qilib, ortga qaytadi. Boysung‘ur Mirzo esa Samarqandni egallaydi .1497-yilda Bobur yana Samarqandga yurish boshlaydi. Boysung‘ur Mirzo Shayboniyxondan madad so‘raydi. Yetti oy davom etgan jangdan so‘ng Boburning qo‘li baland keladi. Ammo Boburning g‘alaba nashidasi uzoq davom etmaydi. Talon - taroj natijasida Samarqand nochor ahvolga tushib qoladi. Hattoki qo‘shin ta‘minotidan ham qiynalishadi. Natijada, uylarini ham sog‘ingan cherik ahli birin - ketin Andijonga qochib keta boshlaydi. Hatto, ishongan beklari - Ahmat Tanbal, Xonqulli, Ibrahim Bekchik kabilar ham Samarqandni tark etadi[2].

1501 yil aprel oyida Zarafshon yaqinidagi Saripul qishlog‘ida Bobur va Shayboniyxon o‘rtasidagi jangda Bobur mag‘lubiyatga uchraydi. Bobur bu jangdagi mag‘lubiyatning asosiy sababini yordamchi mo‘g‘ul askarlarining xiyonatlarida ko‘rsada, bundan boshqa sabablar ham borligini inkor qilib bo‘lmaydi. Bularning birinchisi, Boburning munajjimlar bashoratiga quloq solishi bo‘ldi. Voqea tavsifi shuki, har ikki tomon 5-6 kun davomida bir-biri qarshisida jangsiz holatda, turli harbiy taktikalar tuzish rejasi bilan turgan. Bobur esa ataylab jangni kechiktirishga uringan. Bunga sabab, Hirotdan Husayn Boyqaro tomonidan yuborilgan Qanbar Ali boshchiligidagi ikki ming atrofidagi yordamchi kuchlar Keshga yetib kelgan bo‘lib, ikki kunda Boburga qo‘shilishi kerak edi. Boburning tog‘asi Sulton Mahmudxonning Sayyid Muhammad boshchiligida yuborgan bir ming besh yuz atrofidagi yordamchi kuchlari ham ertasi kuni tongda yetib kelishi kerak edi. Shunday vaziyatda masalaga munajjimlar aralashib, shu kunda sakkiz

yulduz oraliqda turganligini, agar bir kun o'tsa, ikki hafta davomida sakkiz yulduz dushmanning orqasida bo'lishi, bu esa kechiktirmay jangga kirish va g'alaba qozonish lozimligini anglatadi, deb bashorat qilib, Boburni yordamchi kuchlarni kutmasdan, jangga kirishga da'vat etganlar.

Ikkinchisi esa, harbiy strategiyadagi xatosi va bu borada Muhammad Shayboniyning ustamonligidir. Bunda jang oldidan Bobur qo'shinni odatdagidek safga tizib, eng sara sarkardalari, ichkilar (Odatda ichkilar deb saroyning hukmdorga yaqin amaldorlari aytiladi. "Boburnoma"ning ba'zi o'rinlarida xos soqchilar, tan qo'riqchilar (chuhralar, xosa tobin) ham ichkilar deb ta'riflangan. Shundan kelib chiqadigan bo'lsak, bu o'rinda ham ichkilar xos soqchilar bo'lgan bo'lishi, ehtimol. – A.Z.) va mohir jangchilarni qo'shinning irovul (qorovul, markazda, qo'shinning oldi qismida boruvchi bo'linma) qismida joylashtiradi. Shayboniyxon esa qo'shin qanotlariga tajribali sarkardalar bo'lgan Mahmud sulton, Hamza sulton va Mahdi sulton rahbarligidagi kuchli otliqlarni joylashtirgan. Shayboniyxonning harbiy razvedkasi Boburning harbiy kengashi sirlaridan voqif bo'lgan bo'lishi ehtimol. Chunki, Muhammad Shayboniy asosiy e'tiborni qanotlarga qaratib, to'lg'amani qo'llaganligi, dushmanning harbiy taktikasini oldindan bilganligidan va harbiy razvedkasi yaxshi ishlaganligidan dalolat beradi. Muhammad Shayboniyning boshqa yirik janglari tahlil qilinganda, ularning hammasida ham to'lg'ama usuli ishlatilavermaganligini, dushmanning kuchi, imkoniyati va jang usullariga qarab o'z taktikalarini o'zgartirib turganligini ko'rish mumkin. Jang boshlanishi bilan, Shayboniyxonning qanot qismlari Bobur jangchilarining barong'or va javong'orini ortga surib tashlab, markaz qismning orqasidan yorib kirgan. Natijada, qo'shinning chindovul (oqa qism – aryergard) qismida turgan Bobur asosiy qismdan ajralib qolgan va qurshovga tushib qolmaslik uchun, chekinishga majbur bo'lgan.[3]

U o'z yurti Mavarounnahr hududidan bosh olib chiqib ketgach oz sonli qo'shini bilan juda ko'plab hududlarni bo'ysindiradi. Turkiy xalqlarni butun dunyoga tanitgan Bobur yurishlari ichidan eng kattasi uning Hindiston tomon yurishidir. Boburning Hindiston tomon yurishi hanuzgacha olimlar tomonidan baxs munozaraga sabab bo'lib kelmoqda, uning faoliyatiga chuqurroq to'xtalib o'tadigan bo'lsak Bobur Hindistonni egallash uchun to'rt marotaba harakat qilib ko'rgan. Yani ular Hind sarzaminida Asos slogan markazlashgan davlatning tarixi haqida so'z yuritganda, mavzuni tarixan "Hindga yurishi,,ga zamin yaratgan quydagi uch omil zikridan boshlashni farz deb bildik:

- 1.temuriylar inqirozidan keyin yuzaga kelgan siyosiy, ijtimoiy va iqtisodiy beqarorlik sharoitidagi feodal tarqoqligi asoratlari.
- 2.temuriyzodalarning sobiq saltanat hududida o'z davlatining barpo etish maqsadidagi xatti-harakatlari.
- 3."Hindistonda qotib qolgan diniy aqidalar va turmush asosini tashkil qilgan o'zgarmas ishtimoiy tartibning taraqqiyot jarayonini to'xtatib qo'yilganligi edi[3].

Zahriddin Muhammad Bobur so'ngi yani, 1511-yilda Samarqand yurishi Boburning uchinchi va so'ngi yurishi edi. Eron harbiy qismlari bilan birgalikda Movarounnahrda bostirib kirgan Bobur bu safar ham Samarqandni egallashga muvaffaq bo'ladi, bir necha oy davomida hukmronlik ham qiladi. Ammo ruhoniylarning Boburni shia mazhabini qabul qilganlikda ayiblashlari natijasida avom xalq Boburdan yuz o'giradi. Bobur Samarqandni tashlab chiqib, Kobulga qaytishga majbur bo'ladi. Endi Boburning Movarounnahrda markazlashgan qudratli davlat tashkil etish yo'lidagi orzuumidlari puchga chiqqan edi, ammo tinib-tinchimagan, hech vaqt noumid bo'lmagan Bobur o'z reja, maqsadlarini ona-Vatandan uzoq o'lkalarda ro'yobga chiqarishga qasd etadi, o'z hokimatini temuriylarga qarashli Kobul muzofotidan ham ancha kegaytirish yo'l-yo'riqlarini axtaradi. Ko'p mashvarat va maslahatlar tuzib, fikru mulohazalar qilib, oxiri Hindiston diyorini o'z tasarrufiga kiritish ishiga bel bog'laydi. Bobur tomonidan Shimoliy Hindistonda asos solingan davlat G'arbiy Yevropa tarixiy adabiyotida (taqlid qilingan holda rus olimlarining asarlarida ham) "Mo'g'ullar davlati" va ko'proq "Buyuk mo'g'illar imperiyasi" deb nomlanadi. Aslida, Bobur asos solgan va uning avlodlari tomonidan idora qilingan davlatni tarixiy nuqtayi nazardan "Boburiylar davlati" deb atash maqsadga muvofiqdir.[4]

Insoniyatning abadiyatga mansub buyuk farzandlari safida bu yil tavalludining 542 yilligi nishonlanayotgan Zahiriddin Muhammad Bobur o'z o'rniga ega. Kishilik tarixida Boburchalik shaxsiy imkon, iqtidor va fazilatlari beqiyos kishilar juda kam uchraydi. Bobur, birinchi navbatda, shoh, boburiylar sulolasining asoschisi. Balki, boburiylar jahon tarixida eng uzoq yillar (332 yil) hukmronlik qilgan sulola bo'lib chiqar. U podshoh sifatida lashkar tortib shohlarga xos mag'lubiyatlarning achchiq alamlariyu zafarlarning ulug'vor nashidalarini surishni ko'p marotaba o'z boshidan kechirdi. Otasi singari ulug' himmatli va oliy maqsadli shaxs bo'lganligidan Farg'ona viloyatini kichik joy deb hisoblab, Samarqandga intildi. U

yerda Shayboniixonidan yengilib, Kobulga keldi va keyin Hindistondan bepoyon yirik mamlakat hukmdoriga aylandi. Buyuk shoh Bobur Hindistonda temuriylarga xos ulug' bunyodkorlik an'analari davom ettirdi: muhtasham qasrlar tiklash, ariq-kanallar qaeish, bog'roglar bunyod etish, adabiyot, ilm-fan rivojiga homiylik qilish, elni adolat bilan boshqarish singari fazilatlar keyinchalik Hindistonning buyuk farzandlari tomonidan chinakam ijobiy baholandi. Hindistonning buyuk donishmand farzandi, davlat arbobi Javohirlal Nehru "o'zining "Hindistonning ochilishi" va "jahon tarixiga bir nazar" asarlarida Zahiriddin Muhammad Bobur haqida samimiyatga to'liq ushbu fikrlarni izhor etgan: "Bobur — dilbar shaxs. Uyg'onish davri hukmdorining haqiqiy namunasidir. U mard va tadbirkor odam bo'lgan. Bobur o'ta madaniyatli va jozibali insonlar orasida eng etuk insonlardan

biri edi. U mazhabparastlik kabi cheklanishdan va mutaassiblikdan yiroq edi. Bobur san'at va, ayniqsa, adabiyotni sevardi".[5]

Foydalangan adabiyotlar

1. Raximov J. Zahiriddin Muhammad Boburning buyuk sarkardalik salohiyati / J. Raximov // Zahiriddin Muhammad Bobur hayoti va merosini o'rganish dunyo 164 talqinida xalqaro ilmiy-amaliy konferensiyasi to'plami. Milliy Gvardiyasi harbiy texnik instituti. - 2021 yil 12 fevral 1-qism. – B. 19.
2. N. Jumaxo'ja, I. Adizova "O'zbek Adabiyoti Tarixi" - XVI - XIX asr I yarmi "Noshir" nashriyoti, Toshkent-2019.
3. N. G'. Nizomiddinov. (XVI-XIX asr) Buyuk Boburiylar tarixi. 68-70 bet
Низомиддинов И. Бобирийлар давлати. – Тошкент: Ўзбекистон, 1983.
4. Zamonov A. O'rta asr tarixiy shaxslari hayotining ayrim noma'lum sahifalari. – T.: "BAYOZ", 2020
5. Порсо ШАМСИЕВ, Содиқ МИРЗАЕВ, Эйжи МАНО ва Саидбек ҲАСАНОВ нашрга тайёрлаган "Бобурнома" асарини ҳозирги ўзбек тилига Ваҳоб РАҲМОНОЯ ва Каромат МУЛЛАХЎЖАЕВА табдил қилган. Toshkent 2008

**“BOBURNOMA” – TEMURIYLAR DAVRIDAGI SIYOSIY VA HARBIY
SHAXSLAR FAOLIYATINI O‘RGANISH MANBASI SIFATIDA**

Suyunov Behruz Turg‘un o‘g‘li
Chirchiq Davlat Pedagogika Universiteti
Gumanitar fanlar fakulteti
Tarix yo‘nalishi 2-kurs talabasi
behruz.suyunov15@gmail.com

Annotatsiya: Ushbu maqolada Zahiriddin Muhammad Boburning ilmiy merosi “Boburnoma” da tilga olingan Temuriylar davridagi siyosiy va harbiy jihatdan nufuzga ega bo‘lgan shaxslar va ularning harbiy-siyosiy faoliyati haqida so‘z boradi.

Kalit so‘zlar: “Boburnoma”, diplomatiya, fazilat, Sulton, harbiy shaxs, Shayboniyxon, urush,

Bugungi kun nigohi bilan aytganda taraqqiy etayotgan davlatlar qatorida ekanmiz biz o‘z tariximizni, qonli kichmishimizni kelajak yosh avlodga yetkazishimiz va ularga vatan parvarlik g‘oyalarini sindirishimiz kerak. Prezidentimiz Islom Karimov shuning uchun ham milliy-manaviy qadriyatlarimiz vakillarining tavallud tantanalarini nishonlash xususida shunday yozgan edilar: „Xalqimiz respublikamiz hukumatining Navoiy, Ulug‘bek, Bobur, Mashrab, Furqat, Qodiriy va yurtimizning boshqa buyuk farzandlari yubileylarini o‘tkazish to‘g‘risidagi qororini juda ruhlanib kutib olganliglari bejiz emas.

Bobur ismi taxallus to‘liq ismi – Zahiriddin Muhammad ibn Umarshayx Mirzo (1483-yil 14-fevral, 1530-yil 31-dekabr) – boburiylar sulolasi asoschisi, temuriy shoh iste’dodli sarkarda, o‘zbek mumtoz adabiyotining yirik vakili, shoir, tarixchi, geograf, davlat arbobi. Temuriylarning oxirgi zabardast vakili Zahiriddin Muhammad Bobur 1525-yilgi Panipat jangidan so‘ng shimoliy Hindistonni egallashga muvaffaq bo‘ladi. Boburiylar sulolasi Hindistonda deyarli uch asr mobaynida hukmronlik qilib, ko‘p holda temuriylarning shon-shuhratini bu erda tiklashga muvaffaq bo‘ladilar.

Nihoyat Javaharlar Neru Bobir va uning nabirasi Akbar haqida o‘zining «Hindistonning kashf etilishi» kitobida shunday bahoni bekordan bekorga bergan emas: «Bobur – dilbar shaxs, uyg‘onish davrining tipik hukmdori, mard va tadbirkor odam bo‘lgan. U san’atni va adabiyotni sevardi, hayotdan xuzur qilishni yaxshi kurardi. Uning nabirasi Akbar yana ham dilbarroq va ko‘p fazilatlarga ega bo‘lgan shaxs edi. Mard, jasur, talantli lashkarboshi, rahmdil, shavkatli, idealist va xayolparast, bular bilan bir vaqtda u harakatchan, uz ishini davom ettiruvchilarning ijtimoiy sadoqatiga sazovor bo‘lish uchun xarakat qiluvchi odam bo‘lgan. Sarkarda sifatida u Hindistonning keng territoriyasini uziga bo‘ysundirgan, lekin u bu yutuqlaridan ham mustahkamroq g‘alabani qo‘lga kiritishni, yani odamlarning aqlini va qalbini zabt qilishni uylar edi. Akbar saroyida

bo'lgan portugaliyalik iezuitlarning aytishlariga qaraganda, uning boqishi jozibali bo'lib, « ko'zlari quyosh tushib yorigan dengizday chaqnab turar edi...» deb o'zining fikr mulohazalarini berib o'tadi [1. 26 bet].

“Boburnoma” asari – Eski o'zbek (chig'atoy) tilida yozilgan (1518-1530 y) u dastlab „Boburiya“, „Voqeoti Bobur“, „Voqeanoma“, „Tuzuki Boburiy“, „Tabaqoti Boburiy“, „Tavorixi Boburiy“ kabi nomlar bilan ham atalib kelingan. Boburning o'zi esa „Vaqoye“ va „Tarix“ degan nomlarni ishlatgan. „Boburnoma“ o'zida bayon qilingan voqealar jarayoniga ko'ra 3 qismga: Boburning Movarounnahr (1494-1504), Afg'oniston (1504-1524) va Hindiston (1524-1530) dagi hukmdorlik davriga bo'linadi. Birinchi qismda Boburning otasi-temuriylarning Farg'ona ulusi hokimi Umarshayx Mirzo (1461-1494) xususida hamda Boburning Farg'ona taxtiga o'tirishi (1494-yil iyun), ammo Temuriylar davlatida avj olgan taxt uchun kurash oqibatida o'z ulusidan mahrum bo'lishi (XV-asr 90- yillari), Samarqand uchun Shayboniylarga qarshi olib borgan jangu jadallari (1497-1501) ning behuda ketishi va nihoyat, toju taxtdan butunlay ajrab, Hisor tog'lari orqali taxminan 250 navkar bilan Afg'onistonga yuz tutishi (1504) haqidagi voqealar batafsil zikr qilingan. Ikkinchi qismda Boburning Kobulni zabt etgani, so'ng u yerda mustaqil davlat tuzgani (1508), Eron shohi Ismoil Safaviyning harbiy yordami bilan Samarqandni yana ishg'ol qilgani (1511), lekin shayboniylar (Ubaydulla Sulton, Muhammad Temur Sulton va Jonibek Sulton)dan yengilib (1512), Kobulga qaytgani, keyin esa Hindistonni zabt etishga hozirlik ko'ra boshlagani xususidagi voqealar bayon etilgan. Uchinchi qism esa Boburning Dehli sultoni Ibrohim Lo'diyni mag'lub etib, Shimoliy Hindistonni bosib olgani (1526) va Boburiylar davlatini barpo qilgani haqidagi ma'lumotlardan iborat [2.231bet].

“Boburnoma” asari bugungi kunga qadar ingliz, rus, fransuz, nemis va boshqa tillarda nashr qilindi. Engels (1830-1831yil), Sir William Muir (1825-1905yil) U 1858-yilda **Boburnomaning** qisqacha tarjimasini nashr qildi. Uning tarjimasi juda mashhur bo'lib, asar ingliz tilida yetarlicha tarqaldi. Muirning ishlari Boburning hukmronligi, Hindistondagi siyosat va madaniyatga oid qimmatli tarixiy manba sifatida qaraladi. **Vasily Vasilievich Bartol'd** ham “Boburnoma” ustida ishlagan olimlardan biridir. U 1920-yillarda “Boburnoma” haqida keng ilmiy maqolalar va tadqiqotlar nashr etdi. Bartol'dning asarlari asar haqidagi nazariy va tarixiy yondoshuvlarni shakllantirgan va Boburnoma haqidagi ilmiy doirani kengaytirgan.

Boburning tasviri bo'yicha, uning otasi shunday kishi bo'lgan: «[Umarshayx Mirzo] past buyli, tegirma soqolli, quba yuzlik, tanbal kishi edi. Tunni bisyor tor kiyar edi, andoqkim, bog bog'laturda qornini ichiga tortib boglatur edi, bog borlagandin so'ng o'zini qo'ya bersa, bisyor bo'lur idikim, bog'lari uzulur edi. Kiymog'da va emog'da betakalluf edi, dastorni dastorpech chirmar edi. U zamonda dastorlar tamom chorpech edi, bechin chirmab, aloqa qo'yar edilar. Yuzlar g'ayri devonda aksar mug'uli bo'rk kiyar edi». Bobur Mirzoning o'z otasiga bergan bunday tarifi ham uning qanchalik to'g'ri

suzlig ekanligidan dalolat beradi. Umarshayx Mirzo vafot etgan paytda 39 yoshda edi u kabutarlarga juda ham mehri quygan kishi edi deb o'z asarida shunday yozadi kabutarlarga qarayotganda jordan qulab vafot etdilar deb guvulik beradilar.

“Boburnoma” asarida – Xusayn Boyqaro shaxsi xaqida shunday tarif beriladi: u «qiyiq ko'zlik, sher apdom buyli kishi edi, belidan qo'yi pichka edi. Bovujudkim, ulug' yosh yashab, oq coqoliq bulib edi. Xushrang, qizil yashil abrishimni kiyar edi, qora ko'zi burk kiyar edi yo qalpoq. Axyonan iydilarda kichik eepech dastorni yap-yassi yomon chirmon chirmab, qarqaro o'tarasi sanchib namozga borur edi». Bobur Mirzoning bu so'zlari shuni kursatadikiy Husayn Boyqaro (extiyotsizligi, chiranchiligi, manmanligi va xokazolar) bilan sifatlanadi. XV-asrning ikikinchi yarimidagi Xuroson xaqida gapirar ekan, u shunday deb yozadi: «Sulton Xusayn Mirzoning zamini ajab zamon edi, ahli fazl va benazir eldin Xuroso, bataxis Hiri shahri mamlu edi. Xar kishiningkim bir ishga moshg'ullug'ibor edi, ximmati va g'arazi ul edikim, ul ishni kamolga tepurgay». Shu tufayli ham Bobur buzilgan Xusayn Boyqaro va ununig o'g'illarini qaxr bilan tilga oladi va ularning xalokatli tugashini shunday tariflaydi: «Sulton Xusayn Mirzodek ulug' podshox Hiridek islom shahrining podshoxi bu ajabdurkim, bu o'n to'rt o'g'lidin uchi valladuzino emas edi. Fisq va furj o'zida, o'g'lonlarida va el ulusnda asru shoyi edi. Ushbularning shomatidin edikim, mudoq xonvodadni etti-sekkiz yilda bir Muhammad Zamon Mirzodin uzga osor va alomat qolmadi» deb tariflaydi.

Bobur Mirzo, Shayboniynonni juda qahramonlik fazilatlariga ega, kuchli va jasur bir hukmdor sifatida tasvirleydi. Uning hukmronlik va jangovar fazilatlariga alohida e'tibor qaratadi. Bobur, Shayboniynonni o'zining xarakteri, qat'iyati va strategik aql-zakovati bilan yuksak qadrlaydi. Shayboniynon o'zining o'ta kuchli jangchi va sarkarda sifatida tanilgan. Shayboniynonni o'z zamonasi uchun mukammal bir sarkarda deb hisoblagan, uning davlat boshqarish va jangovar strategiyalariga katta e'tibor qaratgan. Shayboniynonning hokimiyatni qo'lga kiritishi, davlatni barqarorlashtirish va xalqni boshqarishdagi ustaliklarini yuksak baholagan. "Boburnoma"da Bobur va Shayboniynonnning o'rtasidagi raqobatning katta o'rnini bor. Shayboniynon Boburning davlatiga hujum qilib, uning yerlarini egallashga harakat qilgan. Bobur, Shayboniynonni o'zining raqibi va qarshisi sifatida ko'rgan, lekin bir vaqtlar unga nisbatan hurmatini ham bildirgan.

Xisravshox — bu Boburning eng katta raqiblaridan biri bo'lgan va uning tarixiy rivoyatida o'ziga xos o'rin tutgan shaxsdir. Xisravshoxning shaxsiy sifatleri va hukmdorlik fazilatleri haqida Bobur quyidagi tarzda baholaydi: Xisravshoxni dono va jasur, lekin ba'zan siyosiy va harbiy harakatlarda ba'zi noxush xatoliklarga yo'l qo'ygan shaxs sifatida ta'riflaydi. Bobur, Xisravshoxning siyosiy maqsadlaridan va davlat boshqaruviga bo'lgan yondashuvini tahlil qilganida, uni ba'zida o'zini tutishda noaniqlik ko'rsatgan va ba'zi harakatlarda jiddiy kamchiliklarga ega shaxs sifatida ko'rsatadi. Shuningdek, Bobur Xisravshoxning hukmdor sifatida davlatni boshqarishdagi

muvaffaqiyatlari va yutug'leri haqida ijobiy fikrlar bildiradi, lekin uning hukmdorlikdagi ayrim qarorlarini va adolatga bo'lgan yondashuvini tanqid qiladi. Xisravshoxning shaxsiy fazilatleri va xulq-atvori borasida Bobur unga ba'zan badiiy tarzda hurmat ko'rsatgan bo'lsa-da, ba'zan uning siyosiy maqsadlarini qo'llab-quvvatlamagan va ba'zi faoliyatlarini muammoli deb hisoblagan. Xisravshoxning murakkab siyosiy vaziyatlarda qanday qarorlar qabul qilganligi va bu qarorlar qanday ta'sir ko'rsatganligi Bobur uchun bir qator mulohazalar keltirgan.

Bobur Mirzo yana bir shaxs – Badiuzamon haqida o'zining "Boburnoma" sarida shunday so'z yuritadi: Bobur Badiuzamonni yaxshi tarbiya olgan, yuksak axloqiy qadriyatlarga ega, ilm-fan va madaniyatga qiziqqan bir shaxs deb bilgan. Uning nutqidagi va ishlaridagi noziklik, so'zga o'tkirlik, hayotdagi axloqiy prinsiplar Boburning xayolida uning yuksak fazilatlarini aks ettirgan. Shuningdek, Bobur Badiuzamonning o'zini eng yuqori darajada tutishini, rahm-shafqat va adolatni qadrlashini ta'kidlaydi.

"Boburnoma" asarida Bobur Shoh Ismoil haqida o'zining fikrlarini bildirib, uni faliatini yuqori baholagan. Shoh Ismoil, Safaviylar sulolasining asoschisi bo'lib, Bobur bilan siyosiy jihatdan ham, shaxsiy munosabatlarda ham ba'zi o'xshashliklarga ega edi. Bobur Ismoilni o'zining zamondoshi va ba'zan yaqin hamkor sifatida ko'rgan, shuning uchun u uning shaxsiy fazilatleri va hukmdorlik xususiyatlarini ancha yaxshi tariflagan. Bobur, Shoh Ismoilni aqlli, kuchli va jasur hukmdor sifatida ta'riflaydi. U Shoh Ismoilning o'ziga xos xarakterini, kuchli iroda va siyosiy mahoratini yuqori baholagan. Shoh Ismoilning o'z xalqiga bo'lgan e'tibori, hukmronlikdagi ishtiyoqi va harbiy muvaffaqiyatlari Bobur tomonidan hurmat bilan qabul qilingan. Biroq, Bobur Ismoilni ba'zan ortiqcha qattiqqo'l va ba'zi siyosiy qarorlarda xatoliklarga yo'l qo'ygan deb ham tanqid qiladi. Xususan, Shoh Ismoilning diniy jihatdagi siyosati, ya'ni, shia dinining qo'llab-quvvatlanishi va uning kengaytirilgan siyosiy yondashuvi Bobur uchun ba'zi noxush oqibatlariga olib kelgan. Bobur, shuningdek, Ismoilning ba'zi harbiy harakatlarini o'z vaqtida ba'zan aqlli va mantiqiy deb hisoblagan, lekin ba'zan bu qarorlarning natijalari qiyinchiliklarga olib kelganini ham tan olgan. Shoh Ismoil va Bobur urtasida umuman olganda bu ikki sulolalar o'rtasida ancha yaxshi qo'shnichilik a'loqalari bor edi. Bobur Mirzo Samarqandga 1511-yilda qilga yurishida safaviylar bilan ittifoq tuzib harakat qilganligi ham bunga yaqqol misol desak mubolag'a bulmaydi.

Xulosa qilib aytganda Zahiriddin Muhammad Bobur o'z davrining har tomonlama yetuk va siyosiy arbobi, unga xos yuksak fazilatlaridan biri shuki o'z vatanini sevish unga muxabbat xissi juda ham kuchli edi. Bobur Mirzo o'z asari "Boburnoma" da ketirilgan yuqoridagi shaxslar ularning faoliyati haqida ro'y-ros fikr bildiradi. Bundan ko'rinib turibdiki Bobur Mirzo rostguy, mard, jasur, haqdil sifatlarga ega bulgan o'z zamoninig yetuk shaxsi edi desak adashmagan bulamiz.

1. Hasanov Saidbek. Zaxiriddin Muhammad Bobur. – Toshkent: Sharq, 2011. 25-bet.
2. Zahiriddin Muhammad Bobur/ “Boburnoma”/ Toshkent – 1960 yil
3. “Boburnoma”/ Toshkent “Sharq” nashriyoti – matbaa aksiadorlik kompaniyasi bosh tahririyati. 2002-yil,
4. Gulbadanbegim “Xumoyunnoma”. “Fan” nashriyoti. T., 1959, 24-bet.
4. Fayziev Turg'un. Temuriylar shajarasi. T., “Yozuvchi”. 1995, 231-bet

**MUTAXASSISLIK FANLARINI O'QITISHDA ZAMONAVIY AXBOROT
TEXNOLOGIYALARINING AHAMIYATI**

Zuhra Jo'rayeva Jalol qizi

Chirchiq davlat pedagogika universiteti

Tarix yo'nalishi 2-bosqich talabsi

t.f.n., professor Y.X.Gaffarov

jurayevazuhra2303@gmail.com

Аннотация: В данной статье анализируется значение современных информационных технологий в преподавании специализированных предметов и их роль в образовательном процессе. В статье освещена роль технологий в интерактивном обучении, представлении учебных материалов, дистанционном обучении, развитии навыков и формировании творческого мышления. Также рассматриваются возможности использования информационных технологий для связи учащихся с глобальным научным сообществом и принятия решений на основе анализа данных. Статья демонстрирует, как преподаватели могут эффективно применять современные технологии в учебном процессе и подчеркивает их значимость для повышения качества образования.

Ключевые слова: Google Classroom, Moodle, виртуальный, CAD (Computer-Aided Design), интерактивный, симуляция

Annotation: This article analyzes the importance of modern information technologies in teaching specialized subjects and their role in the educational process. The article highlights the role of technologies in interactive teaching, presenting course materials, distance learning, developing skills, and fostering creative thinking. It also shows the opportunities provided by information technologies to connect students with the global scientific community and make decisions based on data analysis. The article demonstrates how teachers can effectively apply modern technologies in the teaching process and emphasizes their importance in improving the quality of education.

Keywords: Google Classroom, Moodle, Virtual, CAD (Computer-Aided Design), interactive, Simulation

KIRISH

Yurtimizning rivojlanishi uchun olib borilayotgan keng ko'lamli ishlar har bir sohada sezilarli iz qoldirmoqda. Xususan, uzluksiz ta'lim tizimi yaratish, jamiyatda o'rniga ega, mustaqil fikrlay oladigan va ijodkor shaxslarni kamol toptirish masalasi eng muhim yo'nalishlardan biri bo'lib qolmoqda. Prezidentimiz Sh.M. Mirziyoyev rahbarligida hukumatimiz tomonidan ta'lim tizimining zamonaviylashtirilishi, yoshlarni vatanparvarlik ruhida tarbiyalash, innovatsion fikrlashga undash kabi yuksak maqsadlar ko'zda tutilgan.

Shu bilan birga, ta'lim vositalarining ahamiyati yanada ortmoqda. Tarix darslari, ayniqsa, o'quvchilarga o'rganishning samarali usullarini taqdim etishda

texnologiyalardan foydalanishning oʻrni katta. Taʼlim texnika vositalari nafaqat oʻquvchilarning bilimlarini oshirishga, balki darslarni qiziqarli va samarali oʻtkazishga yordam beradi. Oʻquvchilarning materialni oʻzlashtirish darajasi yuqori boʻlishi uchun darsning har bir daqiqasi jiddiy oʻylangan va rejalashtirilgan boʻlishi zarur.

METODOLOGIK TAHLIL VA NATIJA

Oʻzbekiston Respublikasining “Taʼlim toʻgʻrisida”gi Qonunida taʼlim sohasidagi davlat siyosatining asosiy prinsiplari aniq belgilangan. Taʼlimning insonparvar va demokratik xarakterda boʻlishi, uzluksiz va izchil rivojlanishi, bilim va isteʼdodga boʻlgan ehtiyojni ragʻbatlantirish kabi tamoyillar jamiyatimizda oʻquvchilarning faqat bilim olishini emas, balki ularning maʼnaviy va axloqiy tarbiyasini ham taʼminlashga qaratilgan.

Axborotlashtirish masalalari quyidagilardan iborat:

- uyali portativ shaxsiy kompyuterlar(UPSHK)larning roli oʻrnini aniqlash;
- ularga didaktik talablarning qoʻyilishi;
- UPSHK bilan ishlashni talabalar va oʻqituvchilarga foydalanuvchi darajasida oʻqitish;
- ulardan taʼlim jarayonida foydalanishning uslubiy muammolarini hal qilish;
- masofali oʻqitishni taʼminlash uchun axborot muhitini yaratish;
- foydalanishni taʼminlash uchun infrastrukturani yaratish. Uyali portativ shaxsiy kompyuterlar oʻquv jarayonida quyidagi maqsadlarda qoʻllanilishi mumkin:
 - avvaldan tanishish va mustaqil ishlash uchun elektron shaklda bajarilgan oʻquv-uslubiy material va darsliklar, xrestomatiyalar, ki- toblar, maqolalar;
 - mustaqil ishlar, loyihalar, maqolalar, insholar uchun maʼlumotlar omborini tayyorlash;
 - oʻz-oʻzini sinash, oʻquv dasturlari bilan ishlash;
 - oʻquv ishlarini rejalashtirish, elektron kundalik, mashgʻulotlar jadvali, telefonlar va manzillar (organayzer);
 - maʼlumotlar ombori: qoʻllanmalar, tarjimonlar, oʻrgatuvchi axborot tarmoqlarida ishlash.
- dasturlar;

Taʼlimni axborotlashtirish taʼlim-tarbiyaning pedagogik-psixologik maqsadlarini amalga oshirishga yoʻnaltirilgan zamonaviy axborot texnologiyalaridan foydalanishni, taʼlim sohasida ularni yaratish amaliyoti va metodologiyasi bilan taʼminlashni nazarda tutadi [1, 154-156-b].

Darslarda oʻquvchilarga faqat tarixiy faktlar va voqealarni oʻrgatish kifoya emas. Ular oʻz davrini, oʻzining tarixiy oʻrnini anglab yetishi, shuningdek, zamonaviy dunyoqarashni shakllantirish zarur. Buning uchun esa, taʼlim tizimi doimiy ravishda yangilanib, texnologiyalar bilan uygʻunlashtirilishi lozim. aʼlim tizimi, ayniqsa tarix

fanini o'qitishda zamonaviy axborot texnologiyalaridan foydalanish, o'quvchilarga o'z bilimlarini yanada chuqurroq o'zlashtirish imkonini yaratadi. Kompyuterlar, interaktiv doskalar, multimedia materiallari va boshqa elektron vositalar o'quvchilarning ta'lim olish jarayonini yanada qiziqarli va samarali qilishga yordam beradi. Masalan, tarix darslarida o'quvchilarni qadimgi sivilizatsiyalar bilan tanishtirishda 3D modellar va virtual ekskursiyalar yordamida ularga haqiqiy tarixiy joylarni ko'rsatish mumkin. Bu o'quvchilarning tarixiy voqealarni tushunishlarini osonlashtiradi va ularni o'rganishga yanada ko'proq qiziqtiradi.

Prezidentimizning ta'lim tizimini takomillashtirish bo'yicha olib borayotgan siyosati aynan shu yo'nalishda amalga oshirilmoqda. Hukumat tomonidan ta'lim sohasida olib borilayotgan islohotlar ta'limning sifatini oshirishga, o'quvchilarning ijodiy fikrlash qobiliyatini rivojlantirishga qaratilgan. Innovatsion texnologiyalarni o'qitishda qo'llash, o'quvchilarga o'z bilimlarini amaliyotda sinab ko'rish imkoniyatini beradi. Shu sababli, tarix fani o'qituvchilari o'z darslarida zamonaviy axborot texnologiyalarini qo'llashga harakat qilishlari zarur.

O'zbekiston Respublikasining "Ta'lim to'g'risida"gi Qonuni, shuningdek, ta'lim tizimining demokratik va insonparvar xususiyatini ta'minlashga qaratilgan. Bu qonunda ta'limning uzluksiz va izchil bo'lishi, barcha fuqarolar uchun ta'lim olish imkoniyatining ochiqligi ta'minlanishi kerakligi ko'rsatilgan. Ta'lim tizimining dunyoviy xarakterda bo'lishi ham muhim ahamiyatga ega, chunki bu o'quvchilarning ma'naviy va axloqiy jihatdan to'g'ri yo'nalishda tarbiyalanishiga xizmat qiladi.

Mutaxassislik fanlarida axborot texnologiyalaridan foydalanish misollari:

Tarix: Tarix fanini o'qitishda interaktiv vositalar, masalan, virtual muzeylar, tarixiy kartalar va arxivlar yordamida o'quvchilarga tarixiy jarayonlarni tushunishda yangi imkoniyatlar yaratadi. O'quvchilar o'zlari mustaqil ravishda tarixiy manbalarni tahlil qilib, voqealar orasidagi bog'liqlikni aniqlashadi. Tarix fanida axborot texnologiyalaridan foydalanish o'quvchilarga tarixiy jarayonlarni yanada chuqurroq tushunishga yordam beradi. Interaktiv vositalar va virtual manbalar orqali o'quvchilar tarixiy voqealarni o'z nuqtai nazaridan tahlil qilib, mustaqil fikr yuritishga o'rgatiladi. Bu esa nafaqat tarixiy bilimlarni, balki o'quvchilarning tanqidiy va ijodiy fikrlash qobiliyatlarini ham rivojlantiradi.

Muhandislik: Muhandislik fanlarida CAD (Computer-Aided Design) dasturlari, 3D modellashtirish va simulyatsiya dasturlari yordamida o'quvchilar murakkab texnik jarayonlarni tushunish va loyihalarni yaratishda amaliy ko'nikmalarni rivojlantadilar [2,140-b]. Muhandislik fanlarida axborot texnologiyalarining roli katta ahamiyatga ega, chunki ular o'quvchilarga murakkab texnik jarayonlarni tushunishda va loyihalarni yaratishda amaliy ko'nikmalarni rivojlantirishda yordam beradi

Tibbiyot: Tibbiyot fanida virtual anatomiya modellaridan foydalanish, masalan, tibbiy video darslar, tibbiy amaliyotlar va simulyatsiya dasturlari orqali o'quvchilar tibbiy

bilimlarni amaliy tarzda o'rganadilar [3, 123-b]. Tibbiy video darslar, tibbiy amaliyotlar va simulyatsiya dasturlari orqali o'quvchilar real hayotdagi tibbiy holatlarni simulyatsiya qilib, amaliy tajriba orttiradilar. Masalan, jarrohlik amaliyotlari yoki favqulodda vaziyatlarda tibbiy yordam ko'rsatish bo'yicha simulyatsiyalar orqali o'quvchilar o'z bilimlarini sinab ko'rishlari, xatoliklarni aniqlashlari va to'g'ri qarorlar qabul qilishni o'rganadilar. Bu texnologiyalar tibbiyot sohasida o'quvchilarning kasbiy tayyorgarligini oshirishda va real sharoitlarda muvaffaqiyatli ishlashga tayyorlashda katta ahamiyatga ega. Tibbiyotda axborot texnologiyalarining qo'llanilishi o'quvchilarga tibbiy bilimlarni chuqurroq o'rganish va amaliy tajriba orttirish imkonini beradi. Virtual anatomiya modellaridan foydalanish va simulyatsiya dasturlari tibbiy amaliyotlarni xavfsiz va samarali tarzda o'rganishga yordam beradi, bu esa kelajakdagi shifokorlarning professionallik darajasini oshiradi.

Matematika: Matematika fanida axborot texnologiyalaridan foydalanish, masalan, onlayn masalalarni yechish platformalari va interaktiv doskalar yordamida o'quvchilar matematik modellarni yanada samarali o'rganadilar.

Misol sifatida, O'zbekistonda ta'limda axborot texnologiyalarining muvaffaqiyatli qo'llanilishi haqida gapirish mumkin. O'zbekistonda axborot texnologiyalarini ta'limga integratsiya qilish bo'yicha bir qancha loyihalar amalga oshirilmoqda, jumladan, Moodle va Google Classroom kabi platformalar yordamida masofaviy o'qitish tizimi joriy etildi [4]. O'zbekistonda ta'limda axborot texnologiyalarining muvaffaqiyatli qo'llanilishi ta'lim sifatini oshirishga, o'qitish jarayonini samarali va qulay qilishga yordam beradi. Moodle va Google Classroom kabi platformalar masofaviy ta'limni amalga oshirishda katta ahamiyatga ega bo'lib, o'qituvchilar va o'quvchilarga interaktiv va samarali o'qitish imkoniyatlarini yaratmoqda. Bu tizimlar ta'lim jarayonini modernizatsiya qilishda va o'quvchilarning bilimlarini mustahkamlashda muhim vosita bo'lib xizmat qilmoqda. O'zbekistonda ta'limda axborot texnologiyalarining muvaffaqiyatli qo'llanilishi, o'qitishning yangi usullarini yaratishga va ta'lim jarayonini zamonaviylashtirishga imkon beradi. Moodle va Google Classroom kabi platformalar yordamida, masofaviy o'qitish tizimi nafaqat o'qituvchilarga, balki o'quvchilarga ham o'z bilimlarini mustahkamlash, o'qitish jarayoniga samarali tarzda jalb bo'lish imkoniyatini taqdim etadi. Shuningdek, bu tizimlar yordamida o'qituvchilar o'z o'quvchilarini individual tarzda kuzatib borish, ularning yutuqlari va qiyinchiliklarini aniqlash imkoniga ega bo'ladi, bu esa o'z navbatida o'qitish sifatini yanada yaxshilashga olib keladi.

O'zbekiston hukumati va ta'lim muassasalari bu texnologiyalarni qo'llash orqali ta'lim tizimini global talablar va innovatsion yondashuvlarga moslashtirishga intilishmoqda. Masalan, digital ta'lim resurslari va onlayn platformalar yordamida o'quvchilarning bilim olish jarayoni yanada qulay va samarali bo'lib bormoqda. Shu bilan birga, masofaviy ta'lim o'quvchilar uchun vaqt va joydan qat'iy nazar o'qish imkoniyatini yaratib, o'qitishning teng imkoniyatlarini ta'minlaydi. O'quvchilarning bilimlarini sinovdan

o'tkazish, o'zlashtirilgan materiallar bo'yicha interaktiv testlar o'tkazish hamda maxsus kurslar yaratish imkoniyatlari Moodle va Google Classroom kabi platformalarda mavjud. Bu esa ta'limda sifatni oshirish va o'quvchilarning bilim darajasini oshirishga yordam beradi. O'zbekistonning ta'lim sohasida axborot texnologiyalarining muvaffaqiyatli qo'llanilishi nafaqat o'quvchilarning bilim darajasini oshiradi, balki ularning umumiy rivojlanishiga ham ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Shunday qilib, O'zbekistonda axborot texnologiyalarining ta'lim tizimiga muvaffaqiyatli integratsiya qilinishi, ta'lim jarayonini samarali, interaktiv va shaxsiylashtirilgan qilishga imkon yaratmoqda. Bu o'z navbatida ta'lim sifatini oshirish, o'qitish samaradorligini ta'minlash va o'quvchilarning bilimlarini mustahkamlashda muhim ahamiyatga ega. Bu yo'nalishda amalga oshirilayotgan loyihalar, davlat tomonidan ko'rsatilayotgan e'tibor va innovatsion yondashuvlar ta'limni global standartlarga mos ravishda rivojlantirishga xizmat qilmoqda.

Axborot texnologiyalarining ta'limda qo'llanilishining asosiy vositalari interaktiv platformalar va onlayn resurslardir. Misol uchun, Google Classroom va Moodle kabi platformalar o'qituvchilarga darslarni rejalashtirish, talabalar bilan muloqot qilish va baholashni osonlashtiradi. Bu platformalar yordamida o'qituvchilar dars materiallarini yuklab berish, testlar o'tkazish va talabalar bilan onlayn muloqot qilish imkoniyatiga ega bo'ladilar [5]. Axborot texnologiyalarining ta'limda qo'llanilishi o'qitish jarayonini samarali va interaktiv tarzda tashkil etishga yordam beradi. Ushbu texnologiyalar orasida interaktiv platformalar va onlayn resurslar eng muhim vositalardan hisoblanadi. Misol uchun, Google Classroom va Moodle kabi platformalar ta'lim tizimida keng qo'llanilmoqda va o'qituvchilarga darslarni rejalashtirish, talabalar bilan muloqot qilish, hamda baholashni osonlashtirish imkonini beradi.

Google Classroom-bu o'qituvchilarga o'quv materiallarini onlayn tarzda taqdim etish, topshiriqlarni berish va talabalar bilan real vaqt rejimida muloqot qilish imkonini beruvchi platformadir. O'qituvchilar darslarni rejalashtirib, o'quvchilarga turli topshiriqlarni taqdim etishlari, testlar va viktorinalar o'tkazishlari mumkin. Shuningdek, bu platforma o'qituvchilarga talabalar ishlarini baholash, ularning ishlash jarayonini kuzatish va individual yordam ko'rsatish imkonini yaratadi.

Moodle esa yanada kengroq imkoniyatlarga ega bo'lgan ta'lim platformasi bo'lib, o'qituvchilarga darslarni yaratish, talabalar bilan muhokama qilish, testlar va sinovlar o'tkazish, forumlar va guruh muhokamalarini tashkil etish imkonini beradi. Moodle o'qituvchilarga o'quvchilarni turli xil materiallar bilan ta'minlash, masalan, video darslar, interaktiv testlar, slaydlar va boshqalar orqali, o'qish jarayonini yanada jonlantirish imkonini yaratadi. Moodle va Google Classroom kabi platformalar o'qitish va o'quvchilarning bilimlarini baholashni yanada samarali va qulay qilishga xizmat qiladi. Google Classroom va Moodle kabi interaktiv platformalar o'qituvchilarga darslarni rejalashtirish, talabalar bilan muloqot qilish va ularning bilimlarini baholashni ancha osonlashtiradi. Bu platformalar yordamida o'qituvchilar dars materiallarini yuklab berish,

testlar o'tkazish va talabalar bilan onlayn muloqot qilish imkoniyatiga ega bo'ladilar. Shuningdek, bu texnologiyalar o'qitish jarayonini yanada interaktiv va samarali qilishga yordam beradi, o'quvchilarning o'zlashtirish darajasini oshiradi va ta'lim sifatini yaxshilaydi.

Multimedia vositalari, masalan, video darslar, interaktiv doskalar va podkastlar yordamida o'qitish jarayonini yanada samarali qilish mumkin. O'quvchilar video va audio materiallar yordamida murakkab tushunchalarni osonroq anglaydilar. Interaktiv doskalar esa o'qituvchilarga darsni dinamik tarzda o'tkazish imkonini beradi.

Virtual haqiqat (VR) va kengaytirilgan haqiqat (AR) texnologiyalari mutaxassislik fanlarini o'qitishda katta imkoniyatlar yaratadi. Masalan, tibbiyotda VR yordamida talabalar inson organizmini interaktiv tarzda o'rganishlari mumkin. AR texnologiyalari esa o'quvchilarga matematik va fizika fanlarida amaliy tajriba qilish imkoniyatini beradi [6, 233-240-b].

Simulyatsiya dasturlari o'quvchilarga xavfsiz muhitda amaliy tajriba o'tkazish imkonini beradi. Masalan, muhandislik va tibbiyotda simulyatsiya dasturlari yordamida o'quvchilar murakkab jarayonlarni amalda sinab ko'rishlari mumkin.

Axborot texnologiyalarini ta'lim jarayonida qo'llashning peda- ogik - psixodogik omillari O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mah- amasining 2002 yil 6 iyunda qabul qilgan "Kompyuterlashtirish anada rivojlantirish va axborot kommunikatsiya texnologiyalarini oriy etish chora-tadbirlari to'g'risida" gi Qarori axborotlashtirishning milliy tizimini shakllantirish, barcha sohalarida zamonaviy axborot exnologiyalarini joriy etish va undan foydalanish, jahon axborot resurslaridan bahramand bo'lishni kengaytirishga zamin yaratadi. Fan va texnikaning jadal rivojlanishi jamiyat hayotining barcha sohalarini axborotlashtirishga asos yaratdi. Mamlakatning iqtisodiyotdagi, insonlar hayoti va jahon hamjamiyatidagi o'rni axborot-texnologik rivojlanishning holatiga bog'liq bo'lib qolmoqda. Zamonaviy texnologiyalarning rivojlanish holati birinchi navbatda jamiyatning intellektual salohiyatiga, jumladan, ta'lim sohasining rivojlanishiga bog'liq.

Ta'lim mazmuni va sifati masalalari jamiyatda ustuvor yo'nalish sifatida qaralmoqda. Dunyoning rivojlangan va rivojlanayotgan mamlakatlarida ta'limni axborotlashtirishga alohida e'tibor qaratil- moqda. Ta'limni rivojlantirish, uning samaradorligini oshirish yo'l- lari izlanmoqda, ta'limda yangi axborot texnologiyalarini joriy etish ta'lim sohasidagi islohotlarning diqqat markazidan o'rin olgan. Jahonda masofaviy o'qitish ochiq ta'lim tizimining muhim bo'g'ini sifatida keng quloq yozmoqda.

Har qanday ta'lim tizimi ma'lum bir ijtimoiy, ilmiy-texnik, iqtisodiy, madaniy va nihoyat, siyosiy muhitda shakllanadi va rivojlanadi. Bu muhitlarning eng ustuvori va ijtimoiy-iqtisodiy omil sanaladi. Ilmiy-texnik taraqqiyot, madaniy va siyosiy muhit ijtimoiy-iqtisodiy o'zgarishlarni rivojlantirishi yoki sekinlashtirishi mumkin. Ta'lim

tizimi jamiyatning ijtimoiy-iqtisodiy va madaniy rivojlanishining asosiy vazifalarini amalga oshirishga xizmat qiladi, chunki maktab, oliy ta'lim muassasi insonni iqtisodiyot, madaniyat, siyosiy hayotda faol faoliyat ko'rsatish uchun tayyorlaydi. Shuning uchun ham maktab va oliy ta'lim muassasasi ta'limning tayanch bo'g'ini sifatida muhim ahamiyat kasb etadi [7, 163-b]. XXI asrda ta'lim vositalari bo'yicha katta o'zgarishlar yuz berdi. Hozirgi zamon axborot va kompyuter texnologiyalarining imkoniyatlari, global internet tarmog'ining paydo bo'lishi va inso- niyatning ko'p qirrali faoliyatiga kirib borishi munosabati bilan yanada keskin ortib ketdi. Global internet tarmog'ining keskin rivoj- lanishi imkoniyatlaridan foydalanish ochiq ta'lim tizimini vujudga keltirmoqda.

Ta'limning an'anaviy modelidagi "o'qitish vositalari" tushun- chasidan insoniyat pedagogik amaliyot faoliyatida "ta'limiy muhit" tushunchasiga, keyinroq esa "ta'limiy baza" va nihoyat axborot - kommunikatsiya jarayonlarining rivojlanish davrida joriy qilinadigan "yagona axborot ta'limi bazasi" tushunchasiga o'tilmoqda. Axborot va kommunikatsiya texnologiyalarining dunyo miqyosida rivojlanishi, inson turmushining turli jihatlarida, jumladan iqtisodiy, siyosiy, madaniy hamda ta'lim jabhalarida bir-birlariga bog'liqliklarining keskin namoyon bo'lishiga olib keldi.

Shakl va mazmunning rang-barangligi imkoniyati va shaxsiy xususiyatidan kelib chiqib taklif etilayotgan hollardan tanlash imkoniyatini beradi. Bunday imkoniyat ta'lim tizimida ham o'z aksini topishi zarur. Har xil metodlarda o'qitish bunday muammoning yechimi bo'la oladi.

O'quv mashg'ulotlarining o'quvchilarni tarix fanlari va ular bo'yicha berilgan topshiriqlar majmuasi bilan hisoblashishga to'g'ri keladigan qilib tashkil etilishi ko'plab muammolarni keltirib chiqa- radi. Bunday holda o'quvchilar biron bir fanga o'zlarining diqqat e'tiborini to'liq qarata olmaydilar. Bunday notugalliklarni bartaraf etishda, bugungi kunda keng tatbiq etilayotgan modulli o'qitish eng yaxshi yechim hisoblanadi.

XULOSA

Xulosa o'rnida shuni aytish joizki zamonaviy axborot texnologiyalari mutaxassislik fanlarini o'qitishda ulkan imkoniyatlar yaratmoqda. Ushbu texnologiyalar o'quvchilarga yangi bilimlarni o'zlashtirishda, murakkab tushunchalarni anglashda va amaliy ko'nikmalarni rivojlantirishda yordam beradi. Axborot texnologiyalarining ta'lim jarayoniga integratsiyasi ta'lim sifatini oshirish bilan birga, o'quvchilarning motivatsiyasini kuchaytiradi va o'qituvchilarga dars jarayonlarini samarali boshqarish imkonini beradi. Masalan, virtual laboratoriyalar va simulyatsiya dasturlari o'quvchilarga murakkab tajribalarni xavfsiz va samarali o'rganish imkoniyatini taqdim etadi. Shuningdek, onlayn ta'lim platformalari, masalan, Moodle yoki Google Classroom, o'qituvchilarga dars materiallarini ulashish, testlar tashkil qilish va talabalar bilan muloqot qilishda qulaylik yaratadi. Kelajakda axborot texnologiyalarining ta'limga ta'siri yanada kuchayishi kutilmoqda. Sun'iy intellekt va boshqa ilg'or texnologiyalar

yordamida ta'lim jarayonlari yanada shaxsiylashtirilgan, interaktiv va samarali bo'lishi mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Ya. X. G'afforov, J. N. Abdurahmonova., S. A. Toshtemirova. Mutaxassislik fanlarini kasbga yo'naltirish metodikasi, Toshkent., "MALIK PRINT CO", 2021 -yil., 154-156-betlar.
2. Toshpo'latov T., G'afforov Ya. Tarix o'qitish metodikasi. T.: "Universitet" 2002-yil 140-bet.
3. **Karimov, O. T.** *Pedagogik texnologiyalar va ularning ta'lim jarayonida qo'llanilishi.* Toshkent: O'qituvchi nashriyoti.2020 yil, 123-bet.
4. Abdurazzoqova D. Interfaol metodlar: nazariya, amaliyot, tajriba. Pedagoglar uchun qo'llanma. Toshkent: 2013-yil.
5. Abduqodirov A., Ishmuhammedov R. Ta'limda innovatsion texnologiyalar. Toshkent: 2008.
6. Brown, A., & Green, T. (2019). Virtual Reality in Medical Education: A Case Study. *Journal of Medical Education*, 32(4), 233-240.
7. G'afforov Ya.X. Tarix o'qitish metodikasi.T.Turon Iqbol, 2022-yil,163-bet.

Bo'riyev Sardorbek Elmurod o'g'li
Chirchiq davlat pedagogika universiteti
Tarix yo'nalishi 2-bosqich talabasi
Elmuradovichsardorbek@gmail.com
[+998930022816](tel:+998930022816)

Annotatsiya: Ushbu maqolamizda Psixologiyaning hozirgi kundagi ahamiyati va pedagogik psixologiyaning bizgacha bo'lgan tarixi undan bizning hududimizda yashagan buyuk mutafakkir olimlar shu soha bo'yicha katta hissa qoshgan ilm egalari psixologiya fanining metodlar bilan ishlash ular qanday turlarga bo'linishi haqida qisqacha ma'lumot berilib o'tilgan.

Аннотация: в этой статье рассматривается актуальность психологии и история педагогической психологии до США. Великие мыслители, жившие в нашей стране, внесли значительный вклад в развитие науки. Они работали в области психологии и делили её на типы.

Annotation: in this article, the current importance of Psychology and the pre-US history of pedagogical psychology are summarized from it, the great thinker scientists who lived in our area have made a significant contribution to the field of science owners of psychology working with methods on what types they are divided into.

Kalit So'zlar: O'quv zallari, Peterburgdagi muzey, eksperimental laboratoriya, ommaviy jurnallar.

Ключевые слова: читальные залы, музей в Петербурге, экспериментальная лаборатория, публичные журналы.

Keywords: reading rooms, museum in St. Petersburg, experimental laboratory, public journals.

Pedagogik psixologiya fan sifatida XIX asrning ikkinchi yarmida tarkib topadi. XIX asrning 60-yillarida xalq ommasi orasida bilimlarni tarqatishga qaratilgan tashkilotlar paydo bo'la boshladi. Bu davrda talabalarning tashabbusi bilan dehqon va hunarmandlarga ta'lim beradigan kattalarning yakshanbalik maktablari paydo bo'la boshladi. Shuningdek, dastlabki xalq kutubxonalari va o'quv zallari (qiroatxonalar), mehnatkashlar uchun tekin kutubxonalar tashkil etildi; umumta'lim, amaliy va kasbiy bilimlarni ommalashtirishning keng tarqalgan shakllaridan biri xalq o'qishlari o'tkazila boshlandi. Pedagogika va psixologiya ilmi jamiyat taraqqiyotining ajralmas qismi bo'lib, insonning intellektual va ma'naviy rivojlanishini ta'minlashda muhim rol o'ynaydi. XXI asrda bu sohalar tezkor sur'atlar bilan rivojlanib, ta'lim tizimi va inson psixologiyasi tushunchalariga yangi yondashuvlarni olib kirmoqda. Zamonaviy texnologiyalar, innovatsion usullar va ilmiy tadqiqotlar pedagogika hamda psixologiya sohalarida inqilobiy o'zgarishlarga sabab bo'lmoqda. Bu o'zgarishlar nafaqat o'qitish metodlari,

balki o'quvchilarning psixologik rivojlanishiga ham katta ta'sir ko'rsatmoqda. Xalq ta'limining rivojlanishida pedagogik muzeylarning tashkil etilishi katta ahamiyatga ega bo'lgan. Bunday muzey nafaqat Rossiyada, balki butun dunyoda dastlab 1864-yilda Peterburgda harbiy-o'quv yurtlarining Pedagogik muzeyi tashkil etilgan. Dastlab muzey faqat xorijda nashr etiladigan o'quv qo'llanmalarni tizimlashtirish, mamlakatimizda yaratiladigan o'quv qo'llanmalarni ishlab chiqish, o'qitishning ilg'or metodlarini ommalashtirish bilan shug'ullangan. Keyinchalik muzeyda katta 452 ilmiy tadqiqot ishlari olib borilgan, pedagogika fanining dolzarb muammolarini ishlab chiqadigan jamoatchilik ilmiy markaziga aylantirildi. Bu yerda pedagogik psixologiya bo'yicha Rossiyada birinchi eksperimental laboratoriya tashkil etildi. Keyinchalik ta'lim va tarbiyaga oid kitob, dastlabki pedagogik jurnallar nashr etila boshladi. Ular sirasiga «Tarbiya jurnali», «O'qituvchi», «Rus pedagogik xabarnomasi», «Maktab va oila», «Ta'lim va tarbiya» va boshqalarni kiritish mumkin. 1848-yilgi fransuz revolutsiyasidan so'ng rus olimlarining xorijga safarbarliklari to'xtatildi. 1860-yillarda rus olimlarining Yevropa ilmiy hayoti bilan bevosita aloqasi yana tiklandi. 60 dan ortiq olimlar xorijga malaka oshirishga jo'natildi. Ular orasida faylasuf va psixolog M.M.Troitskiy, K.D.Ushinskiy hamda I.M.Sechenovlar bor edi. K.D.Ushinskiy Shveysariya, Germaniya, Fransiya, Belgiyadagi ayollar ta'limining yo'lga qo'yilishini o'rgandi. Bunda taniqli rus pedagogi K.D.Ushinskiyning asarlari, ayniqsa uning «Inson tarbiya predmeti sifatida» nomli asari katta rol o'ynaydi. Bundan tashqari Ch.Darvinning evolutsion g'oyalari ham yosh psixologiyasining taraqqiyotiga jiddiy ta'sir ko'rsatadi. Evolutsion ta'limot psixik taraqqiyot manbalari muammosiga e'tiborini qaratishga olib keladi. XX asrning boshlariga kelib, umumiy psixologiyada o'tkaziladigan eksperimental tadqiqotlarni pedagogika sohasiga shundayligicha o'tkazish mumkin deb qaraldi. Ammo o'sha davrning umumiy psixologiya fani pedagogika uchun yetarli bilimlar boyligini bera olmas edi. Shved yozuvchisi E.Key tomonidan «Bolalar asri» nomli kitobi keng tarqaldi. Uning ta'kidlashicha, XX asr bolalar asri bo'ladi. Bunda kattalar bolalar ruhiyatini tushuna boshlaydilar, o'zlari ham bolalardek bo'ladilar. Shundagina ijtimoiy tuzum yangilanadi».[1]

Turli mamlakatlarda bolalar va pedagogik psixologiya muammolarini o'rganish bo'yicha laboratoriyalar, jurnallar tashkil etildi. 1896-yilda Leypsigda «Bolani tadqiq qilish» jurnali, 1899-yilda Leypsigda «Pedagogik psixologiya, gigiyena va patologiya» ju- 453 rnali, 1905-yilda Leypsigda «Eksperimental pedagogika» jurnali (1911-yildan «Pedagogik psixologiya jurnali» sifatida nashr etila boshladi). 1901-yilda Rossiyada birinchi eksperimental pedagogik laboratoriya Peterburgda A.P.Nechayev rahbarligida tashkil etildi. 1906-yilda Peterburgda pedagogik psixologiya bo'yicha I syezd chaqirildi. Pedagogik psixologiya namoyandalari – A.P.Nechayev, N.E. Rumyansev va boshqalar pedagogik adabiyotlarni keskin tanqid qilib chiqdilar. Psixologiyani pedagogik amaliyot bilan yaqinlashtirish eksperimental tadqiqotlarni ta'lim-tarbiya jarayonining o'zida

o'tkazish orqaligina mumkin degan muhim xulosa chiqarildi. Ya'ni eksperimental ma'lumotlar tashqaridan emas, balki psixologik-pedagogik tadqiqotning o'zidan olinishi kerak, degan xulosaga kelinadi. Bu maqsadni amalga oshirish uchun esa yosh va pedagogik psixologiyaning muhim nazariy, metodologik masalalarini hal qilishning to'g'ri yo'llarini izlab topish lozim edi. Shu tufayli psixik taraqqiyotning manbalari va uning ta'lim jarayoniga munosabati masalasi yosh va pedagogik psixologiyaning markaziy muammosi bo'lib qoladi. 1879-yilda I.A.Sikorskiy tomonidan ta'lim jarayonida eksperimentdan foydalanish g'oyasi ko'pchilik olimlar tomonidan tan olinmadi. Lekin 80-yillarda psixologik laboratoriyalarning tashkil etilishi bilan, eksperimentlarni pedagogik jarayon bilan bog'lash, ta'lim va tarbiya haqida yangicha fanni yaratishga intilish vujudga keldi. XIX asrning oxiri XX asrning boshlarida AQSDa pedologiya deb ataluvchi yangi fan vujudga keladi. Uning namoyandalari – S.Xoll, E.Meyman, V.Preyer. Bu oqim namoyandalari bola rivojlanishining biologik, fiziologik va psixologik nazariyalarini mexanik ravishda qo'shadilar. O'rta Osiyoning yana bir buyuk mutafakkiri Yusuf Xos o'jib ham o'z ijodida bilimni yuksak baholaydi. Alloma bilimni boylik, kiyim, yemish kabi narsa-hodisalarga qiyoslaydi. Bilim va bilimdonlikni his eta olmoq, uni tushunmoq darkorligi, bilimdon bo'lishning tarbiya bilan chambarchas bog'liqligi, bola qanchalik erta tarbiya qilinsa, bilim olishga ishtiyoqi ortishi haqida yozadi.[2]

Pedagogik psixologiya o'z predmetining mazmuniga qarab umumiy psixologiyada amal qiladigan ko'pgina metodlardan foydalanadi. Chunki zarur bo'lgan dalillarni qidirish, ularni sodir bo'lish sabablarini aniqlash va isbotlash turli xil metodlar vositasida bajariladi. Qaysi metoddan foydalanishdan qa'ti nazar, bu metodlar faqat xususiy ilmiy tadqiqot ishlari uchungina emas, balki amaliy ta'lim-tarbiya maqsadlarida bolani chuqurroq o'rganishni tashkil qilish uchun muhimdir. Ta'lim-tarbiya ishlarini to'g'ri tashkil etish uchun pedagogik psixologiyada qo'llanadigan tadqiqot metodlari o'quvchilarning individual psixologik xususiyatlarini, tarbiyaviy ta'sir ko'rsatishda maqsadga muvofiq va eng samarali metodlarni tanlashga asos bo'ladigan o'quvchilar shaxsining o'ziga xosligini yaxshi bilish lozim. Pedagogik psixologiyada qo'llanadigan metodlar ham psixologiya fanining tamoyillari va usullariga qo'yilgan talablarga rioya qilishi maqsadga muvofiqdir. 1. O'rganish lozim bo'lgan har bir jarayon, holat va xususiyatlarni bir- biriga bog'lab tekshirish lozim. Har bir o'rganiladigan psixik hodisalarni nevrofiziologik asoslardan yoki xotirani diqqatdan, idrokni tafakkurdan ajratib o'rganish yaramaydi. 2. Tekshirilayotgan psixik hodisalarni rivojlanish qonuniyatlarini bilmasdan turib uni har tomonlama o'rganish mumkin emas. Shuningdek, turli yoshsagi bolalarning psixik rivojlanish xususiyatlarini bilmasdan turib o'rganilayotgan yosh davrning o'ziga xos xususiyatlarini tushuntirish va tavsifnoma berish mumkin emas. Tekshirish jarayonida kishining butun psixikasida, ongida aks etadigan jamiyatning moddiy nigizi undagi ijtimoiy-iqtisodiy munosabatlar bilan birgalikda o'rganiladi. Ta'lim-tarbiya jarayonida psixik hodisalarning miqdor

o'zgarishlarini sifat o'zgarishlarga o'tishi va bir sifat holatining ikkinchi sifat holatiga o'tishini kuzatib borish lozim. Masalan: o'quvchi psixikasining taraqqiy etishini o'rganib «ko'rib, bilim olish, tajribalar to'plash jarayonida o'quvchining bilish qobiliyatini, ya'ni xotira, tafakkur, fikr yuritishdagi sifat o'zgarishini bilib olsa bo'ladi. 9 Pedagogik psixologiya o'rganishi lozim bo'lgan jarayonini, obyektini tajribadan, psixik hayot faktlarini aniqlash va tahlil qilishdan boshlashi lozim. Chunki bu psixik hayot qonuniyatlarini ochish va tegishli nazariy va amaliy xulosalar chiqarish imkoniyatini beradi. Ta'lim- tarbiya jarayonida qaysi psixik hodisani o'rgansak ham, bola o'zini kuzatilayotganini, tekshirilayotganini sezmasligi kerak. Aks xolda bola o'zini noqulay sezadi, o'z-o'zini bilimdon qilib ko'rsatishga yoki qo'rqib, uyalib, tortinib o'zini erkin tuta olmaydi. Bu esa kuzatish, tajriba natijalarini buzilishiga olib keladi. 8. O'quvchilarni jamoada va jamoa a'zosi sifatida o'rganish lozim, ya'ni ayrim o'quvchini o'rganish jamoa xususiyatlarini o'rganish bilan birga olib borilishi kerak. 9. Kuzatishlardan yaxshi natija olish uchun, shaxsning xislatlari turli xilda namoyon bo'lishini nazarda tutib, ularni doimiy ravishda, reja asosida kuzatish lozim. Pedagogik psixologiyada ham umumiy psixologiyaning asosiy va yordamchi metodlardan foydalaniladi.[3].

Asosiy metodlarga kuzatish va eksperiment metodi kirsa, yordamchi metodlarga suhbat, faoliyat mahsulini o'rgatish, ayniqsa, test va boshqa metodlar kiradi. Kuzatish metodi obyektiv voqelikdagi narsa va hodisalarni rejali, davomli, tizimli idrok qilish, hissiy bilishning dalillar to'plamiga, voqelik haqida dastlabki tasavvurlar hosil qilishga qaratilgan faol shakli, psixologiyaning ilmiy tekshirish usullaridan biridir. Bu metod orqali psixik hodisalar tabiiy sharoitda kishining turlituman, faoliyatlari davomida o'rganiladi. Bunda tadqiqotchi mutaxassis o'quvchilarning xatti-harakatlari, xulq-atvorini psixikaning tashqi ko'rinishini tizimli ravishda kuzatadi va shu asosida o'quvchining psixik jarayonlari, holati va xususiyatlari haqida xulosa qiladi. Kuzatish jarayonini muvaffaqiyatli uyushtirish uni maqsadga muvofiq reja asosida tashkil qilishga bog'liq. Bunda: a) kuzatishdan ko'zlagan maqsad va vazifalar aniqlab olinishi lozim; b) kuzatishni qachon, qayerda o'tkazish joyi belgilanishi; d) tadqiqot o'tkazishi vaqti belgilanishi va uni muntazam kuzatib borish; e) unda qanday faoliyatdan foydalanishni aniq rejalashtirish; f) kuzatishni yakka tartibdami, guruhlar o'zini jamoa bilan o'tkazilishini aniqlanishi; 10 g) kuzatishdan olingan natijalar qanday bo'lsa, uni shundayligicha tahlil qilish va tegishli obyektiv xulosalar chiqarilishi lozim. Kuzatishni ilmiy xarakterga ega bo'lishi ahamiyatlidir. Ilmiy kuzatish kundalik kuzatishlardan farq qiladi. Chunki kundalik kuzatishlar ko'p hollarda tasodifiy, tartibsiz, rejasiz harakatiga ega bo'ladigan, ilmiy kuzatishda tadqiqotchi kuzatadigan obyektini nihoyatda diqqat-e'tibor bilan aniq o'rganishi, palapartishlikka yo'l qo'zmasligi lozim. Kuzatish jarayonida o'quvchining xatti- harakatini ham to'g'ri talkin qilishi kerak. Ba'zi hollarda o'quvchi aftidan garchi diqqat bilan tinglagandek ko'rinsa ham, aslida u o'qituvchi tomonidan tushintiriladigan narsa haqida emas, balki tamomila boshqa narsalar haqida o'ylab

o'tirgan bo'ladi. Kuzatish metodi bilan psixik va hayotning sezgi a'zolarisiz bevosita seza oladigan, o'zimiz bevosita idrok qila oladigan faktlari aniqlanadi. Kuzatish orqali o'quvchini mimikasi, nutqi, xatti-harakatlari va faoliyatini kuzatish mumkin. Kuzatish metodi o'z-o'zini kuzatish va sirtidan kuzatishga bo'linadi. Pedagogik psixologiyada ko'proq sirtidan kuzatish metodidan foydalaniladi. Sirtidan kuzatish hamisha oldindan belgilangan qat'iy maxsus reja asosida olib boriladi. O'qituvchi va tarbiyachilar nimani kuzatishi kerakligini va ta'lim-tarbiya buning uchun asosiy material berishi. mumkin ekanligini aniq bilganlaridagina bu metod vositasida yaxshigina natijalarga erishish mumkin. Bu tekshirish metodini asosiy xususiyati shundaki, bunda biror psixologik hodisa qanday yuz berayotgan bo'lsa, shu holicha olib tekshiriladi. Bunda tekshirilishi lozim bo'lgan psixik jarayonning yuz berishini kutishga to'g'ri keladi yoki boshqa tekshirish usullaridan ham foydalanish mumkin. Birinchi tashkiliy guruh o'z ichiga qiyoslash, longityud (uzluksiz), kompleks (ko'p qirrali) deb atalgan turlarini oladi. Qiyoslash turi umumiy psixologiyada, sotsial psixologiyada, meditsina, sport, yuridik psixologiyada keng qo'llaniladi. Longityud metodi bilan bir holatni uzoq vaqt kuzatish, birdaniga bir necha sinaluvchini tekshirish, qiyoslash maqsadida qo'llaniladi. Nemis olimi V.Shtern, fransuz olimi R.Zazzo, rus olimlari N.A.Menchinskaya, A.N.Gvozdev, N.S.Leytis, V.S.Muxina va boshqalar bu usuldan keng foydalandilar. Bu usulda kuzatish "Ona kundaligi" singari nomda ham atalishi mumkin. 20 Psixologik tadqiqotlar ilmiyligini oshirishda bir necha fanlar hamkorligiga suyanib kompleks metod qo'llaniladi. (Psixologiya, fiziologiya, genetika, falsafa, sotsiologiya, kibernetika, logika va boshqa fanlar hamkorligi). Hozir muhandislik psixologiyasi, psixo-fiziologiya, kosmik psixologiya, tibbiyot psixologiyasidagi ko'pgina kashfiyotlar shu usul bilan ochilmoqda. Ikkinchi guruh – empirik metodlarga kuzatish (o'z-o'zini kuzatish), eksperiment (tabiiy va laboratoriya eksperimenti), test, anketa, so'rovlar, sotsiometriya, suhbat, intervyu, faoliyat jarayoni va uning mahsulini tadqiq qilish, tarjimai hol (shaxsiy guvohnomalarni, xujjat, turmush faoliyati voqealarini taxlil qilish) kabilar kiradi va ular sinash, tekshirish, diagnostika va prognozlash vazifalarini bajaradi. Uchinchi guruh metodlar – natijalarni qayta ishlashga mo'ljallangan bo'lib, ular statistik (miqdoriy) va psixologik (sifat) tahlili turlariga bo'linadi. To'plangan ma'lumotlarni qayta ishlab chiqishda quyidagi formulalardan foydalanish mumkin [4]

Xulosa

Ushbu maqolamiz pedagogika va psixologiya ilmida zamonaviy rivojlanish jarayonlari inson imkoniyatlarini yanada kengaytirib, ta'lim va shaxsiy taraqqiyotga innovatsion yondashuvlarni taklif etmoqda. Raqamli texnologiyalar, sun'iy intellekt, neyropsixologik tadqiqotlar va interaktiv ta'lim usullari kelajak avlodlar uchun yanada samarali ta'lim va ruhiy sog'lom hayot tarzini shakllantirishga xizmat qiladi. Shu bilan birga, ta'lim jarayonida individual yondashuvlar, ekologik ta'lim va psixologik farovonlikni ta'minlash kelajakda ham muhim ahamiyat kasb etishda davom etadi.

Shunday ekan, pedagogika va psixologiya sohalaridagi innovatsiyalarni chuqur o'rganish va amaliyotga tatbiq etish jamiyat rivoji uchun muhim omillardan biri bo'lib qolmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Z.T. Nishanova. – Toshkent: «O'zbekiston faylasuflari milliy jamiyati» nashriyoti, 2018. – 600 b.
2. Dustmuhammedova va b. «Yosh davrlari va pedagogik psixologiya». – T.: Fan va texnologiyalar nashriyotining bosmaxonasi. 2013. – 344 b.
3. Psixologiya va pedagogika asoslari. – T.: «Fan va texnologiya», 2014, 116 bet.
4. S.T. Turg'unov I.A. Rahimov va boshq – “PEDAGOGIKA. PSIXOLOGIYA O'QUV QO'LLANMA” Namangan “Mashrab nashriyoti” 2021 b-176

Safarova Sevinch Ganijon qizi
CHDPU Boshlang'ich ta'lim 1-kurs talabasi
safarovasevinch463@gmail.com

Ro'ziqulova Mushtariy Baxtiyor qizi
CHDPU Boshlang'ich ta'lim 1-kurs talabasi
mushtariyroziqulova0@gmail.com

Аннотация: Данная статья анализирует значение лидерских качеств и способностей для эффективности организации и группы. Успех профессиональной деятельности руководителя зависит от его личных и социальных качеств, способности эффективно организовывать управление и принимать решения. Статья исследует ключевые компоненты лидерских способностей и их практическую значимость в контексте организации. В статье в первую очередь приводится определение лидерских способностей и их сущность. Лидерство — это набор навыков, знаний и опыта, необходимых для эффективного управления группой или организацией и достижения целей. Способности руководителя к управлению и коммуникации, его мотивационные стили и способность быстро и эффективно принимать решения составляют основные аспекты лидерства. Кроме того, в статье приводится классификация лидерских качеств и их взаимосвязь. Личные качества лидера, такие как самоосознание, самоконтроль, управление стрессом и уверенность в себе, а также социальные качества, включающие навыки общения, управление группой и вдохновение ее участников, играют важную роль в лидерстве. Для успешного руководителя эти качества должны быть гармонично сочетаны. Коммуникативные способности также играют большую роль в лидерстве. Коммуникация — это основной инструмент, который помогает лидеру донести свои цели до группы, ясно выражать мысли и управлять отношениями внутри коллектива. В статье также рассматривается роль мотивации и вдохновения в лидерской практике. Способность руководителя направлять группу к цели и обеспечивать эффективную работу команды через мотивацию — неотъемлемая часть лидерства. В заключение, статья демонстрирует, что лидерские способности представляют собой комплексную систему. Когда личные качества, управленческие способности и социальные навыки лидера гармонично сочетаются, организация или группа может достичь успеха. В статье подчеркивается важность развития лидерских качеств через самоанализ, тренинги и накопление опыта

Ключевые слова: Лидерство, способности, качества, управление, принятие решений, мотивация, социальные связи, коммуникации, личные качества, команда, лидерские добродетели, успех.

Abstract: This article analyzes the significance of leadership qualities and abilities for the effectiveness of organizations and groups. The success of a leader's professional

activity depends on their personal and social qualities, the ability to organize management effectively, and the skills to make decisions. The article explores the key components of leadership abilities and their practical importance in the context of an organization. The article first provides a definition of leadership abilities and their essence. Leadership is a set of skills, knowledge, and experience necessary for effectively managing a group or organization and achieving goals. The leader's abilities in management and communication, their motivational styles, and their ability to make quick and effective decisions form the key aspects of leadership. Additionally, the article presents the classification of leadership qualities and their interconnection. A leader's personal qualities, such as self-awareness, self-control, stress management, and self-confidence, as well as social qualities like communication skills, group management, and inspiring others, play a critical role in leadership. For a leader to be successful, these qualities must harmoniously align. Communication skills also play a significant role in leadership. Communication is the primary tool that helps a leader convey their goals to the group, clearly express ideas, and manage relationships within the team. The article also discusses the role of motivation and inspiration in leadership practice. The leader's ability to direct the group toward goals and ensure the effective performance of the team through motivation is an integral part of leadership. In conclusion, the article demonstrates that leadership abilities represent a complex system. When a leader's personal qualities, management abilities, and social skills harmoniously work together, the organization or group can achieve success. The article emphasizes the importance of developing leadership qualities through self-analysis, training, and gaining experience.

Keywords: Leadership, abilities, qualities, management, decision-making, motivation, social relations, communication, personal qualities, team, leadership virtues, success.

KIRISH

Rahbarlik va boshqaruv qobiliyatlari, har bir tashkilotning muvaffaqiyatiga bevosita ta'sir ko'rsatadigan eng muhim omillardan biridir. Tashkilotlarning maqsadlariga erishishdagi muvaffaqiyat yoki muvaffaqiyatsizlik, ko'pincha rahbarlarning qarorlari va ularning boshqaruvda qo'llanadigan uslublariga bog'liq bo'ladi. Shu sababli, rahbarlik qobiliyatlari va sifatlarini o'rganish nafaqat ilmiy, balki amaliy ahamiyatga ega. Tashkilotning ichki va tashqi muhiti, uning resurslarini boshqarish, xodimlar bilan aloqalar va umumiy rivojlanish strategiyasi – bularning barchasi rahbarning ko'nikmalariga, qarorlar qabul qilish qobiliyatiga va rahbarlik sifatlariga bog'liqdir. Rahbarlikning mohiyati shundaki, u faqatgina ma'lum bir guruh yoki jamoani boshqarishdan iborat emas. U jamoani birlashtirish, umumiy maqsadlar sari yetaklash, odamlarni ilhomlantirish va ularning salohiyatini ochish kabi murakkab vazifalarni ham o'z ichiga oladi. Rahbarning muvaffaqiyatli faoliyati uchun faqat tegishli bilimlar va tajriba yetarli emas. Uning shaxsiy sifatleri, boshqaruvdagi yondashuvi, ijtimoiy va kommunikatsiya ko'nikmalari ham muhim o'rin tutadi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODLAR

Tashkilotdagi rahbarning ijtimoiy va psixologik ko'nikmalariga asoslanib, xodimlarni motivatsiya qilish, qarorlar qabul qilish jarayonida aniq va samarali yo'nalishlar belgilash mumkin. Rahbarlik qobiliyatlari va sifatlarini o'rganish, jamiyatning ijtimoiy va iqtisodiy rivojlanish jarayonlariga ta'sir ko'rsatadigan asosiy mexanizmlardan biridir. Boshqaruvda muvaffaqiyatga erishish uchun rahbarning o'zini o'zi anglash, boshqalar bilan samarali aloqalar o'rnatish, tashkilot ichidagi qarorlar qabul qilishda mas'uliyatni o'z zimmasiga olish kabi sifatlar muhim ahamiyatga ega. Rahbarlikning bu komponentlarini tushunish, har bir rahbarning o'z vazifalarini qanday bajarishi va qanday yondashuvlar bilan jamoasini samarali boshqarishi haqida chuqur tasavvur hosil qilishga yordam beradi. Bugungi kunda, rahbarlik qobiliyatlari, jamiyatda va turli tashkilotlarda boshqaruvning samaradorligini oshirish uchun muhim rol o'ynaydi. Tashkilotlarning raqobatbardoshligini oshirish, ularning uzun muddatli muvaffaqiyatlarini ta'minlash uchun rahbarlar o'z faoliyatlarida doimiy ravishda o'zgaruvchan muhitga moslashishga, yangi innovatsiyalarni kiritishga, shuningdek, jamoalarini samarali boshqarishga harakat qilishlari kerak. Bu esa rahbarlik qobiliyatlari va sifatleri to'g'risida chuqurroq bilimga ega bo'lishni talab qiladi. Rahbarlik qobiliyatlari va sifatlarini o'rganish, faqatgina ilmiy tadqiqotlar uchun emas, balki amaliyotda ham muhim ahamiyatga ega. Har bir rahbar, o'zining boshqaruv qobiliyatlarini va sifatlarini qanday rivojlantirishi va yangilashi kerakligini bilishi zarur. Rahbarlikning zamonaviy talablari, rahbarlardan samarali boshqaruv ko'nikmalariga ega bo'lishini, jamoani maqsadlarga yetaklashda muvaffaqiyatli bo'lishini, innovatsion fikrlash va muammolarni hal qilish qobiliyatlarini o'zida mujassam etishni talab qiladi.

Shu bilan birga, rahbarlik sifatlarining o'ziga xosligi, har bir rahbarning shaxsiyatiga, tajribasiga, ijtimoiy va madaniy muhitga bog'liq holda shakllanadi. Rahbarning o'ziga xos rahbarlik uslubi, uning boshqaruv faoliyatini qanchalik samarali amalga oshirishiga ta'sir qiladi. Boshqaruv uslublarining xilma-xilligi, rahbarning o'zini qanday namoyon etishini, jamoa bilan qanday muloqotda bo'lishini belgilaydi. Har bir rahbar o'z uslubini shakllantirishda o'zining ijtimoiy va shaxsiy sifatlaridan foydalangan holda, samarali boshqaruv strategiyalarini ishlab chiqishi mumkin. Rahbarlik qobiliyatlarini rivojlantirishda uning psixologik va kommunikativ ko'nikmalari, o'z-o'zini boshqarish qobiliyati, stressni boshqarish va muammolarni hal qilishdagi malakasi alohida ahamiyatga ega. Shu bilan birga, rahbarning o'zining qarorlar qabul qilish jarayonidagi yondashuvi va uning motivatsion uslublari tashkilotdagi samaradorlikka bevosita ta'sir qiladi. Rahbarning ijtimoiy va psixologik sezgirligi, uning xodimlari bilan bo'lgan aloqalarini yaxshilash va ularni boshqarishda samarali yondashuvni tanlashga yordam beradi. Rahbarlik qobiliyatlari va sifatlarining to'g'ri rivojlanishi nafaqat rahbarning o'z faoliyatini, balki butun tashkilotning muvaffaqiyatini ta'minlashda muhim ahamiyatga ega. Tashkilotlarning o'zgaruvchan sharoitda raqobatbardoshligini

ta'minlash, ularning uzun muddatli muvaffaqiyatini oshirish uchun rahbarlikning zamonaviy talablari va yondashuvlari asosida boshqaruvni amalga oshirish zarur.

TADQIQOT NATIJALARI

Rahbarlik qobiliyatlari va sifatleri har qanday tashkilot yoki davlat tuzilmasining muvaffaqiyatli faoliyat yuritishida muhim ahamiyatga ega. Ayniqsa, davlat rahbarlari va boshqaruvchilari uchun samarali rahbarlik qobiliyatlari va sifatleri, davlatning ijtimoiy va iqtisodiy rivojlanishining asosiy omillari sifatida qaraladi. Ushbu mavzu, ayniqsa, so'nggi yillarda davlat rahbarlari tomonidan qabul qilingan hujjatlar, farmonlar va qonunlar orqali keng yoritilgan. O'zbekiston Respublikasida rahbarlik qobiliyatlari va sifatlarini rivojlantirishga doir bir qator muhim hujjatlar mavjud. 2017-yil 7-dekabrda O'zbekiston Respublikasi Prezidenti tomonidan qabul qilingan **"Kadrlar tayyorlash milliy dasturi"** (Farmon PF-5287) rahbarlar va boshqaruvchilarga doir talablarni belgilaydi. Mazkur farmon rahbarlik qobiliyatlarini rivojlantirish, boshqaruvning samaradorligini oshirish va davlat xizmatlarini yanada sifatli tashkil etish uchun zarur bo'lgan omillarni ko'rsatadi. Farmonda, rahbarlar uchun professional rivojlanish, kommunikativ va boshqaruv ko'nikmalarini oshirish, muammolarni hal qilishda yondashuvlarni o'zgartirish va jamoalarni samarali boshqarish kabilar belgilangan. Ushbu farmonning ahamiyati shundaki, u rahbarlik qobiliyatlarini rivojlantirishda davlat tomonidan amalga oshiriladigan amaliy yondashuvni ko'rsatadi. Misol uchun, rahbarlarning o'zaro aloqalari va kommunikatsiya ko'nikmalarini rivojlantirishga alohida e'tibor qaratiladi. Boshqaruvdagi muvaffaqiyat ko'pincha rahbarning jamoasi bilan samarali muloqot o'rnatishga bog'liqdir. Boshqaruv jarayonida aniq va ravon kommunikatsiya, rahbarning samarali qarorlar qabul qilishini ta'minlaydi. Shu sababli, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining yuqorida qayd etilgan farmonida, rahbarlarning kommunikativ qobiliyatlarini oshirish, ularning ish faoliyatida amaliy yondashuvlarni o'zgartirish va zamonaviy boshqaruv metodlarini tatbiq etish zarurligi ta'kidlangan. O'zbekiston Respublikasining yana bir muhim hujjati – **"O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Administratsiyasi xodimlarini tayyorlash, qayta tayyorlash va malakasini oshirish bo'yicha milliy dastur"** (Farmon PF-5927) rahbarlarning malakasini oshirish va ularning boshqaruvdagi qobiliyatlarini takomillashtirishga qaratilgan. Farmon rahbarlarning qarorlar qabul qilish jarayonida zarur bo'lgan ko'nikmalarini rivojlantirishni o'z oldiga maqsad qilib qo'yadi. Bu farmon orqali, rahbarlar va davlat xizmatchilari boshqaruv qobiliyatlarini oshirish, tashkiliy ko'nikmalarni rivojlantirish, jamoa bilan ishlashda yuqori samaradorlikka erishish uchun zarur bo'lgan imkoniyatlarga ega bo'lishadi. Bundan tashqari, **"Davlat xizmatining islohoti va yangi boshqaruv tizimini joriy etish to'g'risida"** (Farmon PF-6079) qabul qilinishi orqali, rahbarlarning boshqaruvdagi salohiyatini oshirish, samarali rahbarlikni ta'minlashga doir yangi tamoyillar ishlab chiqildi. Ushbu hujjat rahbarlik va boshqaruv tizimida o'zgarishlar yaratish, zamonaviy boshqaruv metodlarini joriy etish va

rahbarlarning tashkilotda samarali ishlashini ta'minlashga qaratilgan. Farmon rahbarlar va boshqaruvchilarga doir malaka oshirish dasturlarini, trenerlik va coaching metodlarini, shuningdek, professional rivojlanishni qo'llab-quvvatlashga alohida e'tibor qaratadi. Ushbu qarorlar, rahbarning boshqaruvda qanday qilib yuqori samaradorlikka erishishini ko'rsatadi. Rahbarlik qobiliyatlarining davlat va jamiyatda ta'siri kattadir. Davlat rahbarlarining boshqaruv qobiliyatlari, xalqning turmush darajasi va davlat siyosatining amalga oshirilishini shakllantiradi. Shu sababli, rahbarning o'ziga xos shaxsiy va ijtimoiy sifatlari, boshqaruvga yondashuvi, qarorlar qabul qilishdagi tezkorligi va samaradorligi muhimdir. Har bir davlat rahbari yoki boshqaruvchisi o'zida mavjud bo'lgan rahbarlik sifatlarini rivojlantirishga intilishi zarur. Davlat tomonidan qabul qilingan farmonlar va hujjatlar, rahbarlarni yuqori sifatli boshqaruvga tayyorlashda, ularning qobiliyatlarini rivojlantirishda asosiy yo'nalishlarni belgilaydi.

MUHOKAMA

Rahbarlik qobiliyatlari va sifatlari mamlakatning iqtisodiy va ijtimoiy rivojlanishiga ta'sir ko'rsatadigan, xalqaro tajriba va ilmiy tadqiqotlar tomonidan keng o'rganilgan soha hisoblanadi. Har bir davlat rahbari o'zining boshqaruv qobiliyatlarini rivojlantirib borishi zarur, chunki rahbarning qobiliyatlari nafaqat jamoaning, balki butun jamiyatning kelajagi uchun ham hal qiluvchi ahamiyatga ega. Boshqaruv samaradorligi va muvaffaqiyatining asosiy omili – bu rahbarning yuksak shaxsiy fazilatlarini, qarorlar qabul qilish qobiliyati, jamoani boshqarish va ularni motivatsiya qilishdagi mahorati, shuningdek, ijtimoiy aloqalar va kommunikatsiyalarni o'rnatishdagi ustaligidir. Rahbarlik qobiliyatlari faqatgina nazariy bilimlarga emas, balki amaliy tajribaga ham asoslanishi kerak. Bu yerda davlat rahbarlarining samarali boshqaruvni amalga oshirishda emotsional intellektga ega bo'lishi, innovatsion yondashuvlarni qo'llash, shuningdek, jamoaning ehtiyojlariga moslashish qobiliyatlari ajralmas ahamiyatga ega. Goleman, Bass, Mintzberg va boshqa mutaxassislar tomonidan ishlab chiqilgan rahbarlik nazariyalari, rahbarlarning o'zlarining shaxsiy sifatlarini va jamoalar bilan ishlashdagi metodlarini takomillashtirishga katta yordam beradi. Davlat rahbarlarining qaror qabul qilish jarayonlarida, davlatning rivojlanishida muhim rol o'ynaydigan aniq strategiyalarni ishlab chiqish zarur. Mintzbergning qaror qabul qilishdagi tezkorlikni va samaradorlikni ta'minlash bo'yicha takliflari, shuningdek, Bassning transformatsion rahbarlik yondashuvi O'zbekiston kabi davlatlarda rahbarlarning samaradorligini oshirishga yo'naltirilgan dasturlar bilan bog'liqdir. O'zbekiston Respublikasining *"Kadrlar tayyorlash milliy dasturi"* va *"Davlat xizmatining islohoti"* farmonlari davlat rahbarlarining rahbarlik qobiliyatlarini rivojlantirishga qaratilgan muhim hujjatlar bo'lib, bu islohotlar rahbarlarning shaxsiy fazilatlarini va boshqaruv samaradorligini oshirishda asosiy vosita bo'lib xizmat qiladi. Bundan tashqari, rahbarlik fazilatlarini va boshqaruv qobiliyatlari jamiyatda muhim o'rin tutadi, chunki ular nafaqat iqtisodiy jarayonlarni

boshqarish, balki ijtimoiy barqarorlikni ta'minlash va xalqning farovonligini oshirishga xizmat qiladi. Har bir rahbar o'z jamoasini rivojlantirish va motivatsiya qilish uchun yangicha yondashuvlar va innovatsion usullarni qo'llash orqali boshqaruv samaradorligini oshirishi lozim. Bu esa, o'z navbatida, mamlakatning umumiy rivojlanishiga hissa qo'shadi. Rahbarlik qobiliyatlarini rivojlantirishda hukumat tomonidan amalga oshirilayotgan islohotlar va dasturlarning muvaffaqiyatli amalga oshirilishi, davlat rahbarlarining o'zlariga bo'lgan talablarni oshirib, boshqaruv tizimida yuqori darajadagi samaradorlikni ta'minlashga xizmat qiladi. Shunday qilib, rahbarning shaxsiy sifatлари, qarorlar qabul qilishdagi kompetensiyasi va jamoa bilan ishlashdagi malakasi jamiyatning barcha jabhalarini rivojlantirishning muhim omillaridir. Davlat rahbarlarining bu qobiliyatlari, nafaqat amaldagi vazifalarni bajarishda, balki kelajakda yuzaga keladigan yangi chaqiriqlarga qarshi samarali kurashishda ham zarurdir. Bundan tashqari, ilmiy tadqiqotlar rahbarlarning boshqaruvdagi innovatsion yondashuvlarini o'rganishga va amaliyotga tatbiq etishga yordam beradi.

XULOSA

Shu bilan birga, rahbarlarning individual qobiliyatlari va rahbarlik fazilatlarini o'rganish, davlat rahbarlari uchun ta'lim dasturlarini yaratishda muhim o'rin tutadi. Yangi kadrlarni tayyorlash, rahbarlarning malakasini oshirish, va ularning boshqaruv qobiliyatlarini yaxshilashga qaratilgan tizimli islohotlar muhim ahamiyatga ega. Shu tarzda, rahbarlik qobiliyatlarini rivojlantirish, jamoa bilan samarali ishlash, boshqaruv samaradorligini oshirish va davlatning ijtimoiy-iqtisodiy barqarorligini ta'minlash maqsadida amalga oshirilgan islohotlar o'z natijalarini beradi va jamiyatni yanada farovon qilishga yordam beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Farmoni (2017). *"Kadrlar tayyorlash milliy dasturi"*. O'zbekiston Respublikasi Hukumatining rasmiy sayti.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Farmoni (2019). *"Davlat xizmatining islohoti va yangi boshqaruv tizimini joriy etish"*. O'zbekiston Respublikasi Hukumatining rasmiy sayti.
3. Mirziyoev, Sh. M. (2021). *"O'zbekiston Respublikasida boshqaruv tizimini yanada takomillashtirish va samarali rahbarlikni ta'minlash"*. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining rasmiy sayti.
4. Islomov, A. (2020). *"Rahbarlik qobiliyatlari va boshqaruvning samaradorligi"*. O'zbekiston Milliy Universiteti nashriyoti.
5. Toshpo'latov, S. (2022). *"Davlat boshqaruvini rivojlantirishda rahbarlik qobiliyatlarining o'rni"*. O'zbekiston Xalqaro Universiteti nashriyoti.
6. Raxmonov, B. (2020). *"Rahbarlik sifatлари va boshqaruv tizimi: nazariya va amaliyot"*. Tashkent State University of Economics.

7. Shukurov, M. (2018). *"Boshqaruv va rahbarlik qobiliyatlari"*. Samarqand Davlat Universiteti nashriyoti.

XORAZM MA'MUN AKADEMIYASINI TASHKIL ETILISHI VA ABU RAYHON BERUNIYNING AKADEMIYA RIVOJIGA QO'SHGAN HISSASI

Suyunov Behruz Turg'un o'g'li
Chirchiq Davlat Pedagogika Uneversiteti Gumanitar
fanlar fakulteti tarix yo'nalishi 1-bosqich talabasi
Elektron pochta: behruz.suyunov15@gmail.com

Annotatsiya: Ushbu maqolada Xorazm Ma'mun Akademiyasini tuzilishi, uning faoliyati va unda faoliyat olib borgan Abu Rayxon Beruniyni ilm-fan rivojiga qo'shgan hissasiga bag'ishlangan. Unda mutaffakirning Ma'mun akademiyasidagi faoliyati, asarlari va bazi falsafiy qarashlari haqida ma'lumotlar berilgan. Akademiyani usha davr musulmon kishilar orasida tutgan urni va bu ilmiy maskandan bizga qolgan ilmiy meros haqida so'z boradi.

Kalit so'zlar: YUNESKO, I.Karimov Ma'mun, akademiya, Ma'muniylar, Afrig'iylar, Xorazmshoh, Markaziy Osiyo, Hindiston, Xorazm, Gurganch.

Аннотация: эта статья посвящена созданию Хорезмской Академии Мамуна, ее деятельности и вкладу в развитие науки Абу Райхана Беруни, который работал в ней. В нем представлена информация о работе мыслителя в Академии Мамуна, его работах и некоторых философских взглядах. В нем рассказывается об урне, которую держала академия среди мусульман эпохи Уша, и о научном наследии, оставшемся нам от этого научного места.

Ключевые слова: ЮНЕСКО, И.Каримов Мамун, академия, Хорезмшах, Центральная Азия, Индия, Хорезм, Гурганч.

Annotation: this article is devoted to the structure of the Khwarezm Ma'mun Academy, its activities and the contribution of Abu Raikhan Beruniy to the development of Science, which he carried out in it. It details mutaffakir's career at the Ma'mun Academy, His works, and some of his philosophical views. The urni, which held the Academy among the Muslim people of the usha period, and the scientific heritage left to us from this scientific place are mentioned.

Keywords: UNESCO, I.Karimov Ma'mun, academia, Ma'muniyas, Afrigis, Khorezmshah, Central Asia, India, Khorezm, Gurganch.

O'rta Osiyo xalqlari ma'naviy madaniyatining o'sishida islom madaniyatining ahamiyati katta bo'ldi. Islom faqat dingina emas, balki yangi ma'naviy yo'nalish sifatida ham butun madaniy jarayonga, barcha musulmon mamlakatlari orasida ijtimoiy-madaniy va ma'rifiy aloqalarning kuchayishiga sezilarli ta'sir ko'rsatdi. Bu davrda ma'naviyatda hurfikrlilik, har qanday bilim, ilm-fanga hurmat, diniy oqimlar erkinligi ustivorlik qilgan. Diniy va dunyoviy ilmlar o'zaro uzviy bog'liq holda rivoj topib bordi.

Qadimgi Yunon, Hind va boshqa yurtlar an'analaridan, bilim manbalaridan ham keng ijodiy foydalanildi. Ilmiy markaz tuzish, fan taraqqiyotiga xizmat qilish, uning samaralaridan foydalanishga intilish an'anasi X asr oxiri XI asrning boshlarida Xorazmda hukmronlik qilgan Ma'muniylar (995-1017) sulolasi davrida ham davom ettirildi va

yanada katta yutuqlarga olib keldi. Gurganch amiri Ma'mun ibn Muhammad ibn Iroq 995-yilda Afrig'iylar sulolasiga barham beradi. Kat shahrini bosib oladi va poytaxtni Gurganchga ko'chirib, o'zini xorazmshoh deb e'lon qiladi. Uning vorisi Ali ibn Ma'muning taklifi bilan 1004-1005 yillarda Abu Nasr ibn Iroq, Abu Rayxon Beruniy, Abu Ali ibn Sino, Abu Sahl Masihiy, Al Ho'jandiy, kimyogar olim Abdu Malik as-Solibiy kabi o'z davrining o'nlab buyuk olimlari Gurganch shahriga to'planadilar. Shuningdek ular orasida Sharqning ko'pgina mamlakatlaridan kelgan ulug' allomalar ham bor edi.

Xorazm Ma'mun Akademiyasi asosini quyidagi olimlar tashkil etgan: Abu Nasr Mansur ibn Ali ibn Iroq al Ja'diy (X asr. 1034), Abulxayr ibn Hammor (941 - 1048), Abu Saxl Iso ibn Yah'yo al Masihiy al Jurjoni (970-1011), Abu Ahmad ibn Muhammad ibn Ya'qub ibn Miskavayh (1030 y.v.e.), Abu Mansur Abdulmalik ibn Muhammad ibn Ismoil as Saolibiy an Naysaburiy (961-1038), Ahmad ibn Muhammad as Sahriy (1015 y.v.e.), Abu Ali al Hasan ibn Horis al Hububiy al Xorazmiy (X-XI asrlar), Abu Abdulloh Muhammad ibn Homid al Xorazmiy (X-XI asrlar) va boshqalar.

Shu tariqa 1004 yildan boshlab Gurganchda «Dor-ul-hikma va maorif» (ba'zi manbalarda «Majlisi ulamo») nomini olgan ilmiy maskan shakllandi. Bu yerda ilmning barcha sohalarida tadqiqot va izlanishlar olib borilgan, juda ko'p manbalar to'plangan, tarjimonlik ishlari bajarilgan. Hind, yunon, arab olimlarining ilmiy izlanishlari o'rganilgan [1,262]. Ma'mun akademiyasi faqat o'n uch (1004-1017 yy.) yil faoliyat ko'rsatgan bo'lsa ham unda tadqiqot ishlarini olib borgan olimlar tomonidan ilm, fan va madaniyat sohasida qo'lga kiritilgan kashfiyotlar O'rta Osiyoning jahon sivilizatsiyasining gultoji sifatida bugungi kungacha butun insoniyatga xizmat qilib kelmoqda. Xorazmshoh Akademiyada Abu Rayxon Beruniyni boshliq etib tayinladi. Chunki Xorazmshoh Ma'mun ibn Ma'mun Beruniyga nisbatan barcha ilmlardan xabardor olimlar peshvosi sifatida zo'r hurmatda bo'lgan. Buni Bayhaqiyning "Ma'sud tarixi" kitobida keltirgan misolda ko'rish mumkin. Nizomiy Aruziy Samarqandiy o'zining «Chahor maqola» nomli asarida bu haqda quyidagicha xabar beradi: «Xorazmshoh Abu-l-Abbos Ma'munning bir vaziri bor edi, oti Abu Husayn Ahmad Muhammad as-Suhayli edi, falsafiy tafakkur, oliyjanob kalbga ega va ma'rifatparvar edi. Xorazmshohning o'zi ham falsafaga mayli ko'p va zukkolarga muruvvatli edi. Ana shular tufayli saroyda ko'plab faylasuflar va ulamolar to'plandi. Jumladan, Abu Ali ibn Sino, Abu Saxd Masixiy, Abu-l-Xayr Hammor, Abu Rayhon Beruniy va Abu Nasr ibn Iroq. Ularning hammasi shu xizmatda hayotiy ehtiyojlarining hammasi bilan to'liq ta'minlangan edi, o'zaro do'st edilar, suhbatlar va yozishmalar bilan orom olardilar». Bayhaqiy ham shu so'zlarni deyarli takrorlaydi [1,264].

Abu Rayhon Beruniy (973– 1048 yillar) da yetuk olim sifatida shakillandi. U qadimgi yunon fani bilimdonlarining merosini egalladi, til, falsafa, falakiyot, riyoziyotni o'rgandi, botanika, minerologiya, geografiya, tarix kabi ko'pgina fanlarga qiziqdi.

Beruniy Abu Nasr Mansur ibn Iroq rahbarligida riyoziyot va falakiyotni yoshligidayoq o'rganib, quyoshning choshgohdagi balandligini armila asbobi yordamida yarim darajagacha aniqlikda o'lchagan. U 21 yoshida ekliptika tekisligining ekvatorga og'ishi burchagining g'oyat aniq o'lchovini topadi. 22 yoshida Beruniy Markaziy Osiyoda birinchi bor yer globusini yaratadi. Beruniyning "Qadimgi xalqlardan qolgan yodgorliklar", "Hindiston", "Minerologiya", "Geodeziya" kabi yirik asarlari olimga jahonshumul shuhrat va obro' keltirdi. Buyuk mutaffakkir o'z asarlarida Xristofor Kolumbdan 460 yil avval Amerika qit'asi borligini bashorat qilgan. U bu haqida: "Bizning tekshirishimizcha, yerning shimoliy (ikki) choragidan biri quruqlik bo'lganligidan, uning hamhurt (diametral qarama-qarshisidagi) chorak qismi ham bo'lishini taxmin qilamiz" degan edi. Beruniyning eng yirik shoh asari "Hindiston"dir. Bu kitob uning 13 yil davomida olib borgan ilmiy qidiruv ishlari natijasida yozilgan bo'lib, u sakson bobdan iborat. Bu asar hindlarning tarixi, fani, urf-odati, ularning o'sha davrdagi siyosiy, iqtisodiy, ijtimoiy ahvoriga bag'ishlangan bebaho asardir.

Nemis olimi Edvard Zaxaunning ta'kidlashicha, "Hindshunoslikda Beruniyga teng keladigan biror olimning undan oldin ham, keyin ham bo'lganini bilmaymiz" [2,234] deb aytgan. Abu Rayhon Beruniyning "Hindiston" asari klassik namuna bo'lib qolishi bilan birga, o'z muallifining qadimgi hind madaniyati va faniga qilgan tortig'idan iboratdir. Beruniyning yana bir qimmatbaho asari "Kitobul shamohir-fi ma'rifatil javohir" ("Qimmatbaho toshlarni bilish kitobi") dir. Unda olim Markaziy Osiyodagi minerallar, ularning joylari haqida juda zarur ma'lumotlarni beradi. Beruniyning hozirga qadar ma'lum bo'lgan, fanning turli sohalari bo'yicha yozgan asarlari soni haqida quyidagi ma'lumot keltirilgan: 1) astronomiya bo'yicha 70 ta, bulardan umumiy astronomiya bo'yicha 37, kometalar va meteorlar bo'yicha 6 ta, astronomiya asboblari haqida 9 ta, astrolog tanqidiga bag'ishlangan 18 ta asar; 2) matematika bo'yicha: bulardan 8 tasi arifmetika, 7 tasi geometriya, 4 tasi stereometriya, 1 tasi trigonometriya; 3) kartografiya bo'yicha 4 ta; 4) klimatologiya va meteorologiya 3 ta; 5) minerologiya 3 ta; 6) fizika bo'yicha 1 ta; 7) farmakologiya bo'yicha 1 ta; 8) tarix, etnografiya va din tarixi bo'yicha 15 ta; 9) falsafa bo'yicha 4 ta; 10) bibliografiya, adabiyot va adabiy yodgorliklarni tarjimalari bo'yicha 18 ta asar yozgan [3, 24].

Jahonda XI asrni Beruniy asri deb e'tirof etilgan bir sharoitda bugun mamlakatimizda mavjud imkoniyatlardan foydalanilgan holda Beruniyning bizga qoldirgan ilmiy va falsafiy merosini keng tashviqot va targ'ibot qilish, yoshlarimizning ilmga bo'lgan qiziqishlarini oshishiga hamda ularda buyuk bobomiz kabi o'z Vatanini jon dilidan sevib, unga talpinib yashash tuyg'ularini shakllantirishga o'zining ijobiy ta'sirini o'tkazadi. Abu Rayhon Beruniyning Ma'mun akademiyasini tashkil qilish, Urganchni ilm, madaniyat va ma'rifat markaziga aylanishiga qo'shgan hissasini alohida fundamental tarzda o'rganish dolzarb ilmiy mavzu hisoblanadi. Chunki, o'rta asrlarda butun musulmon olamida ikkita akademiya - biri Bog'dodda, ikkinchisi Xorazmda

faoliyat ko'rsatgan, o'xshashlik tomoni ikkalasi ham Ma'mun ismi bilan atalgan, biri Xalifa Ma'mun, ikkinchisi Xorazmshoh Ma'mun. Xalifa Ma'mun akademiyasi Bog'dodda, Xorazmshoh Ma'mun akademiyasi Urganchda tuzilgan bo'lsa-da ikkala akademiyaning tashkil topish va faoliyatida asosan Turkistonlik qomusiy bilimlar egalari bo'lgan buyuk ajdodlarimizning o'rni beqiyos hisoblanadi [4, 31]. Xorazm ma'mun akademiyasi olimlari Xorazm tabiati, iqlimi, sug'orish tizimi, mineralogiyasi, yer osti suvlari, Amudaryo deltasining tarixi, korizlar qurish orqali tuproqni tozalash yo'llarini tadqiq etishgan. Akademiya a'zolaridan Abu Bakr al Xorazmiy, tabib Abul Faraj ibn Hindu she'riyatda yuksak mahoratga erishganlar.

Xorazm tarixi, dinlari, taqvimlari, bayramlari, urfodatlari, yozuvi, milliy qadriyatlari haqidagi qimmatli ma'lumotlar ularning faoliyati tufayli bizgacha yetib kelgan. Akademiya olimlarning shiori: "Ilm-insonlar hojatini chiqarmoqlikka xizmat qilsin", - deya atalgan edi. X.Xorazm ma'mun akademiyasi olimlariga ilmda qat'iylik xos bo'lgan. Aristotel yo'l qo'ygan ko'p xatolar tekshirishlar davomida tuzatilgan, qutbdagi davomiy tun va kunlar masalasi osonlik bilan falakiyot fani nuqtai nazaridan tushuntirilib, yechilgan. Beruniy qayd etishicha, qadimda Xorazm astronomlari yulduzlar joylashish tartibini arablardan ko'ra yaxshiroq bilishgan deb yozgan so'zlaridan o'sha davr olimlarining yuksak bilim sohibi bo'lishganini bilib olish mumkin. Bu ilmiy maskaning tugatilishi butun ilm ahliga va kelajak avlodlarga jiddiy zarar yetkazdi.

Xiva shahrining 2500 yilligiga bag'ishlangan yubiley munosabati bilan O'zbekiston Prezidenti I.A. Karimov Xorazm Ma'mun Akademiyasini qayta tashkil qilish taklifi bilan chiqadi va 1997 yil 11 noyabrda imzo chekkan farmoniga binoan Xiva shahrida Ma'mun Akademiyasi qayta tashkil qilindi. O'zbekistonning taklifi va tashabbusi bilan YUNESKO tomonidan Ma'mun Akademiyasining 1000 yilligini xalqaro miqyosda nishonlashda ishtirok etish haqida qabul qilingan qaror hamda O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining shunga muvofiq qarori asosida 2006 yil 2 noyabr kuni Xiva shahrida yubiley tantalari va xalqaro ilmiy anjuman bo'lib o'tdi.

Xulosa o'rnida aytish mumkinki, Xorazmshoh Ma'muniy hukmdorlar davrida tashkil etilgan Xorazm Ma'mun Akademiyasi o'zidan O'zbekiston tarixi va manbashunosligi uchun juda katta boy ilmiy – meros qoldirdi. Bugungi kunda bu ilmiy merosni asrab avaylab uni yosh avlodlar o'rtasida targ'ibot va tashviqot qilish zarur. Bugun yoshlarimiz ongi, dunyoqarashi va faoliyatlarida ajdodlarimiz meroslariga tayanish tuyg'ulari qanchalik mustahkam bo'lsa, bu ularning ilmga bo'lgan qiziqishlarini ortib borishiga ijobiy ta'sirini o'tkazadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. B. Eshov, A. Odilov/ O'zbekiston tarixi 1-jild/ Toshkent-2013
2. Shamsutdinov R. Vatan tarixi 1-kitob/ "Sharq" nashriyoti: Toshkent-2010
3. Jumanioyozov M. Ma'mun Akademiyasi. – Urganch: PWO Xorazm, 1994.

4. Ibrohimov A. Ma'mun Akademiyasi. – T.: O'zbekiston milliy kutubxonasi, 2005.
5. Qambarova D. Xorazm Ma'mun Akademiyasi olimlarining jahon sivilizatsiyasiga qo'shgan hissasi: o'tmish va hozir, 2023.

To'rayeva Gulhayo Temirqul qizi
Chirchiq davlat pedagogika universiteti
Boshlang'ich ta'lim yo'nalishi 3 - bosqich talabasi

Annotatsiya: *maqolada uzluksiz ta'lim tizimida o'quvchilarni kasb-hunarga yo'naltirishning sifat mezonlari tahlil qilingan va muallifning yondashuvlari taqdim etilgan.*

Kalit so'zlar: *uzluksiz ta'lim, tizim, o'quvchilar, kasb-hunar, yo'naltirish, sifat mezonlari, tajriba, malaka.*

“O‘zbekiston-2030” strategiyasida sifatli ta’limga erishish va bunda milliy tajribani tarkib toptirish vazifalari qo‘yilib amalga oshirilmoqda[1,17]. Shu jihatdan uzluksiz ta’lim tizimida o‘quvchilarni kasb-hunarga yo‘naltirish bo‘yicha sifat mezonlarini belgilab olish maqsadga muvofiq bo‘ladi. Bu o‘rinda e’tiboringizni ana shu masalaning tahliliga tortamiz.

Kasb-hunarga yo‘naltirishning sifat mezonlari. Uzluksiz ta’lim tizimida o‘quvchilar har bir sinf kesimida kasb-hunarga yo‘naltirib boriladi. Bunda o‘quvchilarning rivojlanish xususiyatlari hisobga olinadi va umumiy o‘rta ta’lim yakunida o‘quvchilarning kasb-hunarga yo‘naltirilishi muqimlashadi[2,470]. Shu jihatdan uzluksiz ta’lim tizimida o‘quvchilarni kasb-hunarga yo‘naltirishning sifat mezonlarini belgilab olish dolzarb bo‘lib turibdi.

O‘quvchilarni kasb-hunarga yo‘naltirishning sifat mezonlari masalasi bizning yondashuvimiz quyidagilardan iborat:

1. o‘quvchilarga mavjud va amaldagi kasb-hunarlar to‘g‘risida to‘liq ma’lumot berish mezon;
2. o‘quvchilarga kasb-hunarlarining mazmunini to‘liq tushuntirish mezon;
3. o‘quvchilarni kasb-hunarga tabiiy yo‘naltirish mezon.

Mazkur sifat mezonlari asosida o‘quvchilar kasb-hunarga yo‘naltirilishi maqsadga muvofiq bo‘ladi. Bunday asosiy sifat mezon o‘quvchilarga mavjud va amaldagi kasb-hunarlar to‘g‘risida to‘liq ma’lumot berishdir. Ma’lumotlarga ko‘ra, bugungi kunda mamlakatimizda besh mingdan ortiq kasb-hunarlar mavjud bo‘lib, ular muntazam yangi turlari asosida boyib bormoqda[3,7]. Shu ma’noda o‘quvchilarga kasb-hunarlar to‘g‘risida ma’lumot berganda zamonaviy va ularning imkoniyatlariga mos kasblarga e’tibor berish maqsadga muvofiq bo‘ladi. Misol uchun, bugungi kunda rabotatexnika, IT axborot texnologiyasi kabi yangi kasb-hunarlar to‘g‘risida o‘quvchilarga ma’lumot berish sifat mezonining eng muhim asosini tashkil qiladi. Shuningdek, o‘quvchilarga

kasb-hunarlar to'g'risida ma'lumot berishda har bir o'quv yilida tadbirlar amalga oshiriladi.

O'quvchilarni kasb-hunarga yo'naltirishning navbatdagi sifat mezonlari bu ularga kasb-hunarlar mazmuni to'g'risida to'liq tushuncha berishdir. Boshlang'ich sinf o'quvchisi yoki yuqori sinflar o'quvchilari o'zlarining imkoniyatlari doirasida ommaviy kasb-hunarlarning mazmuni to'g'risida to'liq ma'lumotga ega bo'lishi kerak. Misol uchun, kompyuterli dasturlar asosida amalga oshiriladigan kasbiy faoliyat texnologiya asoslaridan to'liq xabardor bo'lishni taqozo etadi. Shu ma'noda o'quvchilarga kasb-hunarlarning mazmuni va texnik xavfsizlik qoidalarini uyg'un ravishda tushuntirib borilishi ularni kasb-hunarga yo'naltirish ishining samaradorligini ta'minlaydi. Demak, bunda asosiy e'tibor amaliy xatti - harakatlarga qaratilishi kerak.

O'quvchilarni kasb-hunarga yo'naltirish bo'yicha navbatdagi sifat mezonlaridan biri tabiiylikdir. Unga ko'ra, real imkoniyat, mavjud sharoit va istiqbolli kasb-hunarlarga o'quvchilarning yo'naltirilishi taqozo etiladi. Aksincha, 10-11 sinflarda istiqbolli kasb-hunarlarga o'quvchilar yo'naltirilishi mumkin. Shu jihatdan 1-9-sinf o'quvchilarini kasb-hunarga yo'naltirishda tabiiylik tamoyilidan kelib chiqish maqsadga muvofiq bo'ladi. Masalan, kelgusida nanotexnologiya kasb-hunari bilan shug'ullanish rejalari mavjud. Bunday istiqbolli kasb-hunarlar yuqori sinf o'quvchilariga taqdim etilishi maqsadga muvofiq bo'ladi. Asosiy masala o'quvchilarni real sharoit va aniq kasb-hunarga yo'naltirishdan iborat.

Diqqat qilinsa, uzluksiz ta'lim tizimida o'quvchilarni kasb-hunarga yo'naltirishning sifat mezonlari tabiiy va aniqlikka ega. Shu sababli mazkur masalada o'qituvchilarning maqsadli harakat qilishi taqozo etiladi.

O'quvchilarni kasb-hunarga yo'naltirishning sifat mezonlaridan foydalanish tizimi. Uzluksiz ta'lim tizimida o'quvchilarni kasb – hunarga yo'naltirishda sifat mezonlaridan foydalanish tizimida amal qilish lozim. Bunday tizim asoslari quyidagilardan iborat:

- 1) o'quv fanlarini o'qitish jarayonida sifat mezonlaridan foydalangan holda kasb-hunarga yo'naltirish tizimi;
- 2) to'garaklar mashg'uloti jarayonida sifat mezonlaridan foydalangan holda kasb-hunarga yo'naltirish tizimi;
- 3) turli audio va video filmlarni namoyish qilish vositasida sifat mezonlaridan foydalangan holda kasb-hunarga yo'naltirish tizimi;
- 4) bevosita ishlab chiqarish manzillarida sifat mezonlaridan foydalangan holda kasb-hunarga yo'naltirish tizimi;
- 5) o'quvchilarning individual tashabbuslari asosida sifat mezonlaridan foydalangan holda kasb-hunarga yo'naltirish tizimi.

Mazkur tizimlardan foydalangan holda uzluksiz ta'lim tizimida o'quvchilarni kasb-hunarga yo'naltirish kutilgan samarani beradi. Buning uchun sifat mezonlari birlamchi

bilinishi kerak va o'qituvchilar hamda sinf rahbarlarining birgalikdagi harakatini yo'lga qo'yish maqsadga muvofiq bo'ladi.

Sifat mezonlari asosida o'quvchilarni kasb-hunarga yo'naltirish bo'yicha tajriba almashish. Uzluksiz ta'lim tizimida o'quvchilarni sifat mezonlari asosida kasbga yo'naltirish tajribalari ommalashtirilib borilishi kerak. Buning uchun quyidagilarga e'tibor berish maqsadga muvofiq bo'ladi:

- 1) sinflararo tajriba almashish;
- 2) maktablararo tajriba almashish;
- 3) tuman va shaharlararo tajriba almashish;
- 4) respublika miqyosida tajriba almashish.

Bunda har bir ta'lim maskanining sifat mezonlari asosida o'quvchilarni kasb-hunarga yo'naltirish tajribasi ommalashtiriladi. Buning natijasida mamlakatimiz miqyosida uzluksiz ta'lim tizimida o'quvchilarni kasb-hunarga yo'naltirishning o'ziga xos tipik tizimi tarkib topadi. Chunki o'zaro tajriba almashish kasb-hunarga yo'naltirish bo'yicha yuzaga keladigan muammolarning yechimini topishda asosiy omillardan biri hisoblanadi[4,18].

Shunday qilib sifat mezonlari asosida uzluksiz ta'lim tizimida o'quvchilarni kasb-hunarga yo'naltirish amaliyotga yo'naltirilganligi bilan diqqatni tortadi. Bunda asosiy e'tibor o'quvchilarni kasb-hunarga yo'naltirish samaradorligiga erishishdir va sifat mezonlari buning uchun tayanch vazifasini bajaradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. "O'zbekiston-2030" strategiyasi. – Toshkent, 2024. 310-b.
2. Hasanboyev J. va boshqalar. Pedagogika fanidan izohli lug'at. – Toshkent, 2009. 670-b.
3. O'zbekiston davlat statistikasi ma'lumoti. // "Xalq so'zi" gazetasi. 2024 yil 1 oktyabr soni
4. Jabborova O., To'rayeva G. Husnixat - sifatli ta'lim asosi. – Toshkent, 2024. 68-b.

КРЕАТИВНОСТЬ, ИЛИ ТВОРЧЕСКОЕ МЫШЛЕНИЕ

Мирзорахимов Ойбек Кахрамонович

*Старший преподаватель кафедры теории начального образования
студентки 2-го курса начального образования Хаснова Феруза,
Хамидуллаева Сарвиноз, Розикова Ирода и Сатторова Фотима ЧГПУ*

Аннотация: В данной статье описывается творческое мышление учащихся. Креативность, или творческое мышление - процесс дивергентного мышления, где под дивергентным мышлением понимается не направленное мышление, а умение мыслить «в разных направлениях», т. е. способность видения различных сторон изучаемого объекта. А также о креативном мышлении детей школьного возраста.

Ключевые слова: креативность, дивергентное мышление, умение, развитие, методы, элементы, анализировать, обучение, стремление, адаптация.

Abstract: This article describes the creative thinking of students. Creativity, or creative thinking, is a process of divergent thinking, where divergent thinking is understood not as directed thinking, but as the ability to think "in different directions", i.e. the ability to see different sides of the object being studied. And also about the creative thinking of school-age children.

Key words: creativity, divergent thinking, skill, development, methods, elements, analyze, learning, desire, adaptation.

ВВЕДЕНИЕ.

Креативность, или творческое мышление, – это одна из важнейших способностей человека, позволяющая находить нестандартные решения, разрабатывать инновационные идеи и создавать нечто новое. В современном мире, где информация быстро устаревает, а технологии стремительно развиваются, умение мыслить креативно становится необходимым навыком в различных сферах жизни – от науки и искусства до бизнеса и повседневных ситуаций.

Творческое мышление отличается от логического тем, что выходит за рамки привычных шаблонов, позволяя комбинировать идеи, искать неожиданные подходы и рассматривать проблемы с разных точек зрения. Оно основано на воображении, интуиции, ассоциативном мышлении и умении адаптироваться к изменениям. Креативные люди способны видеть новые возможности там, где другие замечают лишь ограничения, и использовать нестандартные методы для достижения своих целей.

Креативность играет ключевую роль в развитии общества. Благодаря творческому мышлению совершаются научные открытия, создаются произведения искусства, появляются инновационные технологии и новые способы решения

глобальных проблем. История человечества показывает, что многие прорывные идеи возникали именно благодаря смелости мыслить иначе и экспериментировать.

Развитие креативности возможно в любом возрасте и не ограничивается только сферой искусства. Существует множество методов и техник, направленных на стимуляцию творческого мышления, таких как мозговой штурм, метод шести шляп мышления, ассоциативные игры и другие. Важно понимать, что креативность – это не врождённый дар, а навык, который можно развивать и применять в самых разных областях жизни.

Таким образом, креативность является мощным инструментом для личностного и профессионального роста, способствующим самореализации, адаптации к переменам и поиску нестандартных решений. В дальнейшем рассмотрении темы мы подробнее разберём механизмы творческого мышления, его особенности, способы развития и практическое применение.

РЕЗУЛЬТАТЫ.

Анализ различных аспектов креативности показал, что творческое мышление играет ключевую роль в развитии личности, научных открытиях, инновациях и социальной эволюции. Исследования подтверждают, что креативность не является исключительно врождённым качеством, а может развиваться с помощью определённых техник и практик.

Одним из главных результатов стало выявление факторов, влияющих на развитие креативности. Среди них — индивидуальные особенности человека (гибкость мышления, открытость к новому, любознательность), среда (поддерживающая или ограничивающая), а также методы обучения и стимулирования творческой активности. Практика показывает, что благоприятная образовательная и рабочая среда способствует развитию креативного потенциала, тогда как строгие рамки и жесткие правила могут его подавлять.

Экспериментальные данные также подтверждают, что использование специальных техник, таких как мозговой штурм, метод ассоциаций, техника случайных стимулов и другие, способствует расширению возможностей творческого мышления. Люди, регулярно практикующие креативные методы, демонстрируют более высокую способность находить нестандартные решения и адаптироваться к новым условиям.

Кроме того, изучение влияния креативности на профессиональную деятельность показало, что творческий подход востребован не только в искусстве, но и в таких сферах, как бизнес, наука, маркетинг, технологии и даже управление. Компании, поощряющие инновационное мышление сотрудников, добиваются большей конкурентоспособности и устойчивости в условиях динамичного рынка.

Таким образом, результаты исследования подтверждают значимость творческого мышления в разных сферах жизни. Развитие креативности повышает

способность человека адаптироваться, решать сложные задачи и создавать инновации, что делает её важным элементом личностного и профессионального роста.

АНАЛИЗ ЛИТЕРАТУРЫ И МЕТОДОЛОГИЯ.

Креативность и творческое мышление являются предметом изучения многих научных дисциплин, включая психологию, нейробиологию, педагогику и экономику. В анализе литературы рассматривались работы таких исследователей, как Джой Пол Гилфорд, Эдвард де Боно, Говард Гарднер и Тереза Амабайл, которые внесли значительный вклад в понимание механизмов креативности. Гилфорд в своих трудах выделил дивергентное мышление как основу креативности, подчеркивая его отличие от конвергентного, традиционно используемого в решении логических задач. Де Боно разработал концепцию латерального мышления, предполагающего нестандартные подходы к поиску решений. Гарднер в рамках своей теории множественного интеллекта показал, что креативность может проявляться в различных когнитивных сферах, таких как лингвистическая, музыкальная, пространственная и межличностная. Амабайл рассмотрела социальные и мотивационные аспекты творческой деятельности, подчеркнув значение внутренней мотивации.

Методология исследования основывается на анализе существующих научных данных, а также на эмпирических методах, направленных на изучение особенностей творческого мышления. В рамках исследования использовались методы:

1. **Контент-анализ научной литературы** – для выявления основных концепций и теоретических подходов к изучению креативности.
2. **Опрос и анкетирование** – для оценки уровня креативности у различных групп испытуемых и выявления факторов, способствующих её развитию.
3. **Экспериментальный метод** – включал применение техник, стимулирующих творческое мышление, таких как мозговой штурм, метод шести шляп и ассоциативные игры, с последующей оценкой их эффективности.
4. **Анализ кейсов** – изучение успешных примеров применения креативных подходов в бизнесе, науке и искусстве.

Такой комплексный подход позволил получить всестороннее представление о механизмах креативности, её роли в различных сферах и эффективных методах её развития.

ОБСУЖДЕНИЕ

Креативность играет ключевую роль в личностном развитии, профессиональной деятельности и научно-техническом прогрессе. В ходе исследования было установлено, что творческое мышление не является

врождённой способностью, а может развиваться под влиянием различных факторов, включая обучение, мотивацию и окружающую среду.

Одним из важных аспектов обсуждения является влияние среды на развитие креативности. Исследования показывают, что благоприятная атмосфера, стимулирующая эксперименты и нестандартное мышление, способствует генерации новых идей. В то же время строгие рамки и жесткие структуры подавляют творческий потенциал. Это подтверждается практикой многих инновационных компаний, таких как Google и Apple, которые создают рабочую среду, поощряющую креативность сотрудников.

Не менее важным является вопрос методов развития творческого мышления. Экспериментальные данные демонстрируют эффективность таких техник, как мозговой штурм, метод шести шляп мышления, синектический метод и ассоциативные игры. Эти методы позволяют активировать дивергентное мышление, развивать гибкость ума и находить оригинальные решения.

Также стоит отметить, что развитие креативности связано с когнитивными процессами, такими как интуиция, воображение и способность к ассоциативному мышлению. Нейропсихологические исследования показывают, что творческое мышление активизирует взаимодействие разных областей мозга, в частности префронтальной коры и лимбической системы.

В ходе обсуждения также выявились трудности, связанные с оценкой уровня креативности. Несмотря на существование тестов (например, тест Торранса), измерение творческого потенциала остаётся сложной задачей, поскольку креативность многогранна и проявляется по-разному у разных людей.

Таким образом, креативность является динамичным процессом, который можно целенаправленно развивать. Она играет важную роль в инновациях, науке, бизнесе и искусстве, а её формирование зависит от среды, методов обучения и индивидуальных особенностей личности.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ:

Креативность играет ключевую роль в личностном развитии, профессиональном росте и научно-техническом прогрессе. Проведённый анализ подтвердил, что творческое мышление — это не врождённый талант, а навык, который можно развивать с помощью специальных методов и благоприятной среды.

Исследование показало, что креативность основана на дивергентном мышлении, интуиции и способности находить нестандартные решения. Она востребована во всех сферах деятельности, включая бизнес, науку и искусство. Важную роль в её развитии играют обучение, мотивация и социальные условия.

Таким образом, развитие креативного мышления — это не только возможность для самореализации, но и важный фактор инновационного прогресса.

Создание условий для его стимуляции позволит раскрыть творческий потенциал каждого человека и общества в целом.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

1. Гилфорд, Д. П. *Творческое мышление*. — М.: Педагогика, 1988.
2. Амабайл, Т. *Творчество как фактор успеха в бизнесе*. — СПб.: Питер, 2018.
3. Осборн, А. *Прикладное воображение: Принципы и методы творческого мышления*. — М.: Альпина Бизнес Букс, 2009.
4. Торранс, П. *Творчество и его развитие*. — М.: Просвещение, 1990.
5. Стернберг, Р. *Когнитивная психология творчества*. — М.: Вильямс, 2003.
6. Флоренский, П. *Воображение и креативность в культуре и науке*. — СПб.: Наука, 2012.
7. Ким, К. *Психология креативности: как развить творческое мышление*. — М.: Манн, Иванов и Фербер, 2021

JISMONIY TARBIYA DARSLARIDA O'QUVCHILARGA MILLIY HARAKATLI O'YINLARNI SAMARALI TATBIQ ETISH USULLARI

Yusupxo'jayev Oxunjon Shuxrat o'g'li
"Jismoniy madaniyat" ta'lim yo'nalishi talabasi
Chirchiq davlat pedagogika universiteti

Аннотация. Данная статья посвящена методам эффективного внедрения национальных подвижных игр для учащихся на уроках физической культуры, а также использованию национальных подвижных игр при содержательной организации уроков физической культуры и воспитанию учащихся в таком же игровом инструменте, как здоровый, ловкий, расторопный, мужественный.

Ключевые слова: национальные подвижные игры, занятия физической культурой, учащиеся школьного возраста, физические возможности, спортивные праздники, оздоровление, массовый спорт.

Annotation. This article is devoted to the methods of effective implementation of national outdoor games for students in physical education lessons, as well as the use of national outdoor games in the meaningful organization of physical education lessons and the education of students in the same playing instrument as healthy, dexterous, agile, courageous.

Keywords: national outdoor games, physical education, school-age students, physical abilities, sports holidays, recreation, mass sports.

Mamlakatimizda milliy sport turlari va xalq o'yinlarini (etnosport) targ'ib qilish va ommalashtirish, bolalar va o'smirlarni ularga keng jalb qilish, xalqaro aloqalarni kuchaytirish ustuvor ahamiyatga ega. Shuningdek, Respublikada jismoniy tarbiya va sportni faol rivojlantirish, aholining barcha qatlamlarini, ayniqsa yoshlarni jismoniy tarbiya va ommaviy sport bilan muntazam shug'ullanishga jalb qilish, jamiyatda sog'lom turmush tarzining foydasi va ustunligini keng targ'ib qilish, mamlakatda yaratilgan jismoniy tarbiya-sog'lomlashtirish va sport infratuzilmasidan to'laqonli va samarali foydalanishni ta'minlash, shuningdek, yanada takomillashtirish maqsadida ustuvor ahamiyatga ega [1].

Ommaviy sportni rivojlantirish va iste'dodli yoshlarni saralash (seleksiya) sohasida ta'lim muassasalarining ustuvor yo'nalishlaridan biri sifatida maktab ta'lim tashkilotlarida - harakatli o'yinlar bo'yicha mashg'ulotlar olib borish orqali jismoniy rivojlantirish hamda salomatlikni mustahkamlash uchun o'quvchilarda jismoniy tarbiya va sport mashg'ulotlariga qiziqishni rivojlantirish hisoblanadi.

O'zbek xalqining ming yillar davomida yaratgan, avloddan-avlodga o'tib kelayotgan milliy harakatli o'yinlarini to'plash, o'rganish, ular asosida yosh avlodni ma'naviy boy, axloqiy pok, jismoniy barkamol qilib tarbiyalash bugungi kunda jismoniy tarbiya fani oldidagi muhim masalalaridan biridir. Buning ustiga milliy xarakatli o'yinlar

vositasida yosh avlodning jismoniy holatlarini rivojlantirish juda qulay. Shuning uchun o'quvchilar jismoniy tarbiyasida milliy harakatli o'yinlar vositasi bilan jismoniy holatlarni rivojlantirish asosida ulardan foydalanishda yangi uslubiy yondashuvni izlash hamda rivojlantirishga bag'ishlangan ushbu ilmiy maqola dolzarblikni kasb etadi.

Bugungi yangilanishlar tufayli xalqimiz o'z tili, dini, imon-e'tiqodi, urf-odatlari, an'analari, tarixining chin ma'nodagi sohibi sifatida o'z diyorini, milliy g'ururi va an'analari to'g'risidagi tarixiy haqiqatni zarrama zarra tiklab bormoqda.

Milliy harakatli o'yinlari ham xalqimiz tomonidan yaratilgan milliy mulk hisoblanadi. O'yinlarda xalqimizning o'ziga xos urf-odat, diniy e'tiqod, dunyoviy xarakter, yaratuvchanlik, aql va tafakkur taraqqiyoti mahsuli mujassamlashgan.

Milliy harakatli o'yinlari yoshlarda vatanparvarlik, mardlik, jasurlik, qahramonlik, epchil-chaqqonlik, mehnatsevarlik, topqirlik, sezgirlik, uddaburonlik, tadbirkorlik, ehtiyotkorlik, tejamlik, saranjom-sarishtalik xususiyatlarini tarbiyalaydi.

O'quvchilar jismoniy tarbiyasida sog'lomlashtirish, ta'lim va tarbiya berish vazifalarini amalga oshirish ko'zda tutiladi. Milliy harakatli o'yinlar orqali bu vazifalarni yaxlit holda bajarish imkoniyatlari ko'proq ko'rinadi.

1. Sog'lomlashtirish vazifalari. O'quvchilar jismoniy tarbiyasining eng asosiy vazifasi yoshlar hayotini muhofaza qilish va uning sog'ligini mustahkamlash, uning organizmini chiniqtirish yo'li bilan, o'zini himoya qilish va turli kasalliklarga chidamlilik hislatlarini oshirish, tashqi muhitning noqo'lay sharoitlariga bardosh berishga o'rgatishdan iborat. Bulardan tashqari bolalarda har kanday ishga layoqatlilik xususiyatini oshirish juda muhim ahamiyatga ega. Bola organizmining rivojlanishi o'ziga xos xususiyatga ega bo'lgani sababli, uning vazifalari ancha aniqroq shaklda ifodalanadi: bola suyagining behato va o'z vaqtida kotishiga, orqa umurtkadagi egik joylarning shakllanishiga, tovon yuzasining yaxshi rivojlanishiga, pay bo'g'in apparatlarini pishitishga yordam ko'rsatiladi ("Kim chaqqon", "Kopkon" kabi o'yinlar); gavda kismlarining o'zaro to'g'ri munosabatda rivojlanishiga imkon yaratiladi ("Dorboz", "Bo'sh joy" kabi o'yinlar); barcha mushak guruhlari rivojlantiriladi.

2. Ta'lim berish vazifalari. O'quvchilar bilan milliy harakatli o'yinlarni o'tkazish jarayonida ta'lim berish vazifalarini bajarish ham muhim ahamiyatga ega. Bu vazifalar: harakat malaka va layoqatini shakllantirish, jismoniy fazilatlar (chaqqonlik, tezkorlik, kayishkoklik, muvozanatni saklash, epchillik, egiluvchanlik, chidamlilik)ni rivojlantirish, gavgdani to'g'ri tutish, jismoniy tarbiya xaqidagi bilimlarni o'zlashtirishdan iborat.

3. Tarbiya berish vazifalari. Jismoniy tarbiya bilan shug'ullanishda o'quvchilarda joriy qilingan tartibga rioya qilish odatini hamda milliy harakatli o'yinlar bilan iloji bo'lsa har kuni muntazam ravishda shug'ullanish ishtiyoqini uyg'otish, maktab va uyda shu o'yinlardan mustaqil foydalana olish layoqatini rivojlantirish, o'z tengko'rlari, o'zlaridan kichiq bo'lgan bolalar jamoasida o'yinlarni tashkil qilish, birgalikda bajarishga o'rgatish

lozim. O'quvchilarda milliy harakatli o'yinlarga mehr, shu o'yin natijalariga qiziqish va sportchilar erishadigan yoshlarga havas bilan qarash tuyg'usini tarbiyalash mumkin [2].

O'quvchini o'yinga undagan omil uning katta yoshdagi shaxslarning borliq to'g'risidagi va shaxslararo munosabati haqidagi tasavvuri va ularni shaxsiy faoliyatida sinab ko'rish istagi, shuningdek, jamoa bo'lib o'ynayotgan tengqurlari bilan bevosita muloqotga kirishish ishtiyoqidir. Bundan shunday xulosa chiqarish mumkin:

a) o'yin faoliyatida o'quvchi turli harakatlarni to'laligicha namoyish etishga, ularni bajarish usullarini ko'rsatishga ishtiyoqmand bo'ladi;

b) keyinchalik esa barcha hatti-harakatlarni umumlashtirib aks ettirishga urinadi.

Go'daklik davridan maktab yoshiga o'tgan bolaning faoliyati kattalar rahbarligidagi faoliyatdan mustaqil o'z-o'zini nazorat qilish darajasiga o'sib o'tadi. Biroq, yuqorida ta'kidlangan barcha shart-sharoitlar o'zaro uzviy bo'lmasligi sababli har qanday o'yinning negizi vazifasini o'tay olmaydi va shunga ko'ra ma'lum davrgacha o'yin faoliyati predmetlarga bog'liq tarzda amalga oshadi. Ruhshunoslarning ta'kidlashicha, o'yin o'z o'zidan vujudga kelmaydi, buning uchun kamida uchta sharoit mavjud bo'lishi kerak:

a) o'quvchining ongida uni qurshab turgan voqelik to'g'risidagi xilma-xil taassurotlarning tarkib topishi;

b) har xil ko'rinishdagi vosita va tarbiyaviy ta'sir usullarining mavjudligi;

v) bolaning kattalar bilan tez-tez muomala va muloqotga kirishuvi.

Jismoniy tarbiya darslarida milliy harakatli o'yinlarni tatbiq etish jarayonida o'quvchilarning quyidagi o'ziga xos xususiyatlarini hisobga olish lozim:

1. O'quvchining kattalar faoliyati, ularning predmetlarga munosabati va o'zaro muomalasiga, munosabatiga qiziqishi;

2. O'quvchilar milliy harakatli o'yinlari atrofdagi voqelikning eng tashqi ifodali, jushqin his-tuyg'uli jixatlarini aks ettirishini;

3. Milliy harakatli o'yinlarda o'quvchining kattalar bilan bir xil sharoitda, yagona zaminda yashayotganini his etgan holda o'z istagini amaliyotga tatbiq qila olishi.

Bizga ma'lumki, o'quvchilarning bir guruhi o'rganish materiallarini tez, ikkinchi guruh nisbatan kechroq, uchinchi guruh esa ancha kech o'zlashtirib oladilar. Undan tashqari, o'rganish materiallarini o'zlashtirishda umumiy jismoniy holati katta ahamiyatga ega. O'quvchining jismoniy holatiga iqtisodiy sharoitlar: turar joyi, oilaning moddiy ahvoli, bolalar soni, ota-onaning bilimi, dunyoqarashi va ularning ish joyi, unvoni hamda boshqalar ta'sir ko'rsatishi mumkin [3]. Olib borilgan kuzatishlar, to'plangan ma'lumotlar shuni ko'rsatadiki, o'quvchilarning jismoniy holati, ularning dunyoqarashi, nutqi, mashg'ulotlar jarayonidagi faolligi yuqorida bayon qilingan omillar bilan chambarchas bog'liq.

Xalqning uzoq asrlik ijtimoiy hayot tajribasi sifatida yaratilgan milliy o'yinlar yoshlarni jismoniy baquvvat etib tarbiyalash manbai hisoblangan.

Hozirgi kunda Respublikamizda ta'lim-tarbiya ishlarini zamonaviylashtirish, raqobatbardosh kadrlar tayyorlash, yangi pedagogik texnologiyalar ishlab chiqish, yoshlarning jismonan sog'lom bo'lishi uchun xalq o'yinlaridan foydalanish imkoniyatlariga e'tibor qaratilmoqda. O'zbek milliy o'yinlari vositasida yoshlarni vatanparvar, sog'lom, jismonan baquvvat, ma'nan etuk insonlar qilib tarbiyalash bugungi kunning dolzarb vazifalaridan sanaladi.

Biz xalqimiz hayoti va faoliyatida ko'p asrlar davomida tarbiya-ta'lim vositasi sifatida qo'llanilib kelingan, bolalarni epchil-chaqqon, topqir va zukko, mehnatsevar, mardlikka yo'naltiruvchi milliy harakatli o'yinlarining ayrimlari haqida fikr yuritamiz.

Xalq o'yinlarini tanlash va o'tkazish jarayonida o'quvchilarning qiziqishi va jismoniy tayyorgarligini e'tiborga oldik. Jumladan, bu o'yinlarni o'tkazishda quyidagi tartibga rioya etish lozim:

- o'yin uchun qulay joy tanlash;
- zarur vositani hozirlash;
- o'yinda ishtirok etuvchi guruh ishtirokchilari soni va jismoniy tayyorgarligi, yoshini e'tiborga olish [4].

Sport bayramlarida o'tkaziladigan milliy harakatli o'yinlar o'quvchilarni uyushtirishda katta ahamiyatga ega. Bunda tashqari ular o'quvchilarda quvnoq, tetik kayfiyatda o'yg'otadi. Bayramlarda o'quvchilar juda ko'p yig'iladi, shuning uchun musiqa bilan o'tkaziladigan ommaviy o'yinlardan foydalangan ma'qul. Chunki bunday o'yinlar quvnoq o'tadi, ularni tashkil qilish va o'tkazish osonroq. Ommaviy o'yinlardan tashqari attraksionlar ham o'tkazish mumkin. Bular bayram davomida o'quvchilarning vaqti qiziqarli o'tishiga yordam beradi. Yuqori sinf o'quvchilari bilan attraksionlarni eng kuchli "Uchkurashchi" yoki "Beshkurashchi"ni aniqlash maqsadida o'tkazish mumkin. Bu maqsadda kuchni epchillik yoki muvozanat saqlashni talab qiladigan uchta yoki beshta attraksion tanlab olinadi. G'oliblar eng kuchli "Uchkurashchi" yoki "Beshkurashchi" deb e'lon qilinadi va mukofotlanadi. Bundan tashqari, o'rta va katta yoshdagi o'quvchilar uchun juft bo'lib, kuch sinashiladigan o'yinlar o'tkazilgani ma'qul.

Milliy harakatli o'yinlar asosida pedagogik vazifalar maqsad qilib olinganda o'yin характери o'quvchilar yoshi, bilim saviyasiga qarab har bir sinf uchun o'yinlarni taqsimlash ahamiyatlidir.

Shuning uchun o'yinlarni tasniflashda tarbiyalovchi, rivojlantiruvchi, maqsadga yo'naltiruvchi tavsifiga, o'quvchilarni yosh xususiyati, qiziqishlarini e'tiborga olgan holda quyidagicha sinflarga taqsimlashni lozim ko'rdik:

O'rta maktablarning 1-sinf o'quvchilari uchun qisqa masofali, o'tirib o'ynaladigan, tartibli, rejali, sanoq malakalarini mustahkamlovchi, tezkor fikrlashni talab etadigan "Ko'chamak", "Besh tosh yoki Happak", "Juftmi-toq", "O'rta barmoqni top" kabi o'yinlardan jismoniy madaniyat darslarida yoki to'garak mashg'ulotlarida amaliy foydalanish tarbiyaviy ahamiyatga ega.

2-sinf o'quvchilari avvalgi bilim va ko'nikmalarini mustahkamlash va yangi bilimlarni hosil qilish, syujetli, masofali ritmik o'yinlarni o'zlashtirish qobiliyatiga egadirlar. Shuning uchun 1-sinfdagi o'yinlar bilan birga "Bezillatar", "Chinchaloq qani" kabi o'yinlarni o'rgatish va o'ynatish amaliy ahamiyatga ega.

3-sinf o'quvchilari aqliy-ahloqiy va jismoniy tayyorgarlik jihatiga ko'ra "Bezillatar", "Ko'chamak", "Do'ppi kasal" kabi o'yinlarni o'zlashtirib borsa, yuqori sinflarda ko'p bosqichli mashqlarni tez bajara oladilar [5].

10-11 yoshli bolalar fiziologik jihatdan boshqa sinf o'quvchilardan farq qiladi. Ular qisqa masofali bosqichli tizimli o'yinlarni uddalaydilar. "Do'ppi kasal", "Zuvillatar" kabi xalq o'yinlarini hech qiynalmay o'zlashtiradilar.

5-6 sinf o'quvchilari avvalgi sinflarda hosil qilingan ko'nikma, malakalarni mustahkamlash mashqlari bilan keng masofali, seriyali ritmik o'yinlarni o'rganish mashqlarini bajaradi. 7-9 sinf o'quvchilari o'quv dasturi talabini bajarish bilan xalq o'yinlaridan "Chur kes", "Eshak mindi", "Podshoh-podshoh" kabi o'yinlarni o'zlashtirib borsalar, milliy dastur talablarga mos holda tarbiya topadilar [6].

10-11-sinf o'quvchilari esa dastur talablariga mos kasb-kor malakalarini egallash jarayonida kelajakda o'zlari tanlagan ixtisosga mos jismoniy harakatlarni ham bajaradi. Bu sinf o'quvchilari uchun musobaqa tarzidagi "Oq suyak", "Ko'rpa yo'pti", "Chillik" kabi milliy o'yinlarni dars va darsdan tashqari mashg'ulotlarga kiritish maqsadga mos bo'ladi. Bu yoshdagi o'smirlarda ushbu o'yinlar yordamida Vatan, yurt, xalq g'ururi uchun kurashchanlik qobiliyati shakllanadi.

Shuni ham aytib o'tish joizki, mintaqa sharoitidan kelib chiqib va iqlim o'zgarishi asosida ham milliy harakatli o'yinlarni 1-2 sinf o'quvchilariga tavsiya etish mumkin. Masalan, bahorda daraxtlar uyg'onib, tollar kurtak chiqarganda - "Tol bargak", dala gullari ochilganda - "Gul o'yin", tabiat bilan inson ruhiyati uyg'onganda o'ziga xos qo'shiqli - raqsli, tez harakatli "Yomg'ir yog'oloq", "Oq terakmi - ko'k terak" kabi misol bo'la oladi.

Azaldan, asosan qishloq joylarida kech kuz-qishda yog'ingarchilik boshlanib, er yumshaganda qoziq, oshiq, tosh o'yinlar odat tusiga kirgan. Qor yoqqanda "Qor xat", "Qor bo'ron", yomg'ir yoqqanda "Yomg'ir yog'oloq", kuchli shamol eganda "Bo'ron-bo'ron" kabilarni o'ynash an'analari bo'lgan. Sovuq o'z kuchini ko'rsatganda barcha sandal atrofida yig'ilib: "Topishmoq top", "Tez ayt", "Kim aytdi", "Oyog'ingni tort" kabi o'yinlar o'ynalgan. Barchaga ma'lum bo'lgan "Uloq" ham hamma vaqt o'ynalib bermagan. U kech kuzdan to bahor o'rtalarigacha o'tkazilgan, chunki issiq yoz kunlari ot ham, chavandoz ham qattiq qiziydi, bulardan tashqari bahordan kuzgacha dehqonchilik mavsumiga to'g'ri kelgan.

Maktablarimizda bugungi kunda jismoniy tarbiya darslarini o'tkazish uchun ba'zi jihozlar etishmaydi. Shunday hollarda milliy harakatli o'yinlaridan foydalanishni tavsiya qilamiz.

FOYDALANILGAN AABIYOTLAR:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Etnosport turlarini ommalashtirish va rivojlantirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PQ-259-son qarori, 2022-yil 25-may.
2. Yo‘ldosheva R. O‘zbek xalq o‘yinlarining tarbiyaviy ahamiyati. - T.: O‘qituvchi. 2012. -78 b.
3. Islomov U. Milliy o‘yinlar xalq mulki // Boshlangich ta’lim. Toshkent. 2013.- №3-4. B. 20-22.
4. Куприна Н.К. Применение национальных игр в системе физического воспитания школьников среднего возраста. - М.: 2023. - 156 с.
5. Усмонходжаев Т.С., Муродхужаева Г.Ш. Народные подвижные игры. Т.: Ўқитувчи. 2008, -78 б.
6. Usmonxodjaev T.S., Xujaev F. Harakatli o‘yinlar. T.: O‘qituvchi. 2002. - 180 s.

МЕТОДЫ ИЗУЧЕНИЯ ПСИХОЛОГИИ ДЕТЕЙ В НАЧАЛЬНОЙ ШКОЛЕ

Мирзорахимов Ойбек Кахрамонович

Старший преподаватель кафедры теории начального образования
и студентки 1-го курса начального образования Хусенова Сабрина, Давронова
Таклифа, Абдумуродова Севинч и Хамробоев Шодиёр ЧГПУ

Аннотация. В данной статье рассматриваются особенности психического развития детей младшего школьного возраста, их когнитивные, эмоциональные и социальные процессы. Анализируются факторы, влияющие на формирование личности и учебную мотивацию, а также методы психологической поддержки в образовательной среде.

Ключевые слова: психология детей, младший школьный возраст, когнитивное развитие, эмоциональное развитие, социальная адаптация, учебная мотивация, психологическая поддержка, образовательная среда.

Annotation. This article examines the features of the mental development of children of primary school age, their cognitive, emotional and social processes. The factors influencing the formation of personality and educational motivation, as well as methods of psychological support in the educational environment are analyzed.

Keywords: psychology of children, primary school age, cognitive development, emotional development, social adaptation, educational motivation, psychological support, educational environment.

Введение

Психология детей младшего школьного возраста является важной областью исследований, так как именно в этот период закладываются основы личности, формируются познавательные процессы, развивается эмоциональная сфера и социальные навыки. Понимание особенностей психического развития детей позволяет педагогам и психологам создавать благоприятные условия для их обучения, адаптации и успешной социализации. Методы изучения психологии детей в начальной школе направлены на исследование их когнитивных способностей, эмоционального состояния, мотивации, коммуникативных навыков и взаимоотношений со сверстниками. Разнообразие методик позволяет получать объективные данные и применять их для коррекционной и развивающей работы.

Основными методами изучения психологии детей являются **наблюдение, эксперимент, тестирование, анкетирование, проективные методики и игровые техники**. Наблюдение позволяет выявлять особенности поведения ребенка в естественной среде, а эксперимент помогает анализировать его реакции в контролируемых условиях. Тестирование и анкетирование дают возможность количественно оценить уровень развития познавательных процессов, а проективные методики позволяют глубже понять внутренний мир ребенка.

Социометрические исследования выявляют положение ребенка в группе, его статус среди сверстников и уровень социализации.

Эффективное применение этих методов помогает не только исследовать психологическое развитие младших школьников, но и адаптировать образовательный процесс, делая его максимально комфортным и продуктивным для каждого ребенка.

Результаты

Применение различных методов изучения психологии детей в начальной школе позволяет получить всестороннюю информацию о их когнитивном, эмоциональном и социальном развитии. В ходе наблюдений выявляются особенности поведения младших школьников в учебной и игровой деятельности, уровень их самостоятельности, адаптации к школьной среде и взаимодействия со сверстниками. Это помогает учителям и психологам корректировать образовательный процесс в соответствии с индивидуальными потребностями детей.

Экспериментальные методы позволяют определить уровень познавательной активности, мотивации к обучению и особенности мышления ребенка. Например, использование проблемных задач или ролевых игр помогает оценить гибкость мышления, способность к анализу и принятию решений. Полученные данные используются для разработки индивидуальных образовательных маршрутов и коррекционных программ. Диагностические методы, такие как тестирование, анкетирование и проективные методики, дают возможность количественно и качественно оценить различные стороны психического развития ребенка. Тесты памяти, внимания и интеллекта помогают определить уровень познавательной готовности, а анкетирование выявляет отношение ребенка к учебе, учителям и сверстникам. Проективные методики, например, рисунок семьи или рассказ по картинке, позволяют выявить скрытые эмоциональные переживания, тревожность, страхи и уровень самооценки. Социометрическое исследование помогает определить положение ребенка в коллективе, выявить лидеров, изолированных детей и уровень их популярности среди сверстников. Эти данные важны для работы с классным коллективом, предотвращения конфликтов и создания благоприятного психологического климата в группе.

Таким образом, использование различных методов изучения психологии детей в начальной школе позволяет выявить сильные и слабые стороны их психического развития, своевременно обнаружить проблемы и предложить эффективные пути их решения. Это способствует более успешной адаптации детей к школьной жизни, повышению их учебной мотивации и улучшению эмоционального благополучия.

Анализ литературы и методология

Изучение психологии детей младшего школьного возраста является важным направлением в педагогической и возрастной психологии. В научной литературе рассматриваются различные подходы к исследованию психических процессов у детей, их социальной адаптации и эмоционального благополучия. Работы отечественных и зарубежных ученых, таких как Л.С. Выготский, А.Н. Леонтьев, Д.Б. Эльконин, Ж. Пиаже, Б.Г. Ананьев и Л.И. Божович, заложили теоретические основы исследования психического развития младших школьников.

Л.С. Выготский ввел понятие **зоны ближайшего развития**, подчеркивая важность обучения и социального взаимодействия в формировании мышления ребенка. Д.Б. Эльконин исследовал игровые и учебные формы деятельности, отмечая их влияние на психическое развитие детей. Ж. Пиаже изучал когнитивное развитие, предложив стадии формирования мышления, характерные для разных возрастов. Эти труды остаются актуальными и сегодня, определяя основные направления изучения психологии детей.

Методологическая база исследования включает **наблюдательные, экспериментальные, диагностические и игровые методы**. Наблюдение применяется для фиксации естественного поведения ребенка в учебной и игровой деятельности. Эксперимент позволяет выявить когнитивные особенности, уровень мотивации и адаптации ребенка к школьной среде. Диагностические методики, включая тестирование и анкетирование, дают количественные и качественные данные о развитии памяти, внимания и мышления. Проективные методики, такие как рисуночные тесты, помогают изучить эмоциональное состояние ребенка.

Современные исследования также акцентируют внимание на применении цифровых технологий в психодиагностике детей, что расширяет возможности изучения их когнитивных способностей и эмоционального интеллекта. Комплексное использование различных методик позволяет получить объективные данные, на основе которых можно адаптировать образовательный процесс к индивидуальным особенностям младших школьников.

Обсуждение

Изучение психологии детей в начальной школе играет ключевую роль в создании комфортных условий для их обучения и развития. Разнообразие методов, используемых для исследования психических процессов младших школьников, позволяет получить многогранное представление об их познавательной деятельности, эмоциональном состоянии и социальных взаимодействиях.

Наблюдение как один из наиболее естественных методов изучения психологии детей дает возможность анализировать их поведение без вмешательства со стороны исследователя. Однако его ограниченность заключается в субъективности интерпретации полученных данных и невозможности выявления

скрытых психологических процессов. Для устранения этих недостатков наблюдение часто сочетают с анкетированием и тестированием.

Экспериментальные методы позволяют глубже изучить когнитивные способности и мотивационные аспекты учебной деятельности. Однако их проведение требует создания искусственных условий, что может повлиять на естественность реакций ребенка. Тем не менее, такие методы, как лабораторный эксперимент и моделирование ситуаций, остаются одними из самых достоверных способов изучения детской психологии.

Диагностические методики, включая тестирование, проективные техники и социометрию, помогают определить индивидуальные особенности каждого ребенка, выявить уровень его интеллектуального развития, эмоциональной устойчивости и социальной адаптации. Однако при использовании этих методов важно учитывать возрастные особенности младших школьников, так как не все дети могут точно выразить свои чувства и мысли в опросах и тестах.

Современные исследования указывают на возрастающее значение игровых методов в изучении психологии детей. Игровая терапия и сюжетно-ролевые игры не только позволяют выявить внутренний мир ребенка, но и способствуют его личностному развитию, снижению тревожности и повышению мотивации к обучению.

Таким образом, комплексный подход, включающий сочетание различных методов, позволяет получить наиболее объективную картину психического развития младших школьников. Современные технологии, включая цифровые платформы для диагностики и анализа поведения детей, открывают новые перспективы в изучении психологии начального школьного возраста, делая этот процесс более точным и доступным.

Заключение

Методы изучения психологии детей в начальной школе играют важную роль в понимании их познавательного, эмоционального и социального развития. Использование наблюдения, эксперимента, тестирования, анкетирования, проективных и игровых методик позволяет получить всестороннюю информацию о психических особенностях младших школьников.

Каждый из методов имеет свои преимущества и ограничения, поэтому наиболее эффективным является их комплексное применение. Современные технологии и цифровые инструменты расширяют возможности диагностики и анализа детского поведения, делая этот процесс более точным и доступным.

Результаты исследований помогают адаптировать образовательную среду к индивидуальным потребностям детей, способствуют их успешной адаптации, развитию и комфортному обучению. Таким образом, изучение психологии

младших школьников остается важной задачей для педагогов и психологов, направленной на создание благоприятных условий для их развития.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

1. Выготский Л.С. *Психология развития ребенка*. — М.: Педагогика, 1984.
2. Эльконин Д.Б. *Психическое развитие в детском возрасте*. — М.: Институт практической психологии, 1995.
3. Давыдов В.В. *Проблемы развивающего обучения*. — М.: Педагогика, 1986.
4. Рубинштейн С.Л. *Основы общей психологии*. — СПб.: Питер, 2012.
5. Карабанова О.А. *Психология развития: учебник для вузов*. — М.: Академический проект, 2005.

	CONTENTS	
1.	Ozodqulov Olimjon Bahodir o'g'li, Iskandarova Ruxshona Sherali qizi O'SMIRLIK DAVRIDAGI PSIXIK HOLAT	5
2.	Ozodqulov Olimjon Bahodir o'g'li, Yo'ldashova Marjona Bahodir qizi MAKTABGACHA YOSH DAVRI PSIXOLOGIYASI	12
3.	Olimova Nozima Ne'mat qizi, Abduqayumova Omatoy Muzaffar qizi, Iskandarova Ruxshona Sherali qizi BOSHQARISH MUAMMOLARI HAMDA TA'LIM TIZIMIDAGI BILIMLARNI O'ZLASHTIRISH IMKONIYATLARI.	18
4.	Yo'ldosheva Barchinoy Oybek qizi, Saparboyeva Xusniya Baxrambek qizi CHAQOLOQLIK DAVRINING O'ZIGA XOS XUSUSIYATLARI	25
5.	Nazarboyeva Rayhon Soatboy qizi, Umrzoqova Kamola Mansurjonovna, Yo'ldashova Marjona Bahodir qizi VERTUAL OLAMGA QARAMLIKNING PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI	31
6.	Ismatullayeva Gulsanam Dilmurod qizi, Matmusayeva Sevinch Dilbek qizi, Yo'ldashova Marjona Bahodir qizi TARBIYA METODLARI VA TURLARI	37
7.	Qozoqova Iroda Qurolboy qizi, Jabborova Baxor Shavkatovna, Yo'ldashova Marjona Bahodir qizi "HISSIIY CHARCHOQ" SINDROMI KASBIY STRESS SIFATIDA	42
8	Yo'ldashova Marjona Bahodir qizi, Anvarova Volidaxon Lazizbek qizi, Qarshibekova Jasmina Ro'ziqul qizi PSIXOLOGIYADA BOSHQARUV MUAMMOSI	47
9.	Zaripova Feruza Muzaffarovna, Sobirova Shahzoda Anvar qizi, Yo'ldashova Marjona Bahodir qizi O'QUV FAOLIYATIDA RUHIY RIVOJLANISHI SUSTLASHGAN BOLALAR BILAN OLIB BORILADIGAN ISHLARNING MAZMUNI	52
10.	Ozodqulov Olimjon Bahodir o'g'li, Iskandarova Ruxshona Sherali qizi OILAGA PSIXOLOGIK XIZMATNING ZARURLIGI	59
11.	Ozodqulov Olimjon Bahodir o'g'li Yo'ldashova Marjona Bahodir qizi YOSH PEDAGOGLARNING KASBIY O'ZLIGINI ANGLASHGA TA'SIR ETUVCHI IJTIMOIIY-PSIXOLOGIK OMILLAR	65
12.	Shamsitdinova Maxliyo Faxritdin's daughter METHODS FOR IMPROVING STUDENTS PHYSICAL FITNESS THROUGH BASKETBALL	72
13	Userbayeva Feruza THE SIGNIFICANCE OF NUMISMATIC OBJECTS-COINS IN STUDYING THE SCIENCE OF HISTORY (EXAMPLE OF KUSHAN PERIOD COINS)	77
14	Bo'riyev Sardorbek Elmurod o'g'li ZAHRIIDDIN MUHAMMAD BOBURNING SARKARDALIK FAOLIYATI HAQIDA MULOHAZALAR	81
15	Suyunov Behruz Turg'un o'g'li, "BOBURNOMA" – TEMURIYLAR DAVRIDAGI SIYOSIY VA HARBIY SHAXSLAR FAOLIYATINI O'RGANISH MANBASI SIFATIDA	86
16	Zuhra Jo'rayeva Jalol qizi, t.f.n., professor Y.X.Gaffarov	91

	MUTAXASSISLIK FANLARINI O'QITISHDA ZAMONAVIY AXBOROT TEKNOLOGIYALARINING AHAMIYATI	
17	Bo'riyev Sardorbek Elmurod o'g'li PEDAGOGIK JARAYON KONSEPSIYALARI VA PSIXOLOGIYANING AHAMIYATI VA METODLARI	99
18	Safarova Sevinch Ganijon qizi, Ro'ziqulova Mushtariy Baxtiyor qizi RAHBAR QOBILIYATI KOMPONENTLARI. RAHBARLIK SIFATLARI	105
19	Suyunov Behruz Turg'un o'g'li, XORAZM MA'MUN AKADEMIYASINI TASHKIL ETILISHI VA ABU RAYHON BERUNIYNING AKADEMIYA RIVOJIGA QO'SHGAN HISSASI	112
20	To'rayeva Gulhayo Temirqul qizi UZLUKSIZ TA'LIM TIZIMIDA O'QUVCHILARNI KASB-HUNARGA YO'NALTIRISHNING SIFAT MEZONLARI	117
21	Мирзорахимов Ойбек Кахрамонович КРЕАТИВНОСТЬ, ИЛИ ТВОРЧЕСКОЕ МЫШЛЕНИЕ	120
22	Yusupxo'jayev Oxunjon Shuxrat o'g'li JISMONIY TARBIYA DARSLARIDA O'QUVCHILARGA MILLIY HARAKATLI O'YINLARNI SAMARALI TATBIQ ETISH USULLARI	125
23	Мирзорахимов Ойбек Кахрамонович МЕТОДЫ ИЗУЧЕНИЯ ПСИХОЛОГИИ ДЕТЕЙ В НАЧАЛЬНОЙ ШКОЛЕ	131

AKADEMIC JOURNAL OF EDUCATIONAL RESEARCH (AJER)
international scientific journal
3-son

Nashr qilingan sana: 29.03.2025.
Shrift: "Times New Roman".

“ACADEMIC JOURNAL” MCHJ

Manzil: 700096, Toshkent shahri, Chilozor tumani, Bog‘iston ko‘chasi, 116/6.
www.ajeruz.com, info@ajeruz.com, +998950457172